

İSTANBUL MEDENİYET
ÜNİVERSİTESİ

MEDENİYET KÜLTÜREL ARAŞTIRMALAR BELLETENİ

Bulletin of Medeniyet Cultural Studies

Sayı/Issue: **4**

Cilt/Volume: **3**

Haziran / June 2023

ISSN: 2792-0348

Medeniyet Belleten

**İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından
hazırlanmaktadır. It is published by Faculty of Arts and Humanities at Istanbul
Medeniyet University.**

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Medeniyet Kültürel Araştırmalar Belleteni Dergisi (MEDBEL) / Bulletin of Medeniyet Cultural Studies'te yayımlanan makalelerin tüm yayın hakları, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne aittir. Dergide yayımlanan makaleler, yayın kurulunun yazılı izni olmadan kısmen veya tamamen hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz. Bilimsel çalışmalar için kurallara uygun alıntı ve atıf yapılabilir. Dergide neşredilen makalelerdeki görüş ve düşünceler, yazarların şahsına ait olup, dekanlığımızı ve editörümüzü/alan editörlerimizi sorumlu kılmamaktadır.

Haziran 2023 / June 2023

ISSN: 2792-0348

DERGİ ADI / Title of the Journal
MEDENİYET KÜLTÜREL ARAŞTIRMALAR BELLETENİ
Bulletin of Medeniyet Cultural Studies

DERGİ DİLİ / Language of the Journal
Türkçe, İngilizce, İspanyolca, Almanca
Turkish, English, Spanish, German

YAYINCI / Publisher
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
İstanbul Medeniyet University, Faculty of Arts and Humanities

İMTİYAZ SAHİBİ / On Behalf of the Faculty
Prof. Dr. Selim KARAHASANOĞLU

EDİTÖR / Editor
Dr. Öğr. Üyesi Abidin KARASU

EDİTÖR YARDIMCILARI / Editors
Doç. Dr. Betül ÖZBAY
Dr. Öğr. Üyesi Oktay ÇINAR

TÜRKÇE DİL EDİTÖRÜ / Turkish Editor
Arş. Gör. Gülşah TOPUZ

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRÜ / English Editor
Dr. Öğr. Üyesi Oktay ÇINAR

MİZANPAJ / Layout
Dr. Öğr. Üyesi Oktay ÇINAR
Özge YILMAZ

WEB ADRESİ / Web address
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/medbel>

E-Posta / E-mail
medeniyetbelleten@gmail.com

YAZIŞMA ADRESİ / Address
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Güney Yerleşkesi, Dumlupınar Mah. D-100
Karayolu No:98, 34720 Kadıköy/İstanbul/Türkiye

TELEFON / Telephone
+90 216 280 2685/2599

DERGİYE ERİŞİM MODELİ
Access Model to the Journal
Açık Erişim / Open Access

ÜCRET POLİTİKASI / Charge Policy
Yazarlardan ücret talep edilmez / No fees will be
charged from the authors

ALAN EDİTÖRLERİ KURULU / Field Editors

Doç. Dr. Fatih DURGUN (Tarih/History)
Doç. Dr. Kenan YILDIZ (Bilgi ve Belge Yönetimi /
Information and Document Management)
Doç. Dr. Olcay ÖZTUNALI (İspanyol Dili ve Edebiyatı/
Spanish Language and Literature)
Doç. Dr. Turgay ŞAFAK (Fars Dili ve Edebiyatı/
Persian Language and Literature)
Dr. Öğr. Üyesi İ. Berk ÖZCANGİLLER
(Felsefe/Philosophy)
Dr. Öğr. Üyesi Resul YELEN (Sanat Tarihi/
Art History)
Dr. Öğr. Üyesi Oğuz YARLIGAŞ (Tarih/History)
Dr. Öğr. Üyesi Cenk BEYAZ (Sosyoloji/Sociology)
Arş. Gör. Dr. Gülşah Kıran ELKOCA (Alman Dili ve
Edebiyatı/*German Language and Literature*)
Arş. Gör. Mustafa Gökmen COŞGUN
(Psikoloji/Psychology)

YAYIN KURULU ÜYELERİ / Editorial Board

Prof. Dr. Selim Karahasanoğlu
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Turhan Kaçar
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İhsan Fazlıoğlu
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İ. Hakkı Kadı
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Bilgin Aydın
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. M. Hakkı Akın
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Kadir Pektaş
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. F. Işıl Bilican Yurteri
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Muharrem Dayanç
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Olivier Bouquet
Université Paris Diderot, Fransa
Prof. Dr. Asiye Kakırman Yıldız
Marmara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ayşehan Deniz Abik
Çukurova Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ayşe Ayçiçeği-Dinn
İstanbul Ticaret Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Jure Zovko
Zadar Üniversitesi, Hırvatistan
Doç. Dr. Bahattin Yalçınkaya
Marmara Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Müstakim Arıcı
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Menent Şükriyeva
Şumnu Üniversitesi, Bulgaristan
Dr. Özgen Felek
Yale Üniversitesi, A.B.D.
Dr. Tuba Tokgöz
IPTAR, A.B.D.

DANIŞMA KURULU ÜYELERİ / Advisory Board

- Prof. Dr. Selim Karahasanoğlu
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Turhan Kaçar
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. İhsan Fazlıoğlu
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Bilgin Aydın
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. M. Hakkı Akın
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Lütfi Sunar
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Kadir Pektaş
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. İ. Hakkı Kadı
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. F. Işıl Bilican Yurteri
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Hayrunnisa Alan
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Muharrem Dayanç
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Ayşe Ayçiçeği-Dinn
İstanbul Ticaret Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Stephen Mitchell
Exeter Üniversitesi, UK, (Emeritus)
- Prof. Dr. Geoffrey Greatrex
Ottawa Üniversitesi, Canada
- Prof. Dr. Jure Zovko
Zadar Üniversitesi, Hırvatistan
- Prof. Dr. Orlin Sabev
Bulgar Bilimler Akademisi, Bulgaristan
- Prof. Dr. Edina Solak
Zenica Üniversitesi, Bosna Hersek
- Prof. Dr. Ekrem Čaušević
Zagreb Üniversitesi, Hırvatistan
- Prof. Dr. Lindita Khanari Latifi
Tiran Üniversitesi, Arnavutluk
- Prof. Dr. Suzan Canhasi
Priştine Üniversitesi, Kosova
- Dr. Özgen Felek
Yale Üniversitesi, A.B.D.
- Dr. Tuba Tokgöz
IPTAR, A.B.D.

BU SAYININ HAKEMLERİ / Referees of This Issue

- Prof. Dr. Zeynep ZAFER
Ankara Üniversitesi
- Prof. Dr. Vildan COŞKUN
Sakarya Üniversitesi
- Prof. Dr. Şerife YALÇINKAYA
Ege Üniversitesi
- Prof. Dr. Münevver TEKCAN
Kocaeli Üniversitesi
- Prof. Dr. İsmail GÜLEÇ
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
- Doç. Dr. Esra BÜYÜKBAHÇECİ
Ankara Üniversitesi
- Doç. Dr. Bünyamin AYÇİÇEĞİ
İstanbul Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Serpil Yazıcı ŞAHİN
Kocaeli Üniversitesi
- Dr. Kübra MALTA
İstanbul Aydın Üniversitesi
- Dr. Gizem ULUSÇU
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

EDİTÖRDEN

Saygıdeğer Bilim İnsanları, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin resmî yayın organı olan Medeniyet Kültürel Araştırmalar Belleteni (MEDBEL) / Bulletin of Medeniyet Cultural Studies'in dördüncü sayısını yayımlamanın mutluluğunu yaşıyoruz. Dergimiz, ilk sayısı ile ilim dünyasının ilgisini çekmeyi başarmıştır. Bu çerçevede, ilerleyen dönemde yayınlayacağımız sayılarımızda, gerek alanında önemli eserler kaleme almış tecrübeli akademisyenlerimizin gerekse genç meslektaşlarımızın çalışmalarıyla dergimizin ilim dünyasına önemli katkılar sağlamayı hedeflediğini belirtmek isteriz. Dergimiz birinci sayıdan itibaren ASOS Index, ResearchBib, ROAD indeksler tarafından taranmaya başlanmıştır. Dördüncü sayımızla birlikte MLA International Bibliography indeksi tarafından da taranmaya başlanmıştır. İlerleyen sayılarda mevcut indekslere ek olarak yeni indekslere dâhil olunması planlanmaktadır. Medeniyet Kültürel Araştırmalar Belleteni (MEDBEL) / Bulletin of Medeniyet Cultural Studies bu sayısında dört tanesi Türk Dili ve Edebiyatı, bir tanesi Bulgar Dili ve Edebiyatı olmak üzere beş makaleye; ayrıca bu sayımızda bir adet kısa rapor ve kitap tanıtımına da yer vermekteyiz.

Dergide yer alan ilk makale, İsmail Güleç'e ait olup "Şeyh Gâlib'in 'Efendim' Redifli Müseddes Naat-ı Şerifine Dair Birkaç Not" başlığını taşımaktadır. Klasik Türk Edebiyatı'nın üslup sahibi şairlerinden Şeyh Gâlib'in özellikle tekke çevrelerinde çokça biliniyor ve okunan Müseddes naat-ı şerifinde yer alan 'müeyyed', 'sultan' ve 'yakma' kelimeleri 'müebbed', 'burhân' ve 'kakma' şeklinde de okunmakta ve söylenmektedir. İsmail Güleç bu çalışmada farklı okunuşu olan bu üç kelimenin hangisinin tercih edilmesi gerektiği şiiirden ve anlamından hareket ederek açıklamaya çalışmıştır.

Türk Dili ve Edebiyatı sahasında yazılan ikinci makale, Ahmet Karataş'ın "Babur Dîvânı ile Bayram Han Dîvânında Deyimler" başlığı adı altında ele alınmıştır. Babur ve Bayram Han'ın dîvânlarındaki, Türkçenin inceliklerini gösteren söz öbeklerinden olan deyimler tespit edilmiştir. Çalışmada, deyim ile ilgili birtakım bilgiler verildikten sonra eserlerde geçen deyimlerin yapı bakımından tasnifi yapılmıştır.

Yordan Yovkov Bulgar Edebiyatının en önemli yazarları arasında yer almaktadır. İnsancıl yapısı ve ilgi uyandırıcı öyküleriyle sevilen ve çok okunan yazarlar arasındadır. Kitapları ve eserleri sadece Bulgaristan'da yayımlanmamış, farklı dillere çevrilmiş ve dünya edebiyatına katkı sağlamıştır. Türklere bakış açısı ve insancıl tasvirleriyle Türk okuyucusu tarafından da bilinmektedir. Türkiye'de en çok kitabı çevrilen Bulgar yazar olarak ikinci sırada yer almaktadır. 1927 yılında yayımladığı "Telgraf Telleri Boyunca" adlı öyküsü ise ilk günden günümüze kadar okuyucuları etkilemeye devam etmekte ve Bulgar millî eğitim müfredatında

yer almaktadır. Bu sebeple öykü birçok edebiyatçı ve eleştirmenin dikkatini çekmekte ve halk arasında popüler olmaya devam etmektedir. Öyküde işlenen umut kavramı ve beyaz kırlangıç sembolü talihsiz ailenin kızı için aradığı iyileştirme umudunu ifade etmektedir. Sadık Hacı “Yordan Yovkov ve “Telgraf Telleri Boyunca” Öyküsü Üzerine Bir İnceleme” çalışmasıyla öykünün biçimsel özelliklerini incelemek ve Türkçeye yapılan çevirileriyle karşılaştırmayı hedeflenmektedir. Bulgar Dili ve Edebiyat ile ilgili olan bu araştırma dergimizin üçüncü makalesi olarak yayınlanmıştır.

Serap Sevim tarafından kaleme alınan Türk Dili ve Edebiyatı alanındaki dördüncü makale “Eski Uygurca Budist Metinlerde Umay: Doğum ve Kadının Temsili” başlıklı dördüncü makale Türklerin en eski inanç sistemi olan tek tanrı inancında önemli bir yer tutan Umay kültürünü etraflıca ele alıp incelemektedir.

Beşinci ve son makale İrem Uğurlu’ya aittir. “Vecdî’nin Şiir Dünyası” başlıklı çalışmasıyla yaşadığı dönemde (17. asrın başları) belli bir etkiye ulaştığı günümüzde ilgili yazma nüshalardan ve kendisine yazılan nazirelerden anlaşılan Vecdî’nin eserlerindeki dünyaya nüfuz edebilmek; çevreyi, yaşadığı kültürel dünyayı ve toplumu eserlerine ne derece yansıttığını ortaya koymayı hedeflemektedir.

Betül Özbay’ın hazırladığı kısa raporda İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü olarak Erasmus+ KA171 Ortak Olmayan Üçüncü Ülkelerle Kredi Hareketliliği Projesi kapsamında yapılan faaliyetlere yer verilmiştir.

Dergimizin bu sayısı ayrıca kitap tanıtımına da yer vermektedir. Abidin Karasu tarafından kaleme alınan “Bulgaristan Türkolojisi” başlıklı kitap Mehmet Yeşilkaya’nın tanıtımı yazısıyla okuyuculara sunulmuştur.

Dergimizin dördüncü sayısına çalışmalarını gönderen değerli yazarlarımıza, hazırlanmasında emeği geçen yayın kurulu üyeleri ile alan editörlerine ve kıymetli vakitlerini ayırarak makaleleri değerlendiren hakemlerimize teşekkür ediyoruz. Sözlerimi, dergimizin sonraki sayılarında aydınlatıcı, ilgi çekici, bilime katkı sağlayan makalelerle bir adım daha ileri giderek yayın hayatını sürdüreceğini belirterek sonlandırmak isterim.

Dr. Öğr. Üyesi Abidin KARASU

Editör

MEDBEL
Medeniyet Kültürel Araştırmalar Belleteni
(Bulletin of Medeniyet Cultural Studies)

Sayı / Issue: 4

Cilt / Volume: 3

Haziran/ June 2023

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

İsmail Güleç

Şeyh Gâlib'in 'Efendim' Redifli Müseddes Naat-ı Şerifine Dair Birkaç Not/ 01-09
A Few Notes on Sheikh Galib's Museddes Naat-ı Şerif with 'Efendim' Rhyme

Ahmet Karataş

Babur Dîvânı ile Bayram Han Dîvânında Deyimler/10-34
The Idioms In The Divan of Babur and Divan of Bayram Khan

Sadık Hacı

Yordan Yovkov ve "Telgraf Telleri Boyunca" Öyküsü Üzerine Bir İnceleme/ 35-43
A Study on Yordan Yovkov and His Story "The White Swallow"

Serap Sevim

Eski Uygurca Budist Metinlerde Umay: Doğum Ve Kadının Temsili/ 44-59
Umay in Ancient Uyghur Buddhist Texts: Representation of Birth and Woman

İrem Uğurlu

Vecdî'nin Şiir Dünyası / 60-76
Vecdi's Poetry World

Betül Özbay

Report of the Erasmus+ KA171 Agreement's First-Period (2022-2026: KA171-HED-B772C2E9)/ 77-84

Mehmet Yeşilkaya

Abidin Karasu. Bulgaristan Türkolojisi. RumeliYA Yayıncılık. 2022. 179 sayfa. ISBN: 9786057296559/ 85-88
Abidin Karasu. The Turcology of Bulgaria. RumeliYA Publications. 2022. 179 pages. ISBN: 9786057296559

DİZİNLER

Medeniyet Kültürel Araştırmalar Belleteni aşağıdaki dizinlerce taranmaktadır.

ASOS
indeks

Şeyh Gâlib'in 'Efendim' Redifli Müseddes Naat-ı Şerifine Dair Birkaç Not A Few Notes on Sheikh Galib's Museddes Naat-ı Şerif with 'Efendim' Rhyme

İsmail GÜLEÇ*

ÖZ

Şeyh Gâlib (ö. 1799), Klasik Türk Edebiyatı'nın üslup sahibi şairlerindendir. Edebiyat ile ilgilenenlerin bildiği çok sayıda şiiri vardır. Müseddes naat-ı şerifi de özellikle tekke çevrelerinde çokça bilinir ve okunur. Müseddeste yer alan 'müeyyed', 'sultan' ve 'yakma' kelimeleri 'müebbed', 'burhân' ve 'kakma' şeklinde de okunmakta ve söylenmektedir. Şeyh Gâlib'in yayınlanan divânında, kimi şiir mecmualarında ve özellikle Osmanlı döneminde yetmiş hafızların okuyuşlarında görülen farklı tercihler konu üzerinde durmayı gerekli kılmıştır. Bu çalışmada farklı okunuşu olan bu üç kelimenin hangisinin tercih edilmesi gerektiği şiirden ve anlamından hareket edilerek açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Metin incelemesi, Hafız Cevdet Soydanses, Naat*

ABSTRACT

Sheikh Galib (d. 1799) is one of the poets who have style in Classical Turkish Literature. He has many poems known to those who are interested in literature. The museddes naat-ı şerif, which is the subject of the research, is also widely known and read, especially in takka/mystical circles. The words 'müeyyed', 'sultan' and 'yakma' in the museddes are also read and pronounced as müebbed, 'burhan' and 'kakma'. It is necessary to dwell on the differences seen in Sheikh Galib's published divans, in some poetry collections, and especially in the readings of hafizes trained in the Ottoman period. In this article, it will be tried to explain which of these three words, which have different readings, should be preferred, based on the poem and its meaning.

Keywords: *Poetry review, Hafız Cevdet Soydanses, Naat*

Extended Summary

Sheikh Gâlib's museddes naat-i sharif, consisting of seven lines, is one of the most well-known poems of our literature. Considered one of the most beautiful naat of Turkish poetry and admired so much that it is said to be unlikely to be written again, this museddes was composed and recited and listened to with pleasure, especially in wisdom assemblies. Over time, the differences between some readings and the text caused question marks in minds, and as a result of discussions, it was stated that different words should be preferred instead of some words.

In two published editions of Sheikh Gâlib's Divân and in an unpublished doctoral dissertation, in addition to what I have seen and heard in private conversations, as far as we can determine from a recording read by Hafız Cevdet Soydanses (d. 1996), different readings of the following three words in the naat are encountered.

* Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi,
ismail.gulec@medeniyet.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-0174-148X>).

1. Mueyyed: The word mueyyed, which is repeated in the mütekerrir (repeated) couplet, is sometimes rendered as muebbed. Sultan-ı müeyyed: Bu tamlama burhân-ı müeyyed olarak da okunmaktadır.
2. Sultan-ı mueyyed: This phrase is also read as burhân-ı mueyyed.
3. In the seventh and last clause, the phrase "dûzâha yakma" is spelled and read as " dûzâha kakma".

There are many copies of Şeyh Gâlib's Divân as well as many editions. In all editions, the phrase appears as "sultân-ı müeyyed".

The phrase "dûzâha yakma" in Esad Efendi 2676, Bulak Edition and Naci Okçu editions appears as "dûzâha kakma" in Halet Efendi 657, Abdülkadir Gürer, Muhsin Kalkışım and Ozan Yılmaz editions. Hafız Cevdet Soydanses also reads the naat as "dûzâha kakma".

However, when we consider that there is always the possibility that a manuscript may be mistakenly written, typeset, and read incorrectly by the author in a manuscript, by the publisher in an edition, and by the scholar in an edition, it is clear that these three readings need to be evaluated from different perspectives.

The first word whose pronunciation we discuss is mueyyed/muebbed. There are examples of the word being read in both ways.

In Hasan Basri Çantay's work entitled Âkifnâme, in his excerpt from Mehmet Akif's poem titled 'Said Pasha Imam', the line in question appears as "You are sultân-ı müebbedsin efendim". In the edition prepared by Ertuğrul Düздаğ, which is considered to be the most authoritative edition of Safahat, the word appears as mueyyed. In a poetry collection from the XIXth century, the word is also written as müebbed.

It is also possible that the spelling of the letters ye (ô) and be (l) are close to each other, especially at the beginning of the word, and in some manuscripts ye can be read as be.

When we look at the dictionaries for the word mueyyed, we see that it has two meanings. When it is used for objects, it means "strengthened, fortified", and when it is used for people, it means "supported and helped". Therefore, since it forms a compound with sultan, it means "the sultan who is supported and helped", and the meaning of "the sultan who is strengthened and fortified" is not encountered. Therefore, at this stage, it is obvious that more evidenced information is needed for it to be read as perpetual.

Those who think that the müeyyyad should be müebbed proceed from two points. The first is that they think the meaning of müebbed is more appropriate than müeyyed; the second is that repeating the rhyme of the fourth verse of the line and using the same rhyme twice in the same line is a flaw and that a poet like Şeyh Gâlib would not make such a flaw. However, there are examples of the use of mueyyed in Sheikh Galib's divan and there is no use of reading muebbed in this way. There are also examples of a word being used as rhyme twice in the same bend. Therefore, the reading of the word should be mueyyed in terms of both meaning and rhyme

Another issue that has been debated is the issue of "sultân-e muayyed/burhân-e muayyed". Cevdet Soydanses (d. 1996), one of the most important hafiz of the last period, reads the phrase 'sultân-ı mueyyed' as 'burhân-ı mueyyed' in an audio recording (url1) taken at a friendly gathering. The phrase, which we can translate into modern Turkish as "fortified evidence", considering the meaning of mueyyed as used for objects, is not acceptable in two respects. First, the person addressed in the first line of the couplet is clear and the same person is addressed in the second line. Therefore, due to the flow of the poem, the addressee is clear and the presence of an object is not in accordance with the nature of the poem.

The second is the weakness in the meaning of the phrase burhân-ı mueyyed. The burhân itself is itself mueyyed and emphasizing it again is not the kind of association that classical poets would make. If something is an evidence, it must be mueyyed. If it is not verified, it lacks the

characteristic of being evidence. Every demonstration is also verified. Unconfirmed knowledge cannot be a demonstration. Therefore, it is more reasonable for the phrase to be sultân-ı mueyyed, both because of its meaning and because Shaykh Gâlib uses mueyyed for individuals. Considering the points we have explained above, it is conceivable that in a long poem recited by heart, Hafız Cevdet Soydanses recited a word he found appropriate at the time instead of the word he could not remember. The fact that Soydanses recited the third and fourth lines of the poem by changing the place of the lines shows that he made such small savings.

The third word whose pronunciation is discussed in the article is kakma/yakma. In some copies and in the Okçu edition, the word translated as "yakma" is translated as "kakma" in other copies and editions. Hafız Cevdet Soydanses' audio recording reads the verse in the same way. It is not normal for a great poet like Şeyh Gâlib to use the same rhyme in two consecutive lines so clearly and with the same meaning.

When we look at the dictionaries and the sentence structure, it is understood that the word should be inlaid and the verse can be translated into today's Turkish as follows:

Do not push us to hell with the hand of rejection; do not throw us into the fires while we desire to meet you.

While our poet burns with the desire to meet the Prophet, he thinks that not being with the Prophet is like hell for him in fear of not being accepted by him, and he pleads with the Prophet, saying "Do not take me away from you". Here, hell for the poet is to stay away from the Prophet. Therefore, hell is used here as a metaphor to express the poet's feelings. In the other couplet where the same rhyme is used, there is a very common usage of burning with the fire of longing. Therefore, it seems possible that the first of the lines ending with the same rhyme is "kakma".

To briefly summarize what we have said so far, the preferences for muebbed and burhan in Şeyh Gâlib's famous museddes naat-i sharif do not seem reasonable. The rhyme of the verse that is burnt is much more likely to be inlaid, which also enhances the meaning of the text.

Giriş

Şeyh Gâlib'in yedi bentten oluşan müseddes naat-ı şerifi edebiyatımızın çok bilinen şiirlerinden biridir. Türk şiirinin en güzel naatlarından biri kabul edilen ve bir daha yazılmasının pek mümkün olmadığı söylenecek kadar beğenilen bu müseddes, bestelenmiş özellikle hikmet meclislerinde zevkle okunmuş ve dinlenmiştir. Zaman içinde kimi okuyuşlar ile metinde görülen farklılıklar zihinlerde soru işaretlerinin oluşmasına neden olmuş, tartışmalar sonucunda kimi kelimeler yerine farklı kelimelerin tercih edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Şeyh Gâlib'in *Divân*'ına dair yayımlanan iki neşirde ve yayımlanmamış bir doktora tezinde, özel sohbetlerde görüp işittiklerimin yanı sıra, Hafız Cevdet Soydanses'in (ö. 1996)¹

¹ Son devrin önde gelen müsikîşinâs hâfizlarından Cevdet Soydanses, 1902'de İstanbul'un Karagümrük semtinde doğdu. Babası Süleyman Efendi, o devrin İstanbul'unda icâzet vermeye yetkili üstâd bir Kur'ân okuyucusu (kurrâ) ve Karagümrük'deki Atikalipaşa Camii'nin imâmı idi. Ailesinde hafız ve şeyh efendiler bulunmakta idi. Cevdet Bey, aile geleneğine uygun bir şekilde küçük yaşta hâfiz olur ve başta babası Süleyman Efendi olmak üzere, dönemin ileri gelen hocalarından Kur'ân ilimlerini tahsil eder. Gençliğinde İstanbul'un birçok camilerinde müezzinlik yapan Cevdet Soydanses, 1923 senesinde son Halife Abdülmecid Efendi'nin müezzinliğine getirilir. Bir yıl kadar Dolmabahçe Sarayı'nda bulunduktan sonra Ankara'ya giderek bambaşka bir işe girer. Ziraat Bankası'nda memurluğa başlar, çeşitli şubelerde yıllarca çalışır. 1950'de emekli olduktan sonra İstanbul'a dönüp Şişli Camii'nin imam-hatipliğini yapan Soydanses 1996 yılında İstanbul'da vefat eder.

Müsikî dersi aldığı hocası, önceleri Malta kahvesinde, daha sonra da Hâfiz Ahmet Paşa Camii karşısındaki meşkhânesinde haftanın belirli günlerinde verdiği derslerle birçok meşhûr müsikîşinâs yetiştiren Tarık-i Kâdiriyye meşâyihinden Edhem Efendi'dir. Talebeleri arasında başta Hâfiz Cevdet Efendi'nin dayısı Hâfiz Sâmi olmak üzere Hâfiz Kemal, Hâfiz Mecid (Sesigür), hânende Arap Hüsni, hânende Arap Cemal (Câlân), Neyzen Süleyman Erguner gibi kıymetli müsikîşinâslar vardır.

okumuş olduğu bir kayıttan (url1) tespit edebildiğimiz kadarı ile naatta geçen şu üç kelimenin farklı okunuşlarına tesadüf edilmektedir.

1. Müeyyed: Mütেকerrir beyitte tekrar edilen *müeyyed* kelimesi bazı yerlerde *müebbed* şeklinde geçmektedir.
2. *Sultan-ı müeyyed*: Bu tamlama *burhân-ı müeyyed* olarak da okunmaktadır.
3. Yedinci ve son bentte “düzâha yakma” ibaresinin “düzâha kakma” şeklinde imlası ve okunuşu vardır.

Okunuş farklılığı olduğu durumlarda yapılması gereken ilk iş metnin yazma nüshalarına, varsa Arap harfli baskısına ve yapılmış akademik neşirlere bakmaktır. Şeyh Gâlib’in *Divân*’ının birçok nüshası bulunmaktadır. Süleymaniye Esad Efendi 2676 ve Halet Efendi 657 numaralı yazma nüsha bu üç kelimenin okunuşu hakkında bizde bir kanaatin oluşmasına katkıda bulunacaktır. *Divân* ayrıca Mısır Bulak Matbaasında basılmış (1252), Abdülkadir Gürer (1993) Naci Okçu (2011) ve Muhsin Kalkışım (2013) tarafından üzerinde akademik çalışmalar yapılmıştır. *Divân*’ın son ve popüler neşri Ozan Yılmaz (2023) tarafından yapılmıştır.

Yapılan tüm neşirlerde mütেকerrir beyitte “sultân-ı müeyyed” ibaresi yer alırken Esad Efendi 2676, Bulak Baskısı ve Naci Okçu neşirlerinde “düzâha yakma” olarak geçen ibare, Halet Efendi 657’de, Abdülkadir Gürer, Muhsin Kalkışım ve Ozan Yılmaz neşirlerinde “düzâha kakma” şeklinde geçmektedir. Hafız Cevdet Soydanses de naat-ı şerifi “düzâha kakma” şeklinde okumaktadır.

Ancak bir yazmada müstensihin, basmada mürettibin ve neşirde de akademisyenin sehven yanlış yazma, dizme ve okuma ihtimalinin her zaman mevcut olduğunu düşündüğümüzde bu üç okunuşun farklı açılardan değerlendirilmeye muhtaç olduğu açıktır.

1. Müeyyed Müebbed Olabilir mi?

Hasan Basri Çantay’ın *Âkifnâme* isimli eserinde şairin ‘Said Paşa İmamı’ başlıklı şiirinden bahsederken Şeyh Gâlib’in müseddesinden alıntı yaptığını söyledikten sonra metni iktibas eder (Çantay 1966: 219). İktibas edilen bu metinde söz konusu mısra “Hak’tan bize sultân-ı müebbedsin efendim” şeklinde geçerken Safahat’ın en muteber neşri kabul edilen Ertuğrul Düzdağ’ın hazırladığı baskıda ise kelime müeyyed olarak geçmektedir (Ersoy 1996: 486). XIX. yüzyıla ait bir şiir mecmuasında da ilgili müseddesin müebbed şeklinde yazıldığı görülmektedir (İnciroğlu 2018: 29). Ye (ﺀ) ve be (ﺏ) harflerinin özellikle kelime başında iken imlasının birbirine yakın olması ve bazı yazmalarda ye’nin be şeklinde okunabilmesi de mümkündür.

Ayrıca dijital platformlarda kimi sitelerde ve katıldığım sohbetlerde ‘müeyyed’in ‘müebbed’ şeklinde okunduğu ve yazıldığına da şahit oldum.

Müeyyed’in, müebbed olması gerektiğini düşünenler iki noktadan hareket etmektedir. İlki müebbedin anlamının müeyyedden daha uygun olduğunu düşünmeleri; ikincisi ise bendin dördüncü mısramın kafiyesinin tekrar edilerek aynı bent içinde bir kafiyenin iki kere geçmesinin kusur olması ve Şeyh Gâlib gibi bir şairin böyle bir kusur yapmayacağına dair düşünceleridir.

Müeyyed kelimesi için sözlüklere baktığımızda iki anlamı olduğu görülür. Nesne için kullanıldığında, “kuvvetlendirilmiş, sağlamaştırılmış”, kişiler için kullanıldığında ise “yardım gören desteklenen” anlamına gelmektedir. Dolayısıyla sultan ile birlikte bir terkip oluşturduğu için “desteklenen, kendisine yardım edilen sultan” anlamı çıkmakta ve “kuvvetlendirilmiş ve sağlamaştırılmış sultan” anlamının kullanıldığına tesadüf edilmemektedir. Dolayısıyla şu aşamada müebbed olarak okunması için daha çok delillendirilmiş bilgiye ihtiyaç duyulduğu aşikârdır.

Şeyh Gâlib *Divân*'ında müeyyed kelimesinin kullanıldığı yerleri taradığımızda adı geçen müseddes dışında üç şiirde daha bu kelimenin kullanıldığını görürüz. Bu şiirlerin ikisi tarih², biri de *Hikâye-i Seyyâh*' başlığını taşıyan bir mesnevidir. *Divân*'da içinde müeyyed geçen mısra ve beyitler şunlardır:

Sâhib-kırân denir o hidiv-i müeyyede (ŞGD T6 17a)

Müeyyed pâdişehdir devletin sâhip-zuhûrudur (ŞGD T25 2a)

Nasîbîn var imiş çûn nânımızda

Muazzesin müeyyed yanımızda (ŞGD Hikâye-i Seyyâh)

Görüldüğü gibi üç yerde de müeyyed, kişiler için kullanılmıştır. Sene tebriki için yazılmış bir tarihte geçen hidiv, vezir anlamında bir unvandır. İkinci örnek III. Selim'in Nizâm-ı Cedid için yaptırdığı binaların tamamlanmasına dair düşürülen tarihte geçer ve müeyyed padişah III. Selim için kullanılmaktadır. Üçüncü örnek ise Attar'ın bir hikâyesinden esinlenerek kaleme alınan bir seyyahın yolculuğunda seyyahı öldürmek üzere alıkoyan hırsızın öldürmekten vazgeçme sebebini açıklarken, muhatabına seslenirken geçer ve kelime yine bir şahıs için söylenmiş olur. Dolayısıyla müseddeste geçen müeyyed de kişi için kullanılmış olup Hz. Peygamber'in Allah tarafından desteklendiğine ve kendine yardım edildiğine işaret edilmek için kullanılmış bir sözcüktür.

Müebbed olması gerektiğine dair görüşün bir gerekçesi de bir bend içinde bir kafiyenin iki kere kullanılmamasının kusur olduğuna dair düşüncedir. *Divân*'da yer alan müseddeslere baktığımızda bir bentte aynı kelimenin iki kere kafiye olduğu görülmektedir. *Divân*'da yer alan ikinci ve üçüncü müseddeste tekrar eden kafiye bulunmamaktadır. Dördüncü müseddesin ilk bendinde birinci ve dördüncü mısraların kafiyeleri (gâhî) aynıdır. Beşinci ve altıncı müseddesin ilk bendinde tekrar edilen kafiye yoktur. Yedinci müseddesin ilk bendinin üçüncü ve dördüncü mısralarının kafiyesi (şâdân) aynıdır. Görüldüğü gibi Şeyh Gâlib, müseddeslerinde bir bentte aynı kelimeyi iki kere kafiye olarak kullanmaktadır. Bu noktadan hareketle Şeyh Gâlib'in müeyyed kelimesini kullanmasına bakıldığında bir bentte kafiye olarak iki kere geçmesinin mümkün olduğu anlaşılmaktadır.

Bu açıklamaların ışığında hem anlam hem de diğer kullanımları göz önünde bulundurularak kelimenin, müeyyed şeklinde okunmasının tercih edilmesi daha makul görünmektedir.

2. Sultân-ı Müeyyed mi, Burhân-ı Müeyyed mi?

Son devrin önemli hafızlarından Cevdet Soydanses (ö. 1996) bir dost meclisinde alınan ses kaydında (url1) 'sultân-ı müeyyed' ibaresini 'burhân-ı müeyyed' olarak okumaktadır.

Arapça bir kelime olan burhân "berraklaştırma, açığa çıkarma, delil getirme" anlamında berahe fiilinden türemiş bir kelime olup sözlüklerde "kanıt, delil, hüccet, beyyine" olarak izah edilir. Mantık ilminde ise "*Bir hükmün, bir önermenin delil olarak kendisine dayandırıldığı, önceden doğru diye kabul edilmiş olan hüküm.*" veya "*Kendilerinden zorunlu kesin bilginin hasıl olduğu öncüllerden yapılan kıyas*" (Emiroğlu 2013: 207) olarak tarif edilmektedir.

Müeyyed'in nesnelere için kullanılan anlamını düşünerek "sağlamlaştırılmış delil" şeklinde günümüz Türkçesine aktarabileceğimiz ibare, iki bakımdan kabul edilebilir bulunmamaktadır. İlk olarak, beytin ilk mısrasında muhatap olarak seslenilen kişi bellidir ve ikinci mısradan da aynı kişiye seslenilmektedir. Dolayısıyla şiirin akışı gereği muhatap bellidir ve bir nesne olması şiirin doğasına uygun değildir.

İkincisi ise burhân-ı müeyyed tamlamasının anlamındaki zayıflıktır. Burhânın kendisi bizzat müeyyed olup tekrar üzerinde durulması, vurgu yapılması klasik şairlerin yapacakları

² Tarih ile kastedilen herhangi bir olayın oluş zamanını bildirmek üzere ebce hesabıyla mısra, beyit veya farklı nazım biçimlerinde söylenmiş manzumeler kastedilmektedir.

türden bir bağdaştırma değildir. Bir şey delil ise müeyyed olmak zorundadır. Müeyyed değilse delil olma özelliğinden yoksundur. Her burhân aynı zamanda müeyyedir. Teyit edilmemiş bilgi burhân olamaz. Dolayısıyla hem anlamı itibarı ile hem de Şeyh Gâlib’in müeyyedi şahıslar için kullanmasından dolayı ibarenin sultân-ı müeyyed olması daha makuldür.

Yukarıda izah ettiğimiz hususlarla birlikte düşünüldüğünde ezbere okunan uzun bir şiirde Hafız Cevdet Soydanses’in hatırlayamadığı kelime yerine o an için uygun bulunduğu bir kelimeyi okuduğu düşünülebilir.^{3*} Soydanses’in, şiirin üçüncü ve dördüncü bentlerinde de mısraların yerini değiştirerek okuması bu tür küçük tasarruflarda bulunduğunu göstermektedir.

3. Kakma mı Yakma mı?

Naci Okçu neşrinde ve yaygın kullanımda dikkat çeken bir diğer husus son bentte peş peşe gelen “yakma” kelimesidir.

*Bîcâredir ümmetlerin isyânına bakma
Dest-i red urup hasret ile dūzaha yakma
Rahm eyle amân âteş-i hicrânına yakma
Ez-cümle kulun Gâlib-i pür-cürmü bırakma*

Şeyh Gâlib gibi büyük bir şairin peş peşe iki mısradaki aynı kafiyeyi bu kadar açık ve aynı anlama gelecek şekilde kullanması normal karşılanacak bir durum değildir. Abdülkadir Gürer’in doktora tezinde (1993: 218), Muhsin Kalkışım’ın neşrettiği *Şeyh Gâlib Divânı*’nda da (1994: 188), Ozan Yılmaz’ın yayınladığı *Divân*’da da kelime ‘kakma’ olarak geçmektedir (Yılmaz 2023: 311). Hafız Cevdet Soydanses’in ses kaydında da mısra aynı şekilde okunmaktadır:

Dest-i red urup hasret ile dūzaha kakma

Kakmak kelimesi eski Türkçede *kakı-* şeklinde geçer. *Divânü Lügati’t-Türk*’te “kakı-kızmak, öfkelenmek, sinirlenmek || zürnen, zornig werden, in Wut geraten [Uyg.]; kaçık- kızmak, rahatsız olmak” şeklinde geçerken *kak-* ise “hafifçe vurmak; dövmek; kakmak” (Kaçalın 2021: 212) olarak aynı anlama gelecek şekilde verilmiştir. Clauson’un (1972) sözlüğünde ise içeri girmeden önce kapağı vurmak, kakımak ise gadabanın mukabili olarak hiddetlenmek, kızmak olarak anlamlandırılmıştır.

Yeni Tarama Sözlüğü’nde (Dilçin 1983) “kalkmak, kabarmak; çalmak, vurmak, itmek, tepmek; çakmak, saplamak”; *Kubbealtı Sözlük*’te “El veya ayakla itmek, ittirmek, itip dürtmek, vurmak, vura vura bir yere sokmak, çakmak, saplamak” anlamları verilmektedir. Tietze’nin sözlüğünde kelime “kak- vurmak, dövmek, tepmek, itmek, galamak” şeklinde izah edilir (Tietze 2016: 58).

Sözlüklerde geçtiği şekliyle mısraı günümüz Türkçesine şu şekilde aktarabiliriz:

*Dest-i red urup hasret ile dūzaha kakma
Biz sana kavuşma arzusu içinde iken sen bizi ret eliyle cehenneme itme, ateşlere atma.*

Şairimiz Hz. Peygamber’e kavuşma arzusu ile yanarken, onun tarafından kabul edilmeme korkusu içinde Hz. Peygamber ile birlikte olamamanın kendisine cehennem gibi geldiğini düşünmekte ve Hz. Peygamber’e “Beni senden uzaklaştırma” diyerek yalvarmaktadır. Burada şair için cehennem Hz. Peygamber’den uzak kalmaktır. Dolayısıyla burada cehennem benzetme yolu ile şairin hissiyatını ifade etmek için kullanılmıştır. Aynı kafiyenin kullanıldığı diğer beyitte ise hasret ateşi ile yanmak şeklinde çok yaygın kullanım söz konusudur. Dolayısıyla aynı kafiye ile biten mısralardan ilkinin “kakma” olması ihtimali mümkün görünmektedir.

³ Bu kaydı alan Kutsi Erguner’e Hafız Cevdet Soydanses’in ezbere okuyup okumadığını sorduğumda şu cevabı verdi: “Evet tabii ki ezbere okudu hatta kayıta bir ara şaşırmış gibi olup hatırlayarak devam ediyor.” (Görüşme WhatsApp üzerinden gerçekleşmiştir).

Şu ana kadar yapılan açıklamaları özetleyecek olursak Şeyh Gâlib'in meşhur müseddes naat-ı şerifindeki *müebbed* ve *burhan* tercihleri makul görünmemektedir. *Yakma* olan mısraın kafiyesinin *kakma* olma ihtimali ise çok daha yüksek olup metnin anlamını da güzelleştirmektedir.

KAYNAKLAR

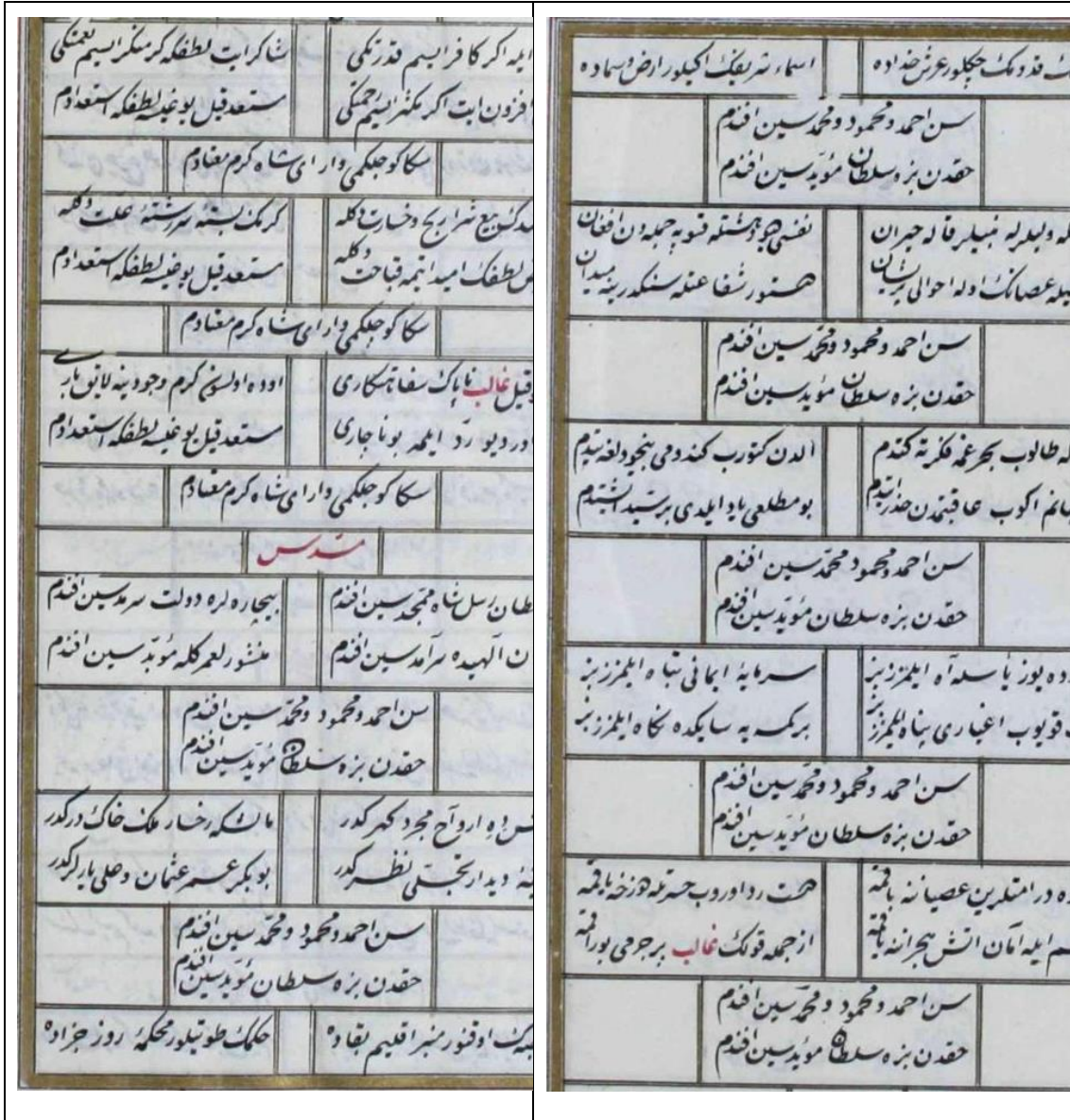
- Clauson, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Çantay, Hasan Basri (1966). *Âkifnâme (Mehmed Âkif)*. İstanbul: Ahmed Said Matbaası.
- Dilçin, Cem (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Emiroğlu, İbrahim (2013). *Klasik Mantığa Giriş*. Ankara: Elis Yayınları.
- Ersoy, Mehmet Akif (1996). *Safahat*. Haz. Ertuğrul Düzdağ. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Gürer, Abdülkadir. (1993). “Şeyh Gâlib Divanı İnceleme-Metin”. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.
- İnciroğlu, Yunus (2018). “XIX. Yüzyıla Ait Bir Şiir Mecmuası 1b-100b (İnceleme-Metin Çeviri Yazısı ve İndeks)”. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Kaçalin, Mustafa S. (2021). *Divânü Lügâti't-Türk*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Kalkışım, Mushin. (1994). *Şeyh Gâlib Divanı*. Gözden geçirilmiş ikinci baskı. Ankara: Akçağ Yayınevi.
- Okçu, Naci. (2011). *Şeyh Gâlib Divanı: Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umumi Tahlili*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şeyh Gâlib. *Divân*. Süleymaniye Ktp., Esad Efendi nr. 2676; Halet Efendi nr. 657.
- Şeyh Gâlib. (1252). *Divan-ı Şeyh Gâlib; İbtida-i gazeliyat; Hüsn-ü aşk-ı Gâlib Dede*. Bulak: Matbaatü's-Sahibi's-Saadeti'l-Ebediyye.
- Tietze, Andreas. (2016). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. Ankara: TÜBA.
- Yılmaz, Ozan. (2023). *Şeyh Gâlib Divanı*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Elektronik Kaynaklar

url1: <https://www.youtube.com/watch?v=AgnbDrnTO3U> [Erişim Tarihi 10.03.2023].

url2: <http://nagmeiask.blogspot.com/2015/10/hafz-cevdet-soydanses.html> [Erişim Tarihi: 23.06.2023].

Ekler

Ek-1: Süleymani Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu nr. 2676.

Ek-2: Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi Koleksiyonu nr. 657.

Babur Dîvânı ile Bayram Han Dîvânında Deyimler The Idioms In The Divan of Babur and Divan of Bayram Khan

Ahmet KARATAŞ*

ÖZ

Deyimler, bir duyguyu ya da düşünceyi daha etkili ve özlü bir biçimde ifade etmeye yarayan kalıplaşmış söz öbekleridir. Deyimlerin oluşumunda en az iki sözcük yer almalı ve bu sözcüklerden en az birinin gerçek anlamının dışında bir anlama sahip olması gerekmektedir. Bu şekilde oluşmuş deyimler, kalabalık söz kadrosuyla anlatılacak ifadeyi, daha kısa ve etkili bir yolla ifade etmekte ve konu üzerinde derinlemesine düşünmeyi sağlamaktadır. Türkçe, deyimlerin varlığı bakımından son derece zengin bir dildir. Türkçenin ilk yazılı metinlerini oluşturan Orhun Yazıtlarından itibaren, günümüze değin oluşturulmuş hemen hemen her eserin söz varlığında deyimlerin varsılığı dikkati çekmektedir. Babur ve Bayram Han, Hindistan'da gelişen Türk Edebiyatı'nın öncü isimleri olmakla birlikte, aynı zamanda Babur Türk-Hint İmparatorluğu'nun saray erkanına bağlı önemli simalarıdır. Bu çalışmada, Babur ve Bayram Han'ın dîvânlarındaki, Türkçe'nin inceliklerini gösteren söz öbeklerinden olan deyimler tespit edilmiştir. Çalışmada, deyim ile ilgili birtakım bilgiler verildikten sonra eserlerde geçen deyimlerin yapı bakımından tasnifi yapılmıştır. Deyimlerin yapı yönünden incelenmesinde Zeynep Korkmaz'ın "Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi" adlı eserinde yaptığı sınıflandırma örnek alınmıştır. Daha sonra bu deyimler, kökenleri bakımından ayrı bir sınıflandırmaya daha tabi tutulmuştur. Çalışmanın ekinde ise deyimler, alfabe sıralamasına göre sırasıyla dizilmiş ve deyimlerin anlamları verilmiştir. Ayrıca tespiti yapılan deyimlerin, eserde geçtikleri yerler numaralandırılarak kullanım sıklığı belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Babur, Bayram Han, Babur Dîvânı, Bayram Han Dîvânı, Çağatayca, Çağatay Türkçesi, Deyimler

ABSTRACT

Idioms are stereotyped phrases that serve to express a feeling or thought in a more effective and concise way. At least two words should be involved in the formation of idioms, and at least one of these words should have a meaning other than its true meaning. Idioms formed in this way express the expression to be explained with a crowded vocabulary in a shorter and more effective way and provide in-depth thinking on the subject. Turkish is an extremely rich language in terms of the existence of idioms. Since the Orkhun Inscriptions, which formed the first written texts of the Turkish language, the existence of idioms in the verbal existence of almost every work created until today attracts attention. Babur and Bayram Khan are the leading names of Turkish literature developing in India, but at the same time Babur is an important figure connected to the court of the Turkish-Indian Empire. In this study, the idioms in the divans of Babur and Bayram Khan, which are phrases that show the subtleties of Turkish, have been identified. In the study, after giving some information about the idiom, the classification of the idioms mentioned in the works in terms of structure was made. In the study of idioms from the point of view of structure, Zeynep Korkmaz's classification in her work "Grammar of Turkish Grammar in Turkey" was taken as an

* Dr., Bağımsız Araştırmacı, 10ahmetkaratas@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-6698-8371>).

example. Later, these idioms were subjected to a separate classification in terms of their origin. In the appendix of the study, the expressions are arranged in extension according to the alphabet order and the meanings of the expressions are given. In addition, the frequency of use of the detected phrases is indicated by enumerating the places they pass through in the work.

Keywords: *Babur, Bayram Khan, Divan of Babur, Divan of Bayram Khan, Chagatai, Chagatai Turkish, Idioms*

Extended Summary

Idioms are stereotyped phrases that are used to express an emotion or thought in a more effective and concise way. At least two words must be included in the formation of idioms, and at least one of these words must have a meaning other than its literal meaning. Idioms formed in this way express the situation to be explained with more words in a shorter and more effective way and enable to think deeply on the subject.

Turkish is an extremely rich language in terms of idioms. The presence of idioms in almost every written work that has been created since the Orkhon Inscriptions, which constitute the first written texts of Turkish, draws attention.

The Turkish language shows a very rich feature in terms of the presence of idioms. The frequency of use of idioms is remarkable both in works created with historical Turkish dialects and in works created with modern Turkish dialects. As a result of this, many studies have been conducted by researchers on idioms in the Turkish language. In these studies, subjects such as under which conditions do phrases form idioms, the limitations of idioms, the idiomization of compound verbs and the features of idioms that distinguish them from other phrases are emphasized.

The Babur Empire, founded by Babur in India, has an important place in the world history and culture scene. In this period, besides the creation of Turkish cultural and artistic works, very important works were also written for Turkish literature. Babur and Bayram Khan, with their works, were the pioneers of Turkish literature developing in India, and they ensured the continuity of the classical period of Chagatai Turkish with the works they wrote.

In this study, idioms in the divans of Babur and Bayram Khan, two important names of Turkish literature developing in India, were determined. The classification made by Zeynep Korkmaz was taken as an example when examining the idioms determined in terms of structure. Idioms were first examined in terms of syntax, and then they were subjected to another classification in terms of their origins.

There are many examples of idioms in the vocabulary of Babur and Bayram Khan's divans. A total of 759 idioms were identified, of which 607 in the Babur Divan and 152 in the Bayram Khan Divan. 73 of these idioms are in the noun group and 686 of them are in the compound verb structure.

212 of the idioms identified in Babur and Bayram Khan divans are idioms formed with organ names. Some of these are; *ağz sözün sor-*, *ayağığa tüş-*, *baş alıp kit-*, *éldin uç-*, *ikki köz tik-*, *kaş çit-*, *köngli kal-*, *köz akız-*, *kulağ sal-*, *tilge tüş-*, *yupka köngül*.

If the syntax statistics of a total of 759 idioms in Babur and Bayram Khan divans are made, the obtained data can be listed as follows: *Subject + Idioms with verb structure 52*, *Object + Idioms with verb structure 224*, *Adverb of place + Idioms with verb structure 68*, *Adverb + Idioms with verb structure 25*, *Subject + Object + Idioms with verb structure 9*, *Subject + Adverb of place + Idioms with verb structure 6*, *Subject + Adverb + Idioms with verb structure 10*, *Object + Subject + Idioms with verb structure 1*, *Object + Object + Idioms with verb structure 4*, *Object + Adverb of place + Idioms with verb structure 8*, *Object + Adverb + Idioms with verb structure 25*, *Adverb of place + Subject + Idioms with verb structure 15*, *Adverb of place + Object + Idioms with verb structure 40*, *Adverb of place + Adverb of place + Idioms with verb structure 1*, *Adverb*

of place + Adverb + Idioms with verb structure 28, Adverb + Subject + Idioms with verb structure 2, Adverb + Object + Idioms with verb structure 5, Adverb + Adverb of place + Idioms with verb structure 3, Adverb + Adverb + Idioms with verb structure 2, Object + Adverb of place + Adverb + Idioms with verb structure 2, Object + Adverb + Adverb + Idioms with verb structure 1.

If the statistics of the idioms are made in terms of their origins; idioms with all elements in Turkish **152**, *Idioms with Turkish verbs and other elements of Arabic 137, Idioms with Turkish verbs and other elements of Persian 68, idioms whose first element is Arabic and the other elements are Turkish 15, idioms whose first element is Persian and the other elements are Turkish 6, Turkish + Arabic + Turkish structured idioms 25, Turkish + Persian + Turkish structured idioms 20, Arabic + Persian + Turkish structured idioms 17, Persian + Arabic + Turkish structured idioms 16 and others 77.*

In addition, the idioms *éldin bar-*, *éldin uç-*, *ildin kit-*, which are of Turkish origin and have the same meaning, are a proof of the richness of the expressive power of the Turkish language.

Giriş

Deyimler, dil kullanıcısının belirli bir kavramı, olguyu ya da durumu etkili bir şekilde ifade edebilmek için en az iki sözcüğü bir arada kullanarak oluşturduğu kalıplaşmış söz öbekleridir. Bu tür söz öbekleri, bünyesindeki sözcük kadrosundan en az birini ya da tamamını gerçek anlamının dışında kullanarak, etkili veya gayet kısa, özlü bir anlatım oluşturur. Bu şekilde oluşmuş deyimler, aynı zamanda ortak dili konuşan toplumun hayat görüşlerinden, tarihlerinden kısacası kültürlerinden önemli derecede izler taşımaktadır.

Deyimler konusunda Türk dil kitaplarında veya konu ile ilgili yayınlarda pek çok tanım yapılmıştır. Aksoy'a göre deyim, çekici bir anlatım kılığı taşıyan ve çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluklarıdır (Aksoy, 1978: 49). Mehmet Hengirmen, *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'nde deyimi, genellikle gerçek anlamının dışında kullanılan, anlatımı daha güzel ve etkili yapan, toplum tarafından ortak olarak benimsenen kalıplaşmış sözler olarak ifade etmektedir (Hengirmen, 2009: 116). Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Sözlüğü*'nde deyimi, bir tür sözlüksel birim oluşturan anlambilim toplaması; genellikle öz anlamından az çok ayrı bir anlam içeren kalıplaşmış söz olarak tanımlamıştır (Vardar, 2002: 71). Zeynep Korkmaz, *Grammer Terimleri Sözlüğü*'nde deyimi, gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan ve çekici bir anlatım özelliğine sahip olan kelime veya kelime grubu olarak tanımlamaktadır (Korkmaz, 2010: 66). Günay Karaağaç'ın *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*'ne göre ise deyim, bireysel ve nedenli olan bir söz dizimi biriminin genelleşip yaygınlaşarak nedenliliğini yitirmesiyle ortaya çıkan ve tek bir sözlük birimi gibi algılanan söz öbeğidir (Karaağaç, 2013: 271). Verilen tüm bu tanımların ortak noktası, deyimleri oluşturan söz öbeklerinde veya tümcelerde, en az bir sözcüğün gerçek anlamından farklı bir anlamda kullanılmasıyla, anlatımda özlüğü ve etkileyciliği sağlamasıdır. Buna göre deyimlerin temel amacı anlatımı özlü ve etkin kılabilmeektir. Dil kullanımında ana belirleyicilerden biri de tutumluluktur. İletişimde konuyu en az çaba ile karşdakine anlatmak önemlidir. Deyimler de kalabalık söz kadrosuyla gerçekleşebilen nitelermeleri gayet kısa ve özlü biçimde ortaya koyan yapılardan oluşmaktadır (Şen, 2017: 11).

Türk dili, deyimlerin varlığı açısından oldukça zengin bir özellik göstermektedir. Gerek tarihî Türk lehçeleriyle oluşturulmuş eserlerde, gerekse modern Türk lehçeleriyle oluşturulmuş eserlerde deyimlerin kullanım sıklığı dikkati çekmektedir. Bunun sonucu olarak, araştırmacılar tarafından Türk dilindeki deyimler ile ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda söz öbeklerinin hangi şartlarda deyim oluşturduğu, deyimlerin sınırlılıkları, birleşik fiillerin deyimleşmesi ve deyimlerin diğer söz öbeklerinden ayrılan özellikleri gibi konular üzerinde durulmuştur. Hatice Şahin, *Türkçe'de Organ İsimleriyle Kurulmuş Deyimler* adlı çalışmasında, *isim + fiil* dizilişinde olan deyimlerin içinde eskiden beri yardımcı fiil olarak kullanılan *etmek*, *olmak*, *eylemek* fiilleriyle kurulanlar olduğu gibi, eylemlik adı verilen ve ikinci derece yardımcı fiil olarak kabul edilen fiillerin de kullanıldığını belirterek, söz konusu yardımcı fiil ve

eylemliklerin deyim özelliği kazanmış yapıların dışında gerçek anlamda kullanıldığını belirtmiştir. Buna ek olarak deyimler içerisinde bu fiillerin kimi zaman gerçek anlamda kimi zaman da gerçek anlamının dışında bir anlamla karşımıza çıkabileceğini belirtmiştir (Şahin, 2004: 6). Ömer Asım Aksoy *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* adlı eserinde deyimleri hem biçim hem kavram özellikleri bakımından ele almıştır. Biçim özellikleri bakımından deyimlerin her birinin kalıplaşmış sözler olduğunu ve deyimlerde; kısa, özlü bir anlatımın amaçlandığını belirtmiştir. Kavram özellikleri bakımından deyimleri, bir kavramı belirtmek için bulunmuş özel bir anlatım kalıbı olarak ifade etmiştir. Ayrıca deyimlerin kavram özelliklerini belirtirken, bu noktada deyimlerin atasözlerinden ayrılan noktaları üzerinde durmuş, deyimlerin amacının bir kavramı özel kalıp içerisinde, çekici, hoş bir anlatımla belirtmek olduğunu, atasözlerinin amacının ise yol göstermek, ders ve öğüt vermek, ibret almamız için gerçekleri bizlere bildirmek olduğunu vurgulamıştır (Aksoy, 1978: 37-42). Sezer Özyaşamış Şakar, *Eski Türkiye Türkçesinin Deyimler Sözlüğü* adlı çalışmasında, deyimlerin oluşumu sırasında sözcüklerin temel ve yan anlamlarının dışında mecazi kullanımların esas olduğunu belirterek, deyimleri gerçek anlamını koruyan birleşik kelimelerden ayırmanın öneminden bahsetmiştir. Deyimlerin birleşik fiil kuruluşuna uyan yapılardan oluşması nedeniyle, söz öbeğinin deyim mi yoksa birleşik fiil mi olduğu konusundaki ayrımın anlamları bakımından yapılması gerektiğini belirtmiştir (Özyaşamış Şakar, 2021: 13). Mehmet Kara ve Ahmet Karadoğan'ın hazırladığı “Türkmen Türkçesi – Türkiye Türkçesi Deyimler Sözlüğü” çalışmasında, bir ifadenin deyim olup olmadığının belirlenmesinde, kelimelerin gerçek anlamlarının dışında kullanılıp kullanılmadığına dikkat etmenin önemine vurgu yapmışlardır. Aksi hâlde, deyimlerin ve birleşik fiillerin birbirlerine karıştırılabileceğini belirtmişler, buna örnek olarak *küfelik ol-* deyimini vermişlerdir. Bu örnekteki *ol-* fiilinin birleşik fiil kuruluşunda sıkça kullanılmasına bakılarak, bu örneğin birleşik fiil zannedilebileceği konusunda uyarıda bulunmuşlardır (Kara ve Karadoğan, 2004: 7). Leyla Subaşı Uzun, *Deyimleşme ve Türkçe’de Deyimleşme Dereceleri* adlı çalışmasında deyimleri, tam deyimler ya da birinci dereceden deyimler, yarı deyimler ya da ikinci dereceden deyimler, üçüncü dereceden deyimler, deyim olmayan yapılar olarak sınıflandırmaktadır. Subaşı Uzun, bu sınıflandırmasını, göstergelerin taşıdıkları anlam değerlerini ölçüt olarak oluşturmuştur (Subaşı Uzun, 1991: 33-37). Türkiye Türkçesindeki deyimler üzerine doktora tezi hazırlayan Ahmet Turan Sinan, deyimlerin ortak özelliklerini şu şekilde açıklamaktadır: Sözcüklerden en az birinin düz/gerçek anlamının dışına çıkması, kimi durumlarda mantık dışılık, sözü ilgi çekici kılmaması, anlatım gücünü arttırması, en az iki sözcükten, söz öbekleri biçiminde kalıplaşmış olması ve toplum tarafından ortak benimsenen bir anlatım aracı olması (Sinan, 2008: 97). Verilen tüm bu açıklamalardan sonra deyimlerin bazı biçim özelliklerinin olmasının yanı sıra onların cümle içerisindeki bağlamdan kazandıkları anlamlarının, deyimlerin oluşumunda ana etken olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada, Hindistan’da gelişen Türk Edebiyatı’nın iki önemli ismi olan Babur ve Bayram Han’ın divanlarındaki deyimler tespit edilmiştir. Deyimler tespit edilirken, anlatımı etkin ve özlü kılan söz öbeklerinin iki ya da daha fazla sözcükten oluşmuş, bünyesindeki sözcük kadrosundan en az birisinin gerçek anlamının dışında kullanılmış ve kalıplaşmış söz öbeklerinin seçilmesine dikkat edilmiştir.

1. Babur ve Dîvânı

Büyük Babur İmparatorluğu’nun kurucusu olan Zahirüddin Muhammed Babur, yalnızca hükümdarlığı ile değil, sanatçı kişiliği ile de tanınmıştır. O, *Vekâyi’* (Babur-nâme), *‘Arûz Risâlesi*, *Mübeyyen*, *Risâle-i Vâlidîyye Tercümesi* ve *Babur Dîvânı’nın* müellifidir. Ayrıca Babur, Baburî yazısının da mucididir. Babur’un meziyetlerinden birincisi ve belki de en önemlisi onun, Humayundan Aurangzeb’e entelektüel yeteneklerin yanı sıra olağanüstü edebî ve akademik yeteneğe sahip hükümdarlar için bir rol model olarak benimsenmesidir. Kuşkusuz, Babur’un kendisi, inanılmaz derecede yetenekli, açık sözlü, zeki bir komutan olduğu için değil, aynı zamanda, devrin derin düşünen bir entelektüeli olduğu için de bir rol model olmuştur.

Babur’un, aşk, tabiat, güzellik şiirlerinin yanı sıra içtimai, ahlaki ve tasavvufi şiirlerinin yer aldığı dîvân, onun hayat görüşünü, karakterini ve sanat gücünü göstermesi bakımından son

derece önemlidir (Yücel, 1995: 19). Babur'un sade bir üslup kullandığı dîvânındaki şiirlerinde sefer, seyahat, gurbet ve memleket hasreti gibi işlediği temalarda da hayatından kesitler bulunmaktadır.

Klasik dîvân tarzında tertip edilmemiş olan Babur Dîvânı'nda, Risâle-i Vâlidîyye Tercümesi, 119 gazel, 18 mesnevî, 210 rubaî, 57 muamma, 19 kıt'a, 15 tuyuğ, 79 matla', 7 masnû' şiir, 16 nâ-tamam gazel, 3 nazm, 16 musarra' beyit, 5 müfred, 4 yerde ise mensur parça bulunmaktadır. Ayrıca, Farsça olarak 2 gazel, 12 rubaî, 8 kıt'a, 17 matla' ve 1 mensur parça vardır (Yücel, 1995: 19).

2. Bayram Han ve Dîvân

Bayram Han, Badehşan'da Babur'un sarayına dönüşünden sonra, kısa sürede başarılarıyla ve iyi saray terbiyesi almış tavırlarıyla kendini fark ettirmiştir. Bayram Han'ın soylu sülâlesinden ve başarılarından son derece etkilenen Babur, ona Çağatay hazinesi üzerinde yetkiler yanında sorumluluk ve güven gerektiren görevler vermiştir (Tekcan, 2007: 15). Özellikle Babur döneminden itibaren Bayram Han (1501-1561), Humayun saltanatının (I. Sal. 1530-1540; II. Sal. 1555-1556) ve Ekber Sultanlığı'nın (1556-1605) siyasi, diplomatik ve kültürel alanlardaki rolleri ile ayırt edilmektedir. O, yönetici seçkinlerin sivil ve askerî bileşenleri arasında çizilen ortak ayırım olan ehl-i saif (kılıç adamı) ve ehl-i kalem (kalem adamı) değerlerini hayranlık uyandıran bir şekilde birleştiren bir şahsiyettir.

Çok başarılı bir devlet adamı ve askerî şahsiyet olduğu kadar Türkçe, Farsça ve Hintçeye vakıf olan Bayram Han, kaleminde de aynı ölçüde hünerli bir şahsiyettir. Şiirdeki yeteneği yanında uzun süren idarî görevi esnasında yazdığı resmî yazılar, onun nesir alanında da çok yetenekli olduğunu ortaya koymaktadır. Şiirlerinde klasik geleneğin değişmeyen aşk, sevgili, ayrılık, içki meclisi gibi konularını samimi açık bir üslupla işlemiştir (Tekcan, 2007: 24-25).

Çeşitli yazmaları bulunan Bayram Han Dîvânı ilk olarak Denison Ross tarafından "The Persian and Turkî Dîvân of Bayram Khân" adıyla yayımlanmıştır. Eser daha sonra Muhammed Sabir tarafından Karaçi'de "Divan of Bayram Khan" adıyla yayımlanmıştır. Türkiye'de ise Münevver Tekcan, Bayram Han Dîvânını British Museum Or. 9337 ve British Museum Or. 7510 nüshalarının karşılaştırmalı metnini ortaya koyarak dîvânı, "Bayram Han'ın Türkçe Dîvânı" adıyla yayımlamıştır. Aynı zamanda bu eserde, Bayram Han'ın şiirlerinin günümüz Türkçesine çevirisi mevcuttur.

3. Babur ve Bayram Han Dîvânlarındaki Deyimler

Babur'un Hindistan'da kurmuş olduğu Babur İmparatorluğu'nun dünya tarih ve kültür sahnesinde önemli bir yeri vardır. Bu dönemde Türk kültür ve sanat eserlerinin oluşturulmasının yanı sıra Türk Edebiyatı için de çok önemli eserler kaleme alınmıştır. M. Fuad Köprülü de bu coğrafyada kullanılan dil için şunları zikretmektedir: "XVI. asırda, Hindistan şimalindeki mıntikalarda ve Badehşan'da hâkim olan Çağatay han ve beylerinin saraylarında, Çağatay edebiyatı yine eskisi gibi, rağbet görmekte devam ediyordu. Ancak bu asırda Babur'un kurduğu Türk-Hint İmparatorluğunda Çağataycanın da yeni bir saha kazandığını söyleyebiliriz. Çağatay edebiyatında Nevâî'den sonraki en mühim şahsiyet olan Babur, onun tesiri altında kalmakla beraber, lirik şiirlerinde sanatkâr ruhunun inceliklerini çok samimi surette belirtmeye muvaffak olmuş ve *Babur-nâme'si* ile Çağatay nesrinin en güzel örneğini meydana getirmiştir" (Köprülü, 1940-1987: 266-270). Eraslan da benzer şekilde, Nevâî'den sonra Babur ile klasik döneminin devamlılığını sağlayan Çağatay Edebiyatı'nın Kamran Mirza ve Bayram Han'ın eserleriyle birlikte etkisini XVIII. yüzyıla kadar sürdürdüğünü belirtmektedir (Eraslan, 1993: 174).

Çalışmanın ana malzemesini oluşturan Babur ve Bayram Han dîvânlarının seçilmelerinin nedeni yukarıda da zikredildiği gibi bu eserlerin Çağatay Edebiyatı'nın klasik devresinin devamlılığını sağlamasıdır. Aynı zamanda devlet adamı olan Babur ve Bayram Han'ın, Türkçenin inceliklerini gösteren söz öbeklerinden olan deyimleri kullanım biçimlerini tespit etmek amaçlanmıştır. Bunun için, tespiti yapılan deyimlerin yapı yönünden incelenmesinde Zeynep

Korkmaz'ın yaptığı sınıflandırma örnek alınmıştır. Deyimler ilk olarak söz dizimi bakımından incelenmiş, sonra da kökenleri bakımından ayrı bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Son olarak tespiti yapılan deyimler alfabe sırasına göre anlamlarıyla birlikte verilmiş ve bu deyimlerin sıklık dizini de belirtilmiştir.

4. Deyimlerin Söz Dizimi Bakımından Tasnifi

4.1. İsim Grubu Yapısındaki Deyimler

aç köz, āzār köngül, bahār-ı hüsn, belā deşti, cān kuşu, cān riştesi, cism öyi, cüyān-ı vişāl, çāk köngül, çüçük söz, dīvāne köngül, endūh u melāmet öyi, fakrı yolu, firāk otu, gam beyābāni, gam çengi, gam çirigi, gam hārı, gam yili, gül yüz, hāme tili, hancer-i firāk, hazīn köngül, Hızır suyu, hicr otu, hicrān çöli, hicrān hūrāşı, hicrān kafesi, hicriniñ tīği, hüsn serīri pādīşāhi, 'ışk otu, 'ıyş u neşāt leşkeri, kan tōker köz, kara köz küyi, könglüng ü bağıruñ taştur, köngül derdi, köngül kāsānesi, köngül kuşu, köngül mülki, köngül otu, köngül öyi, köngül ravzası, köngül tileki, köz cüybāri, köz fūrkatı, köz gamu, köz hicri, köz öyi, közüng uçmağı, küh-ı gam, mecrūh köngül, mehcūr köngül, melāmet okı, müstağrak-ı bahr-ı kerem, nahvet meyi, nefis buyruğı, 'ömr gülistāni, ölüm uykusı, pūlād köngül, şabr öyi, sözi yaşşı, şeker sözlük, şikeste köngül, tarīk-i mihr, tīg-i cefā, tīre köngül, tilbe köngül, vefā tarīkı, yupka köngül, yüz(i) karalığ, yüzi kara, zencir-i gam.

4.2. Birleşik Fiil Grubundaki Deyimler

4.2.3. Tek Ögeli Kalıplaşmış Birleşik Fiiller

4.2.3.1. Özne + Fiil Yapısındaki Deyimler

ahter-i baht tapılma-, āzār tigma-, baş oyna-, belā-yı cān kil-, cān çık-, cān kél-, cefālar yitiş-, cevr kil, cigeri köy-, dem-i āhır çık-, derd kil-, feyz yit-, figān aş-, gam okları sançıl-, gam u hicrān çirigi tarqaş, hār-ı gam sançılma-, hātırı kal-, hecri otu köydür-, hıred ü şabr kil-, hüş kalma-, hüş u karar ayrıl-, 'ışk kil-, 'ışk tilberet-, kabül tüşme-, kaygu kil-, kaygu tüş-, köngli kal-, köngli yan-, köngül açıl-, köngül açılma-, köngül tile-, köngül üz-, köngül üzül-, köngül yumşa-, köz tüş-, köz uç-, közi toy-, lafz kiçme-, ma 'düm yitiş-, muṭarrā kél-, nazarı tüş-, nesim-i lutfiyilme-, 'ömr öt-, rahm kilme-, saçı sevdası çık-, sūd kilme-, üni bar-, vehm yitme-, yaşşılığ kilme-, yalğan kél-, yamanlık kil-, za 'if cān sol-.

4.2.3.2. Nesne + Fiil Yapısındaki Deyimler

ağız sözün sor-, ağıyārniñ āzārını çık-, āh çık-, āh ur-, ārām tapma-, at çıkar-, āvāz tart-, ayağöp-, ayak koy-, 'ayn-ı vişāl tap-, 'azāb çık-, āzār çık-, āzār tap-, baş bér-, baş koy-, baş köterme-, baş ur-, behre tap-, belā bir-, belā kultür-, belā körset-, bī-ḥad āzār çık-, bī-vefālık yolını tutma-, būsī birme-, cām-ı ecel iç-, cān al-, cān bir/bér-, cān ilt/élt-, cān örte-, cān tap-, cān tapşur-, cānlar çek-, cefā çek-, cefā koy-, cefā kör-, cefā resmi çıkar-, cefā tap-, cefā tart-, cefā vü cevr çık-, cefā vü cevr kör-, cefā-yı firāk çek-, cevr kör-, cevr ü sitem kör-, cezā tap-, cürm tüz-, dād tapma-, dem urma-, derd çek-, derd ü belā çıkme-, derd-i miḥnet kultür-, dermān bir-, dest aç-, dest bir-, dest birme-, dīvāne köngli tıyma-, dost tut, dostniñ yādını tut-, dūd-ı āhın butrat-, edeb saḥla-, efgān tart-, esir-i belā kıl-, ferāğat tut-, feraḥmı körme-, fikr it-, gam çık-, gam körme-, gam yi-, gam yime-, gam yüzini körme-, ganimet tut-, haber bir, hāk bol-, hāk ol-, hārf-i vefā yoy-, hātır saḥla-, hayāt tap-, hūlāfin tut-, Hızır suyun ağızla-, hicr çık-, hicr nāmesin tür-, hicrān çık-, himmet tut-, 'ışk derdi çık-, 'ışkı kaygunı kultür-, 'ışkıñ gamını yi-, 'ıyşnı sür, içi köydür-, ikki köz tik-, ilig bir-, iltifāt kör-, insāf bir-, intizār bir-, intizār çık-, i 'tibār koyma-, i 'tibār tap-, i 'timād tapma-, ittisāl tap-, kabu saḥla-, kām sür-, kām tapma-, kan yaş tōk-, kan yut-, karar tap-, karar tapma-, karasını kör-, kaş çit-, kaygu çık-, kıyāmeti kopar-, könglini saḥla-, köngül al-, köngül bir/bér-, köngül birme/bérme-, köngül çal-, köngül derdini bilme-, köngül koy-, köngül sal-, köngül salma-, köngül savutma-, köngül tındur-, köngülni ağırt-, köngülni aldur-, köngülni asra-, köngülni bağla-, köngülni örte-, köngülni savutma-, köngülni tıyma-, köz aqız-, köz aldur-, köz asra-, köz sal-, köz şem ini yarut-, köz tut-, kulağ sal-, kulağ salma-, kulağ tut-, kurb tapma-, kurbān bol-, kurbān kıl-, küşe tut-, lezzātını tap-, maḥrem-i esrār tapma-, maḥām tap-, melālī

bér-, miñnet ü gam kör-, mihr giyâhını kongar-, mihr körme-, mihr körset-, murâd tap-, murâd tapma-, murâd-ı dilni tapma-, müjde bir-, nâz tart-, nazâr sal-, nazâr salma-, neş'e tapma-, nevâ tapma-, nisyân kalemin sür-, nürî bir-, ot sal-, 'ömr ötker-, pend bér-, perveriş tap-, peyâm kültür-, rahm sal-, rahmet nazârını sal-, râz aç-, renc çık-, rûh tap-, sa'âdet tap-, şabr u hüş u 'akl u dîni al-, şabr u selâmet vağanın boz-, şadka bol-, şafâ kültür-, savuk yüzini kör-, sâye-i lutfunğı sal-, sâye-i rahmet sal-, secde kıl-, şihhatî bér-, sırr aç-, şöhet tutaş-, söz katma-, söz uzatma-, söz yaşur-, sözni çırmaştur-, şâd tapma-, şehvet ü nefsnî koy-, şeref tap-, şeydâ bol-, şifâ bir-, tâblar sal-, tama' tutma-, tama' üz-, tar ağzını bur-, tertîb bir-, teskîn tap-, tîğ çık-, tofrağ bol-, ülfet tut-, va'de kıl-, vefâ kültür-, vefâ kör-, vefâ körme-, vefâ tap-, vefâ terki kıl-, vefâ terkinî tutma, vişâl tapma-, vuşul tap-, yâd bir-, yâd tut-, yahşî at çıkar-, yahşılığ kör-, yahşılığ körme-, yamanlık kör-, yir öp-, yir yüzün tut-, yol bir-, yol tut-, yürek kanını yaşur-, yüz cefâ körsetme-, yüz kültür-, yüz öyür-, zafer tap-, zâr cännî tap-, zühd tavır u şivesini tut-.

4.2.3.3. Yer Tamlayıcısı + Fiil Yapısındaki Deyimler

ayağığa tüş-, ayakka tüş-, barça 'âlemdin kiç-, baş[ğa] koy-, başdın kiç-, başğa kil-, başğa kilme-, başğa tüş-, belâğa sal-, belâğa uçra-, belâlarğa uçra-, belâ-yı bî-vefâğa uçra-, boğazğa ilt-, cāngâ yitiş-, çağırğa tüş-, çeng-i gamdın kutulma-, dünyâ gam u rencidin kiç-, éldin bar-, éldin uç-, firâkdın kutul-, gâflet uykusıdın ayıl-, gâflet uykusıdın oyğan-, gâflet uykusığa sal-, gam u endüh otığa yakıl-, hasretide köydür-, hâtırđın çıkar-, hâtırğa yit-, hayâlğa yitiş-, hicr otığa örten-, hicrânda köydür-, hicrânga koy, hüşıdın ayrıl-, hüsn ösrüklükidin ayılma-, 'ıyş[ğa] yüzlen-, ildin kit-, iligdin bar-, iligdin kil-, işikke kil-, kad ü ağızdın tart-, könglünge al-, köngül heveside çürü-, köngül içre asra-, köngüldin tüş-, köngülge kil-, köngülge kilme-, köngülge tüş-, köngülge yit-, köngülning nârıdın örten-, közdin sal-, közdin tüş-, közge ilme-, közge kir-, maksûdka yitkür-, mertebega yit-, murâdğa yit-, nâz uykusıdın ayıl-, refîk u yâr u hem-demdin kiç-, rişte-i cāndın kisil-, sözige kir-, sözige kirme-, tilge tüş-, vaşlğa yit-, vaşlğa yitişme-, vişâl-ı devletidin ayır-, vişâlğa yit-, vişâling devletiğa yitme-, yilge bir-, zühd şahrâsığa tüş-.

4.2.3.4. Zarf + Fiil Yapısındaki Deyimler

baş alıp kit-, bî-keslik otı birle köy-, bî-şabrılıkdın köyün-, cöp kil-, devlet tut-, devlet ü sa'âdet tut-, dūr tut-, gam u derd ü elem bile tol-, hoş kal-, kan revân kıl-, kan yigla-, kara küin bol-, köngli birle di-, ma'zūr tut-, mer'î tut-, müselleme tut-, nevha tüz-, nihân tut-, puhte bol-, sezâ-vâr tapma-, tik tur-, tofrağ kıl-, yahşî kal-, yırak tüş-, yüz qaralığ bol-.

4.2.4. İki Ögeli Kalıplaşmış Birleşik Fiiller

4.2.4.1. Özne + Nesne + Fiil Yapısındaki Deyimler

bağrı kan [bol-], bağrı kan tol-, cānı i'tidâl tap-, cism ü cānı şadağa [bol-], içi kan tol-, ikki cihānı şadağa [bol-], köngli kan yut-, köngül kām tap-, köngül rakş ét-.

4.2.4.2. Özne + Yer Tamlayıcısı + Fiil Yapısındaki Deyimler

âyet-i hüsn şānıngda kil-, felekiñ gurbetka sal-, köngül 'adem yoluğa kir-, köngül gamda kalma-, köngül özige kilme-, közi yolda bol-.

4.2.4.3. Özne + Zarf + Fiil Yapısındaki Deyimler

hün-ı ciger zâhir bol-, 'ışkı rāst kil-, köngli çāk çāk ir-, köngli kâbil ol-, köngül mübtelâ bol-, közi tört ol-, nâzı kem bolma-, sözi muhtaşar bol-, ümîd asru tol-, yüreki yüz päre [bol-].

4.2.4.4. Nesne + Özne + Fiil Yapısındaki Deyimler

köngülni 'ışk buz-.

4.2.4.5. Nesne + Nesne + Fiil Yapısındaki Deyimler

bağırni kebâb ét-, cismni tofrağ it-, derd ü gamnı enîs it-, miñnet ü rencni celîs it-.

4.2.4.6. Nesne + Yer Tamlayıcısı + Fiil Yapısındaki Deyimler

‘aql u köngülni yilge bir-, atın ağızğa al-, başni ayağğa koy-, ‘ömr(i) ğaflette ötker-, özni ğamğa sal-, özni külgüdin asra-, özni miñnette salma-, yüzni bosaganga sür-.

4.2.4.7. Nesne + Zarf + Fiil Yapısındaki Deyimler

bağrını kan kıl-, barça murādlarını terk it-, bî-vefâlık terkin éyle-, binā-yı merhamet ābād kılma-, cāni fidā kıl-, cefā terkin kıl-, hecr-i deşti tayy kıl-, ilig ayağın savuq çal-, könglini cem ‘ it-, könglini cem ‘ kıl-, köngülni giriftār tapma-, köngülni hoş tut-, köngülni ‘ışk otı birle yarut-, köngülni pāre pāre (kıl), köz yaşını deryā kıl-, köz yaşını tengiz kıl-, közni yaruq iyle-, kulaqni pürdür kıl-, nazar-ı lutf ‘ādetin terk éyle-, nāzını hoş tart-, nefis yağısını mağlūb it-, nefis-i tevsenni rām kıl-, özünġni şād tut-, vefā(nı) terk éyle-, zülāl-i hayātın nişār kıl-.

4.2.4.8. Yer Tamlayıcısı + Özne + Fiil Yapısındaki Deyimler

ağızğa cān yét-, āhı yilidin āsīb tigma-, başğa tīg-ı cefā kıl-, başğa āhı çık-, cānga ot tüş-, derdġe dermān kél-, içige ot tüş-, ikki köz içre aq tüş-, kaşığa cevr-şifat kıl-, köngüldin tīrelık kit-, köngülge āzār yét-, köngülge şübhe kiç-, köngülgerge āzār yitiş-, közdin uyku uç-, közlerge uyku kilme-.

4.2.4.9. Yer Tamlayıcısı + Nesne+ Fiil Yapısındaki Deyimler

āstānga yüz sürt-, ayağığa baş koy-, bağır içre hār tap-, başğa cefā taşını yağdur-, belā dāmığa şayd bol-, cān[ga] ot sal-, cānga belā yitkür-, cānga bî-dād kıl-, cānga ġurbet nārını sal-, cānga mihr bağla, cānga minnet dé-, cānga şihhat ber-, cefā şaydınga dām koy-, cismġa rūh bir-, derdiġa devā yitkür-, ġam-ı hicrānıda yaş tök-, ġam u miñnetka hū kıl-, hecridin ġudāz tap-, işikingē āstānıga yüz koy-, işikingē baş koy-, işikingē baş ur-, işikke yüz koy-, kanlıġ közde makām kıl-, könglünġge istilā tap-, köngül içre āteş i-, köngül kişveride şāh bol-, köngülge belā bol-, köngülge dağ-ı ‘ışk koy-, köngülge ot sal-, köngülge ot ur-, köz içre yir tut-, köz ü könglige sürürī bir-, közdin kan tök-, közge kadem bas-, künc-i ‘uzletka rū kıl-, pādışālarġa istignā sat-, tapuğıda āhı öt-, yirge baş çal-, yirge baş koy-, yüzge yüz koy-.

4.2.4.10. Yer Tamlayıcısı + Yer Tamlayıcısı + Fiil Yapısındaki Deyimler

firāk hurkatıdın otġa yaqıl-.

4.2.4.11. Yer Tamlayıcısı + Zarf + Fiil Yapısındaki Deyimler

bağr-ı ‘ināyetinġde müstağrak kıl-, başdın kem bolma-, başdın kem é-, belāga giriftār [bol-], belālarġa giriftār bol-, cānga ‘azāb kıl-, cevrđin yir birle yek-sān kıl-, ġam u hicrāndın āzād kıl-, ġamdın āzād it-, ġamdın çāk bol-, ġamġa giriftār bol-, ġamlarġa giriftār ét-, hicrinġ ġamıdın āzād iyle-, ‘ışkıngġa giriftār ol-, işikđin firāk sür-, könglidin yırak tüş-, köngülde menzil kıl-, köngüldin dür it-, köngülge cevr kıl-, köngülünġdin yırak it-, közge giriftār it-, nefis ilġide zebūn bol-, özige giriftār it-, özđin yırak it-, özđin dür it-, sanġa giriftār bol-, sözge giriftār it-, vaşđın ayru tüş-.

4.2.4.12. Zarf + Özne + Fiil Yapısındaki Deyimler

anınġ birle iş açılma-, ġubbı birle köngül tol-.

4.2.4.13. Zarf + Nesne + Fiil Yapısındaki Deyimler

hicr ile köngülni buz-, hüş ile ‘aql tala-, köküs yarıp dāğlar koy-, ma ‘rifet birle köngül yarut-, yüzni koyup ayağınġ öp-.

4.2.4.14. Zarf + Yer Tamlayıcısı + Fiil Yapısındaki Deyimler

baş ile küyige bar-, ġurbet birle cānga yit-, yüz cefā bile ġurbetka sal-.

4.2.4.15. Zarf + Zarf + Fiil Yapısındaki Deyimler

cevr ü zulm birle giriftār kılma-, şer ‘ ile ārāste kıl-.

4.2.5. Üç Ögeli Kalıplaşmış Birleşik Fiiller

4.2.5.1. Nesne + Yer Tamlayıcısı + Zarf + Fiil Yapısındaki Deyimler

başni kökke mihr ile yitkür-, köngülni kaygudın âzād kıl-.

4.2.5.2. Nesne + Zarf + Zarf + Fiil Yapısındaki Deyimler

közni kan yaş birle kızıl éyle-.

5. Deyimlerin Kökenleri Bakımından Sınıflandırılması

5.1. Bütün Unsurları Türkçe Olan Deyimler

ağız sözün sor-, anıñ birle iş açılma-, at çıkar-, atın ağızğa al-, ayağöp-, ayağığa baş koy-, ayağığa tüş-, ayak koy-, ayakka tüş-, bağı kan [bol-], bağı kan kıl-, bağı kan tol-, baş alıp kit-, baş bér-, baş koy-, baş köterme-, baş oyna-, baş ur-, baş[ğa] koy-, başdın kiç-, başğa kil-, başğa kilme-, başğa tüş-, başni ayağğa koy-, boğazğa ilt-, çağırğa tüş-, éldin bar-, éldin uç-, içi kan tol-, içi köydür-, içige ot tüş-, ikki köz tik-, ildin kit-, ilig ayağın savuk çal-, ilig bir-, iligdin bar-, işikinge baş koy-, işikinge baş ur-, işikke kil-, işikke yüz koy-, kabu saħla-, kan yaş tök-, kan yıgla-, kan yut-, kara kün bol-, karasını kör-, kaş çıt-, kayğu çik-, kayğu kil-, kayğu tüş-, köngli birle di-, köngli kal-, köngli kan yut-, köngli yan-, könglidin yırak tüş-, könglini saħla-, könglünge al-, köngül açıl-, köngül açılma-, köngül al-, köngül bir/bér-, köngül birme/bérme-, köngül çal-, köngül içre asra-, köngül özige kilme-, köngül sal-, köngül salma-, köngül savutma-, köngül tındur-, köngül üz-, köngül üzül-, köngül yumşa-, köngüldin tüş-, köngülge kil-, köngülge kilme-, köngülge ot sal-, köngülge ot ur-, köngülge tüş-, köngülge yit-, köngülni ağıt-, köngülni aldur-, köngülni asra-, köngülni bağla-, köngülni örte-, köngülni savutma-, köngülni tıyma-, köngülüngdin yırak it-, köz akız-, köz aldur-, köz asra-, köz içre yir tut-, köz sal-, köz tut-, köz tüş-, köz uç-, köz yaşını teñgiz kıl-, közdin kan tök-, közdin sal-, közdin tüş-, közdin uyku uç-, közge ilme, közge kir-, közi toy-, közi tört ol-, közi yolda bol-, közlerge uyku kilme-, közni kan yaş birle kızıl éyle-, közni yaruk iyle-, közüñg uçmağı, kulak sal-, kulak salma-, kulak tut-, ot sal-, özni külgüdin asra-, özün yırak it-, savuk yüzini kör-, söz katma-, söz uzatma-, söz yaşur-, sözi yaħşı, sözige kir-, sözige kirme-, sözni çırmastur-, tar ağızını bur-, tik tur-, tilbe köngül, tilge tüş-, tofrac bol-, tofrac kıl-, üni bar-, yaħşı at çıkar-, yaħşı kal-, yaħşılığ kilme-, yaħşılığ kör-, yaħşılığ körme-, yalğan kél-, yamanlık kil-, yamanlık kör-, yırak tüş-, yilge bir-, yiröp-, yir yüzün tut-, yirge baş çal-, yirge baş koy-, yol bir-, yol tut-, yürek kanını yaşur-, yüz qaralığ bol-, yüz kiltür-, yüz öyür-, yüzge yüz koy-, yüzni koyup ayağıngöp-.

5.2. Fiili Türkçe, Diğer Unsurları Arapça Olan Deyimler

'ayn-ı vişāl tap-, 'azāb çik-, baħr-ı 'ināyetingde müstağrak kıl-, belā bir-, belā kiltür-, belā körset-, belāğa sal-, belāğa uçra-, belālarğa uçra-, cefā çek-, cefā koy-, cefā kör-, cefā resmi çıkar-, cefā tap-, cefā tart-, cefā terkin kıl-, cefālar yitiş-, cefā-yı firāk çek-, cevr kil-, cevr kör-, cezā tap-, cürm tüz-, devlet tut-, edeb saħla-, esir-i belā kıl-, feleking ğurbetka sal-, ferāgat tut-, feraħni körme-, feyz yit-, fikr it-, firākdın kutul-, ğam çik-, ğam körme-, ğam yi-, ğam yime-, ğanīmet tut-, haber bir-, hārf-i vefā yoy-, hasretide köydür-, hātır saħla-, hātırın çıkar-, hātırğa yit-, hātırı kal-, hayālğa yitiş-, hayāt tap-, hūlāfin tut-, hicr çik-, hicrān çik-, hicrānda köydür-, hicrānga koy-, himmet tut-, hūş kalma-, hūşdın ayrıl-, 'ışk kil-, 'ışk tilberet-, 'ıyş[ğa] yüzlen-, 'ıyşnu sür-, iltifāt kör-, insāf bir-, intizār bir-, intizār çik-, i'tibār qoyma-, i'tibār tap-, i'timād tapma-, ittişāl tap-, kabül tüşme-, karar tap-, karar tapma-, kıyāmeti kopar, ħurb tapma-, ħurbān bol-, ħurbān kıl-, lafz kiçme-, lezzātını tap-, ma'düm yitiş-, maħrem-i esrār tapma-, maħām tap-, maħsūdka yitkür-, ma'zür tut-, melālī bér-, mer'ī tut-, mertebega yit-, murād tap-, murād tapma-, murādğa yit-, muṭarrā kél-, müselleme tut-, nazar sal-, nazar salma-, nazar-ı luṭf 'ādetin terk éyle-, nazarı tüş-, nesim-i luṭf yilme-, neş'e tapma-, nevhā tüz-, nisyān kalemin sür-, nūrī bir-, 'ömr öt-, 'ömr ötker-, 'ömr(i) ğaflette ötker-, raħm kilme-, raħm sal-, raħmet nazarını sal-, rūh tap-, sa'ādet tap-, şadka bol-, şafā kiltür-, secde kıl-, şıħhatī bér-, sır aç-, şoħbet tutaş-, şeref tap-, şifā bir-, şama' tutma-, şama' üz-, tertīb bir-, teskin tap-, ülfet tut-, va'de kıl-, vaşlğa yit-, vaşlğa yitişme-, vefā kiltür-, vefā kör-, vefā körme-, vefā tap-, vefā terk éyle-, vefā terki kıl-, vefā terkin

tutma-, vehm yitme-, vişâl tapma-, vişâl-ı devletidin ayır-, vişâlğa yit-, vişâling devletiğe yitme-, vuşul tap-, zafer tap-, zühd şahrâsığa tüş, zülâl-i hayâtın nişâr kıl-.

5.3. Fiili Türkçe, Diğer Unsurları Farsça Olan Deyimler

âh çik-, âh ur-, ahter-i baht tapılma-, ârâm tapma-, âvâz tart-, âzâr çik-, âzâr tap-, âzâr tigme-, behre tap-, būsî birme-, cān al-, cān bir/bér-, cān çik-, cān ilt/élt-, cān kél-, cān örte-, cān tap-, cān tapşur-, cānga mihr bağla-, cānga yitiş-, cānlar çek-, cigeri köy-, dād tapma-, dem urma-, derd çek-, derd kil-, derdge dermān kél-, dermān bir-, dest aç-, dest bir-, dest birme-, dost tut-, dostning yādını tut-, dūd-ı āhın butrat-, dūr tut-, efgān tart-, figān aş-, hāk bol-, hāk ol-, hoş kal-, kām sür-, kām tapma-, kūşe tut, mihr giyāhını kongar-, mihr körme-, mihr körset-, müjde bir-, nāz tart-, nāzi kem bolma-, nāzını hoş tart-, nevā tapma-, nihān tut-, pend bér-, perveriş tap-, peyām kiltür-, puhte bol-, rāz aç-, renc çik-, rişte-i cāndın kisil-, sezā-vār tapma-, sūd kilme-, şād tapma-, şeydā bol-, tāblar sal-, tiğ çik-, yād bir-, yād tut-, zār cānı tap-.

5.4. İlk Unsuru Arapça, Diğer Unsurları Türkçe Olan Deyimler

cefā terkin kıl-, cismni tofrac it-, gāflet uykusıdın ayıl-, gāflet uykusıdın oyğan-, gāflet uykusığa sal-, gam okları sançıl-, gam yüzini körme-, hecri otı köydür-, hicr ile köngülün buz-, hicr otığa örten-, hubbı birle köngül tol-, hüsn ösrüklükidin ayılma-, ışkı kaygunı kiltür-, ma `rifet birle köngül yarut-, vaşldın ayru tüş-.

5.5. İlk Unsuru Farsça, Diğer Unsurları Türkçe Olan Deyimler

āstānga yüz sürt-, cān[ğa] ot sal-, cānga ot tüş-, dīvāne köngli tıyma-, nāz uykusıdın ayıl-, ümūd asru tol-.

5.6. Türkçe + Arapça + Türkçe Yapısındaki Deyimler

bağırnı kebāb ét-, barça `ālemdin kiç-, ışıkın firāk sür-, kaşığa cevr-şıfat kil-, köngli kâbil ol-, könglini cem ` it-, könglini cem ` kıl-, könglünge istilā tap-, köngül gamda kalma-, köngül heveside çürü-, köngül mübtelā bol-, köngül raqs ét-, köngülde menzil kıl-, köngülge belā bol-, köngülge cevr kıl-, köngülge şübhe kiç-, köngülün ışık buz-, köngülning nārıdın örten-, köz şem `ini yarut-, közge kadem bas-, özni gamğa sal-, özni mihnette salma-, saçı sevdāsi çik-, sözi muhtaşar bol-, yüz cefā körsetme-.

5.7. Türkçe + Farsça + Türkçe Yapısındaki Deyimler

ağızğa cān yét-, başdın kem bolma-, başığa āhı çik-, kan revān kıl-, köngli çāk çāk ir-, köngül kām tap-, köngüldin dūr it-, köngüldin tırelük kit-, köngülge āzâr yét-, köngüllerge āzâr yitiş-, köngülün giriftār tapma-, köngülün hoş tut-, köngülün pāre pāre (kıl)-, közge giriftār it-, öziğe giriftār it-, özdin dūr it-, özünün şād tut-, sangā giriftār bol-, sözge giriftār it-, tapuğıda āhı öt-.

5.8. Arapça + Farsça + Türkçe Yapısındaki Deyimler

ağyārning āzārını çik-, belāğa giriftār [bol-], belālarğa giriftār bol-, belā-yı cān kil-, gamdın āzād it-, gamdın āzād iyle-, gamdın çāk bol-, gamğa giriftār bol-, gamlarğa giriftār ét-, hecridin güdāz tap-, hicr nāmesin tür-, ışık derdi çik-, ışık rāst kil-, ışıkning gamını yi-, ışıkning giriftār ol-, murād-ı dilni tapma-, za `if cān sol-.

5.9. Farsça + Arapça + Türkçe Yapısındaki Deyimler

cām-ı ecel iç-, cān fidā kıl-, cānga `azāb kıl-, cānga belā yitkür-, cānga minnet dé-, cānga şihhat ber-, cānı i `tidāl tap-, cānı şadağa [bol-], çeng-i gamdın kutulma-, dem-i āhır çik-, derd-i mihnet kiltür-, derdiğe devā yitkür-, hār-ı gam sançılma-, pādişālarğa istignā sat-, sāye-i lutfunğı sal-, sāye-i rahmet sal-.

5.10. Diğerleri

âhı yilidin âsîb tigme- (F+T+F+T), 'aql u kõngülñi yilge bir- (A+F+T+T+T), âyet-i hüsn şâningda kil- (A+F+A+T), bağır içre hâr tap- (T+T+F+T), barça murâdlarını terk it- (T+A+A+T), baş ile küyige bar- (T+T+F+T), başğa cefâ taşını yağdur- (T+A+T+T), başğa tığ-ı cefâ kil- (T+F+A+T), başni kökke mihr ile yitkür- (T+T+F+T+T), belâ dâmiğa şayd bol- (A+F+A+T), belâ-yı bî-vefâğa uçra- (A+F+A+T), bî-had âzâr çik- (F+A+F+T), bî-keslik otı birle köy- (F+T+T+T+T), bî-şabrılıkdın köyün- (F+A+T+T), bî-vefâlık terkin éyle- (F+A+A+T), bî-vefâlık yolını tutma- (F+A+T+T), binâ-yı merhamet âbâd kılma- (A+A+F+T), cānga bî-dâd kıl- (F+F+T), cānga ğurbet nârını sal- (F+A+A+T), cefâ resmi çıkar- (A+A+T), cefâ şaydınga dām koy- (A+A+F+T), cefâ vü cevr çik- (A+F+A+T), cefâ vü cevr kör- (A+F+A+T), cevr ü sitem kör- (A+F+F+T), cevr ü zulm birle girişâr kılma- (A+F+A+T+F+T), cevrđin yir birle yek-sân kıl- (A+T+T+F+T), cism ü cāni şadaqa [bol-] (A+F+F+A+T), cöp kil- (M+T), derd ü belâ çikme- (F+F+A+T), derd ü ğamnu enîs it- (F+F+A+A+T), devlet ü sa'âdet tut- (A+F+A+T), dünyâ ğam u rencidın kiç- (A+A+F+F+T), firāk hurkatıdın otğa yaqıl- (A+A+T+T), ğam u derd ü elem bile tol- (A+F+F+F+A+T+T), ğam u endüh otğa yaqıl- (A+F+F+T+T), ğam u hicrân çirigi tarkaş- (A+F+A+T+T), ğam u hicrândın âzâd kıl- (A+F+A+F+T), ğam-ı hicrânda yaş tök- (A+A+T+T), ğurbet birle cānga yit- (A+T+F+T), hecr-i deşti tayy kıl- (A+F+A+T), hured ü şabr kil- (F+F+A+T), Hızır suyn ağızla- (A+T+T), hicriñ ğamudın âzâd iyle- (A+A+F+T), hün-ı ciger zâhir bol- (F+F+A+T), hüş u karâr ayrıl- (A+F+A+T), hüş ile 'aql tala- (A+T+A+T), 'ıyş u neşât leşkeri (A+F+A+F), ikki cihâni şadaqa [bol-] (T+F+A+T), işiking âstânığa yüz koy- (T+F+T+T), kad ü ağızdın tart- (A+F+T+T), kanlıg közde makâm kıl- (T+T+A+T), köküs yarıp dâğlar koy- (T+T+F+T), kõnglüng ü bağırñ taştur (T+F+T+T), kõngül 'adem yolığa kir- (T+A+T+T), kõngül içre âteş i- (T+T+F+T), kõngül kişveride şâh bol- (T+F+F+T), kõngülge dağ-ı 'ışk koy- (T+T+A+T), kõngülñi 'ışk otı birle yarut- (T+A+T+T+T), kõngülñi kayğudın âzâd kıl- (T+T+F+T), köz ü kõnglige sürürî bir- (T+F+T+A+T), köz yaşını deryâ kıl- (T+T+F+T), kulakñi pür dür kıl- (T+F+A+T), künc-i 'uzletka rü kıl- (F+A+F+T), miñnet ü ğam kör- (A+F+A+T), miñnet ü rencni celîs it- (A+F+F+A+T), nefis ilgide zebün bol- (A+T+F+T), nefis yağısını mağlûb it- (A+T+A+T), nefis-i tevsenni râm kıl- (A+F+F+T), refîk u yâr u hem-demđin kiç- (A+F+F+F+F+), şabr u hüş u 'aql u dîni al- (A+F+F+F+A+F+A+T), şabr u selâmet vağanun boz- (A+F+A+A+T), şehvet ü nefisni koy- (A+F+A+T), şer' ile ârâste kıl- (A+T+F+T), yüreki yüz pâre [bol-] (T+T+F+T), yüz cefâ bile ğurbetka sal- (T+A+T+A+T), yüzni bosagānga sür- (T+M+T), zühđ tavru u şivesini tut- (A+A+F+F+T).

Sonuç

Bu çalışmada Hindistan'da gelişen Türk Edebiyatı'nın iki önemli ismi olan Babur ve Bayram Han'ın dîvânlarındaki deyimler tespit edilmiştir. Babur ve Bayram Han dîvânlarının söz varlığı içerisinde deyimler oldukça fazla örnek barındırmaktadır. Buna göre Babur Dîvânı'nda 607 adet, Bayram Han Dîvânı'nda 152 adet olmak üzere toplam 759 deyim tespit edilmiştir. Bu deyimlerin 73'ü isim grubunda, 686'sı ise birleşik fiil yapısındadır.

Babur ve Bayram Han dîvânlarındaki tespiti yapılan deyimlerin 212 tanesi organ isimleriyle kurulmuş deyimlerdir. Bunlardan bazıları şunlardır: *ağız sözün sor-*, *ayağığa tüş-*, *baş alıp kit-*, *éldin uç-*, *ikki köz tik-*, *kaş çıt-*, *kõngli kal-*, *köz akız-*, *kulak sal-*, *tilge tüş-*, *yupka kõngül*.

Babur ve Bayram Han dîvânlarındaki toplam 759 deyimın sözdizimi bakımından istatistiği yapılacak olursa, elde edilen veriler şu şekilde sıralanabilir: *Özne + Fiil yapısındaki deyimler 52*, *Nesne + Fiil yapısındaki deyimler 224*, *Yer Tamlayıcısı + Fiil yapısındaki deyimler 68*, *Zarf + Fiil yapısındaki deyimler 25*, *Özne + Nesne + Fiil yapısındaki deyimler 9*, *Özne + Yer Tamlayıcısı + Fiil yapısındaki deyimler 6*, *Özne + Zarf + Fiil yapısındaki deyimler 10*, *Nesne + Özne + Fiil yapısındaki deyimler 1*, *Nesne + Nesne + Fiil yapısındaki deyimler 4*, *Nesne + Yer Tamlayıcısı + Fiil yapısındaki deyimler 8*, *Nesne + Zarf + Fiil yapısındaki deyimler 25*, *Yer Tamlayıcısı + Özne + Fiil yapısındaki deyimler 15*, *Yer Tamlayıcısı + Nesne + Fiil yapısındaki deyimler 40*, *Yer Tamlayıcısı + Yer Tamlayıcısı + Fiil yapısındaki deyimler 1*, *Yer Tamlayıcısı + Zarf + Fiil yapısındaki deyimler 28*, *Zarf + Özne + Fiil yapısındaki deyimler 2*, *Zarf + Nesne + Fiil yapısındaki deyimler 5*, *Zarf + Yer Tamlayıcısı + Fiil yapısındaki deyimler 3*, *Zarf + Zarf +*

Fiil yapısındaki deyimler 2, Nesne + Yer Tamlayıcısı + Zarf + Fiil yapısındaki deyimler 2, Nesne + Zarf + Zarf + Fiil yapısında ise 1 deyimdir.

Deyimlerin, kökenleri bakımından istatistiği yapılacak olursa; *bütün unsurları Türkçe olan deyimler 152, fiili Türkçe, diğer unsurları Arapça olan deyimler 137, fiili Türkçe, diğer unsurları Farsça olan deyimler 68, ilk unsuru Arapça, diğer unsurları Türkçe olan deyimler 15, ilk unsuru Farsça, diğer unsurları Türkçe olan deyimler 6, Türkçe + Arapça + Türkçe yapısındaki deyimler 25, Türkçe + Farsça + Türkçe yapısındaki deyimler 20, Arapça + Farsça + Türkçe yapısındaki deyimler 17, Farsça + Arapça + Türkçe yapısındaki deyimler 16* ve diğerleri alt başlığında ise **77** deyim gruplandırılmıştır.

Türkçe kökenli ve anlamları aynı olan *éldin bar-*, *éldin uç-*, *ildin kit-* deyimleri, Türk dili ifade gücünün zenginliğini gösteren bir kanıt niteliği taşımaktadır.

Kısaltmalar

A : Arapça

BD : Babur Dîvânı

BHD : Bayram Han Dîvânı

F : Farsça

M : Moğolca

T : Türkçe

KAYNAKLAR

- Aksoy, Ömer Asım. (1978). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II-III*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dinç, Ahmet. (2021). “Son Dönem Çağatayca Tarih Eseri Şecere-yi Harezmsâhi’de Yer Alan Deyimler”. *Uluslararası Türkçe, Edebiyat, Kültür, Eğitim Dergisi*. S. 10/1., s. 42-63.
- Eraslan, Kemal. (1993). “Çağatay Edebiyatı”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. c.8, s. 168-176.
- Gedik, Sadi. (2013). “Çağatayca Kitab-ı Mebde-i Nur Mesnevisi’nde Deyimler”. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. 10.(1), s. 59-84.
- Hengirmen, Mehmet. (2009). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Kara, Mehmet ve Karadoğan, Ahmet. (2004). *Türkmen Türkçesi – Türkiye Türkçesi Deyimler Sözlüğü*. Ankara: Çağlar Yayınevi.
- Karaağaç, Günay. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep. (2010). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köprülü, Mehmet Fuat. (1940). “Çağatay Edebiyatı”. *M.E.B İslâm Ansiklopedisi*. c. C-Ç-D.
- Özyaşamış Şakar, Sezer. (2021). *Eski Türkiye Türkçesinin Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: Dün, Bugün, Yarın Yayınları.

- Sinan, Ahmet Turan. (2008). “Deyim Kavramı Üzerine Notlar I”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. c.18 S.2, s. 91-98.
- Subaşı Uzun, Leyla. (1991). “Deyimleşme ve Türkçede Deyimleşme Dereceleri”. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*. 2, s. 29-39.
- Şahin, Hatice. (2004). *Türkçede Organ İsimleriyle Kurulmuş Deyimler*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- Şen, Serkan. (2017). *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekcan, Münevver. (2007). *Bayram Han'ın Türkçe Divanı*. İstanbul: Beşir Kitabevi.
- Vardar, Berke. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Yücel, Bilal. (1995). *Bâbü'r Dîvânı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

DEYİMLER

a, â

aç köz açgözlü. (BD, 419)
ağız sözün sor- (birisinden) haber sormak, laf almak. (BD, 228)
ağızğa cān yét- canı çıkmak, ölmek. (BHD, 26/2)
ağyārning āzārını çik- başkalarının azarını çekmek, başkalarından azar duymak, incinmek. (BD, 245)
āh çik- feryat etmek (BD, 48/7)
āh ur- feryat etmek, inlemek. (BD, 104/5) (BD, 341)
āhı yilidin āsīb tıgme- (çekilen) bela veya dertlerden zarara uğramamak. (BD, 45/4)
ahter-i baht tapılma- baht yıldızını bulamamak, kadersiz olmak. (BD, 29/5)
‘aql u köngülün yilge bir- akıl ve gönlünü yele vermek, aklını ve kalbini kaybetmek. (BD, 56/5)
aning birle iş açılma- onunla iş yapılmaz, güvenilmez, ortak olunmaz. (BD, 132/6)
ārām tapma- dinlenememek, huzur bulamamak. (BHD, 2/6) (BHD, 16/4)
āstānga yüz sürt- (birisinin) kapısına yüz sürtmek, af dilemek. (BD, 262)
at çıkar- ünlenmek, şöhret bulmak. (BHD, 3/2) (BHD, 45/4)
atın ağızğa al- anmak, hatırlamak. (BD, 460)
āvāz tart- seslenmek, haykırmak. (BD, 40/4)
ayağöp- saygı ve sevgisini göstermek. (BD, 131/11)
ayağığa baş koy- (birisine) saygısını ve sevgisini göstermek. (BD, 526)
ayağığa tüş- yalvarmak. (BD, 29/2)
ayağ koy- (bir işe) başlamak. (BD, 12/3)
ayağka tüş- acınacak duruma düşmek. (BD, 10/2)
āyet-i hüsñ şāningda kil- güzelliğinin kanıtı şanıdan gelmek, güzel ve ünlü olmak. (BD, 126/5)
‘ayn-ı vişāl tap- kavuşmak. (BHD, 47/5)
‘azāb çik- ızdırap duymak, acı çekmek. (BD, 120/4)
āzār çik- azar çekmek, azarlanmak. (BD, 556/15)
āzār köngül incinmiş gönül, kırık gönül. (BD, 64/1)
āzār tap- incinmek, kırılmak (BD, 99/4) (BD, 353)
āzār tıgme- azar, paylama değmemek, paylanmamak. (BD, 80/2)

b

bağır içre hār tap- gönül içerisindeki ateşi bulma, gönül dardını bulma. (BD, 99/1)
bağırını kebāb ét- bağırını yakmak, ızdırap çekmek, çok üzülme. (BHD, 62)
bağrı kan [bol-] bağrı kan olmak, çok acı çekmek, acılar içerisinde kalmak. (BHD, 28/2)
bağrı kan kıl- çok acı çektirmek. (BD, 98/5)
bağrı kan tol- bağrı kan ile dolmak, çok acı çekmek, acılar içerisinde kalmak. (BD, 113/1) (BD, 143)
bahār-ı hüsñ güzellik baharı, ilkbahar. (BD, 23/1)
bağr-ı ‘ināyetingde müstağrak kıl- inayet denizinde gark olmak, iyilik görememek. (BD, 195)
barça ‘ālemdin kiç- bütün kainattan geçmek, ölmek. (BD, 125/6)
barça murādlarını terk it- bütün isteklerinden, arzularından vazgeçmek. (BD, 138)
baş alıp kit- gitmek, terketmek. (BD, 95/5) (BD, 115/1) (BD, 125/16) (BD, 134) (BD, 138) (BD, 154) (BD, 190) (BD, 193) (BD, 247) (BD, 388) (BD, 474) (BD, 571/4)
baş bér- baş vermek, uğruna ölmek. (BHD, 44/3)
baş ile küyige bar- sevgiliye varmak, sevgiliye kavuşmak. (BD, 106/5)
baş koy- çabalamak, uğraşmak. (BD, 12/2) (BD, 391)
baş köterme- baş kaldırmamak, (bir işle) sürekli meşgul olmak. (BD, 87/2)
baş oyna- kafası karışmak. (BD, 13/3)
baş ur- baş koymak, kendini feda etmeye razı olmak. (BD, 97/3)
baş[ğa] koy- (bir şeyi veya bir kimseyi) el üstünde tutmak. (BD, 131/4)
başdın kem bolma- baştan eksik olmamak, sağ olmak. (BD, 80/3)
başdın kiç- vazgeçmek. (BD, 12/3)
başğa cefā taşını yağdur- (birisine) eziyet etmek, acı çektirmek. (BD, 465)
başğa kil- iyi ya da kötü, beklenmedik bir durumla karşılaşmak. (BD, 42/1) (BD, 102/2)
başğa kilme- iyi ya da kötü, beklenmedik bir durumla karşılaşmamak. (BD, 246)
başğa tiğ-ı cefā kil- başına cefa kılıcı gelmek, cefa çekmek. (BD, 126/31)
başğa tüş- aklına gelmek, hatırlamak. (BD, 9/1) (BD, 9/5)

başdın kem é- başından eksik olmamak. (BHD, 10/6)

başğa āhı çık- inilti, feryat duymak. (BD, 352)
başnı ayagğa koy- (birisinin) üstünlüğünü kabul etmek, (birisine) saygı göstermek. (BD, 95/5)

başnı kökke mihr ile yitkür- umutlanmak, ümitlenmek. (BD, 113/2)

behre tap- kısmet bulma, pay bulma (BD, 4/56)

belā bir- bela vermek, acı çektirmek. (BD, 127/20)

belā dāmıga şayd bol- bela tuzağına av olmak, belaya uğramak. (BHD, 16/6)

belā deşti bela çölü, gönül. (BHD, 70)

belā kiltür- bela getirmek, (birisini) acısına ortak etmek. (BD, 22/1)

belā körset- bela göstermek, bela çektirmek. (BD, 128/10)

belāga giriftār [bol-] belaya tutulmuş olmak, kaygı ve tasa sahibi olmak. (BHD, 34/5)

belāga sal- (birisini) belaya uğratmak, bela çektirmek. (BD, 25/4)

belāga uçra- belaya rastlamak, belaya denk gelmek. (BD, 430)

belālarğa giriftār bol- belalara tutulmak, belalar çekmek. (BHD, 52)

belālarğa uçra- belalarla karşılaşmak, bela sahibi olmak. (BHD, 27/5)

belā-yı bī-vefāga uçra- vefasız birinin gösterdiği bela ile karşılaşmak. (BD, 430)

belā-yı cān kil- gönül belası gelmek, aşk acısı duymak. (BD, 66/1)

bī-ḥad āzār çik- sayısızca azar çekmek, sayısız kere azarlanmak. (BD, 362)

bī-keslik otı birle köy- kimsesizlik ateşiyle yanmak, yalnızlığın verdiği acıyı duymak. (BHD, 17/4)

bī-şabrılığdın köyün- sabırsızlıktan yanmak. (BHD, 17/5)

bī-vefālīk terkin éyle- vefasızlığı bırakmak, vefalı davranmak. (BHD, 29/4)

bī-vefālīk yolnı tutma- vefasızlık yoluna girmemek, vefasızlık göstermemek. (BD, 131/16)

binā-yı merḥamet ābād kılma- merhamet binasını yapmamak, merhamet göstermemek. (BHD, 42/6)

boğazğa ilt- boğazında bırakmak, hevesini kursağında bırakmak. (BD, 110/4)

būsī birme- öpücük vermemek, öpmemek. (BD, 15/2) (BD, 418)

c

cām-ı ecel iç- ecel kadehini içmek, ölmek. (BD, 87/1)

cān al- öldürmek. (BD, 46/5) (BD, 397) (BHD, 28/1)

cān bir/bér- can vermek, ölmek. (BHD, 27/4) (BHD, 28/3), (BD, 17/3), (BD, 19/5), (BD, 36/3), (BD, 38/4), (BD, 50/4), (BD, 355)

cān çık- canı çıkmak, ölmek. (BD, 269), (BHD, 11/6)

cān fidā kıl- canını feda etmek, ölmeye rıza göstermek. (BD, 252) (BD, 295) (BD, 495)

cān ilt/élt- canını teslim etmek, ölmek. (BD, 15/2) (BD, 26/6) (BHD, 26/2)

cān kél- can gelmek, canlanmak, ferahlamak. (BHD, 39/1)

cān kuşu kalp, gönül. (BD, 326)

cān örte- can yakmak, üzme, acı çektirmek. (BHD, 36/2)

cān riştesi can ipliği. (BD, 174) (BD, 311)

cān tap- can bulmak, canlanmak, ferahlamak. (BHD, 48/5) (BHD, 49/1)

cān tapşur- canını teslim etmek, canını vermek. (BD, 86/4) (BHD, 45/5)

cān[ga] ot sal- gönlü yakmak, (birisini) dert sahibi yapmak. (BD, 18/1)

cānga ‘azāb kıl- (birisini) üzme, acı çektirmek. (BD, 270)

cānga belā yitkür- (birisine) acı çektirmek, (birisini) üzme. (BD, 559/1)

cānga bī-dād kıl- (birisine) eziyet etmek, üzme. (BD, 77/1) (BHD, 17/3)

cānga ğurbet nārını sal- gönle gurbet ateşi salmak, gönlü gurbet ateşiyle yakmak, gurbetlik çekmek. (BD, 414)

cānga mihr bağla- (birisine) sevgi ile bağlanmak, sevgi duymak. (BD, 250)

cānga minnet dé- beklenmeyen iyi bir durumla karşılaşıldığında yaşanan mutluluğu anlatan bir cümledir. (BHD, 1/12)

cānga ot tüş- gönlüne ateş düşmek, üzüntü duymak. (BHD, 17/5)

cānga şıḥat ber- ferahlatmak, esenlik vermek. (BHD, 46/2)

cānga yitiş- canına yetmek, bıkmak. (BD, 303)

cānı i’tidāl tap- dengeli davranma, ölçülü davranma. (BHD, 33/1)

cānı şadağa [bol-] canını vermek, kendisini feda etmek. (BD, 130/1)

cānı sol- canı solmak, yaşama sevincini kaybetmek (BD, 308)

cānlar çek- can çekişmek, ölmeye direnmek. (BHD, 45/5)

cefā çek- sıkıntı, eziyet çekmek. (BHD, 30/5)

cefâ koy- cefa çektirmek, acı çektirmek. (BD, 128/27) (BD, 468)
cefâ kör- acı çekmek. (BD, 128/13) (BHD, 35/5)
cefâ resmi çıkar- acı çektirmek. (BD, 222)
cefâ şaydınga dām koy- cefa avına tuzak kurmak. (BHD, 16/6)
cefâ tap- eziyet ve sıkıntı ile karşılaşmak. (BD, 274)
cefâ tart- cefa çekmek, eziyet görmek. (BHD, 45/4)
cefâ terkin kıl- cefa göstermemek, cefayı bırakmak. (BD, 102/1)
cefâ vü cevır çık- sıkıntı ve dert çekmek. (BD, 106/4)
cefâ vü cevır kör- zulüm ve eziyet edilmek (BD, 80/3) (BD, 117/5)
cefâlar yitiş- dertlenmek. (BD, 558/21)
cefâ-yı firâk çek- ayrılık acısını çekmek. (BHD, 23/3)
cevır kil- cefa gelmek, zulüm çekmek. (BD, 120/2)
cevır kör- zulüm görmek. (BD, 128/21) (BD, 217)
cevır ü sitem kör- eziyet ve sitem görmek, eziyet çekmek. (BD, 69/3)
cevır ü zulm birle giriftâr kılma- eziyet ve zulüm ile tutsak etmemek, eziyet ve zulüm çektirmemek. (BHD, 42/4)
cevrdin yir birle yek-sân kıl- zulümden yerle yeksan olmak, altüst olmak. (BD, 113/2)
cezâ tap- cezasını bulmak. (BD, 274)
cigeri köy- ciğeri yanmak, üzülmek. (BHD, 15/1)
cism öyi vücut, beden. (BD, 129/53)
cism ü cāni şadağa [bol-] bedenini ve ruhunu adamak, ölmeye razı olmak. (BD, 142)
cismğa rûh bir- bedeni canlandırmak, bedene hayat vermek. (BD, 202)
cismni tofrağ it- öldürmek. (BD, 110/5)
cöp kil- elverişli olmak, uygun gelmek. (BD, 4/68)
cüyân-ı vişâl kavuşmayı aramak. (BHD, 1/7)
cürm tüz- suçlamak, kabahat bulmak. (BHD, 61)

ç

çağırğa tüş- çok içki içmek, sarhoş olmak. (BD, 396)
çāk köngül yırtılmış gönül, kırık kalp. (BD, 54/4)
çeng-i ğamdın kutulma- gam pençesinden kurtulamamak, üzülmek. (BD, 74/6)
çüçük söz tatlı söz, gönül alıcı söz. (BD, 266)

d

dād tapma- şikayet bulmamak, şikayet etmemek. (BD, 119/3)
dem urma- bahsetmemek, söz açmamak. (BD, 155) (BD, 556/13)
dem-i ahır çık- son nefesini vermek, ölmek. (BD, 4/128)
derd çek- dert çekmek, dertlenmek. (BHD, 39/5)
derd kil- dertlenmek. (BD, 45/5)
derd ü belâ çıkme- dert ve bela çekmemek, dert ve beladan uzak olmak (BD, 49/1)
derd ü ğamni enis it- dert ve gamı arkadaş etmek, sürekli dert ve gam çekmek. (BD, 129/21)
derdge dermân kél- derde derman gelmek, iyileşmek. (BHD, 39/5)
derd-i miñnet kiltür- eziyet getirmek, acı getirmek, üzme. (BD, 558/23)
derdiğa devâ yitkür- dertine deva ulaştırmak, dertine deva olmak. (BD, 132/41)
dermân bir- iyileştirmek, ferahlatmak. (BD, 36/2)
dest aç- el açmak, dua etmek. (BHD, 51/3)
dest bir- el vermek, yardım etmek. (BD, 4/177) (BD, 89/1)
dest birme- el vermemek, yardım etmemek. (BD, 110/4)
devlet tut- mutlu tutmak, mutlu etmek. (BD, 147)
devlet ü sa'adet tut- mutluluğa erişmek, mutlu olmak. (BD, 103/4)
dīvāne köngli tıyma- deli gönlü alıkoymamak, engellemek. (BD, 16/4)
dīvāne köngül deli gönül (BD, 41/1), (BD, 41/2) (115/4)
dost tut- dost edinmek, dostluk. (BD, 4/113) (BD, 4/165)
dostniñ yādını tut- dostu anma, dostu hatırlama. (BD, 4/165)
dūd-ı ahın butrat- kederleri saçmak, dağıtmak. (BD, 20/3)
dür tut- (kendisinden) uzakta tutmak, uzaklaştırmak. (BD, 38/3)
dünyā ğam u rencidin kiç- dünyanın eziyet ve sıkıntısından geçmek, ferahlığa kavuşmak. (BD, 273)

e, é

edeb saħla- edebini korumak, edepli davranmak. (BD, 4/207)
efġān tart- feryat, figan etmek. (BD, 104/5)

éldin bar- (bir şeyi) yitirmek, yoksun kalmak. (BHD, 5/4)
éldin uç- elinden kaçırmak, kaybetmek. (BHD, 3/3)
endüh u melâmet öyi gam ve kınanma evi, sevgilinin yanı. (BHD, 17/6)
esîr-i belâ kıl- belaya esir etmek, sürekli acı çektirmek. (BHD, 19/6)

f

fağrı yolu yoksulluk, fakirlik. (BHD, 1/19)
feleking ğurbetka sal- talihin (kişiyi) gurbete göndermesi, gurbetlik çekmek. (BD, 249)
ferâgat tut- vazgeçmek, el çekmek. (BD, 147)
ferahını körme- rahat yüzü görmemek, huzur bulamamak. (BD, 112/4)
feyz yit- bereketlenmek. (BD, 4/212)
fiğân aş- bağırarak feryat etmek. (BD, 37/6)
fıkr it- düşünmek. (BD, 4/121)
fırâk ħurkatıdın otğa yaqıl- ayrılık hararetinden ateşlerde yakılmak, ayrılık acısından dolayı çok üzüntü duymak. (BHD, 19/7)
fırâk otı ayrılık ateşi, dert, keder. (BD, 120/5)
fırâkdın kutul- ayrılıktan kurtulmak, ayrılık derdinden azat etmek. (BD, 427)

g, ğ

ğaflet uykusıdın ayıl- gaflet uykusundan ayılmak, gaflete düşmemek. (BD, 129/12) (BD, 129/72)
ğaflet uykusıdın oyğan- gaflet uykusundan uyanmak, gaflete düşmemek. (BD, 32/4)
ğaflet uykusığa sal- (birisini) gaflete düşürmek. (BD, 129/14)
ğam beyâbâni gam çölü, üzüntüler, kederler. (BHD, 16/4)
ğam çengi gam pençesi, üzüntü. (BD, 40/3)
ğam çik- üzüntü duymak. (BD, 58/6)
ğam çirigi gam askeri, üzüntü, keder, dert. (BD, 103/5)
ğam ħârı gam dikenini, üzüntü (BD, 27/3)
ğam körme- üzüntü, eziyet çekmemek. (BD, 492)
ğam oğları sançıl- acı ve üzüntünün can yakması. (BHD, 3/3)
ğam u derd ü elem bile tol- (içi) gam, dert, ızdırıp ile dolmak. (BD, 127/14)
ğam u endüh otığa yaqıl- üzüntü ve tasayla dertlenmek. (BD, 533)
ğam u hicrân çirigi tarķaş- gam ve ayrılık askerinin dağılması, ayrılık derdinden kurtulmak. (BD, 127/28)

ğam u hicrândın âzâd kıl- ayrılığın üzüntüsünden azat etmek, ayrılık üzüntüsü çektirmemek. (BD, 159)
ğam u miñnetka ħü kıl- gam ve sıkıntı çekmeyi huy edinmek. (BD, 129/9)
ğam yi- gam yemek, kaygılanmak, tasalanmak. (BD, 28/4) (BD, 129/44) (BD, 165) (BD, 556)
ğam yili üzüntüler, kederler. (BD, 80/1)
ğam yime- gam yememek, kaygılanmamak, tasalanmamak. (BD, 28/4)
ğam yüzini körme- gam çekmemek, üzüntü ve kederden uzak durmak. (BD, 516)
ğamdın âzâd it- gam çektirmemek, kaygı ve tasadan uzakta tutmak. (BD, 177)
ğamdın âzâd iyle- gam çektirmemek, kaygı ve tasadan uzakta tutmak. (BD, 179)
ğamdın çâk bol- üzüntüden paramparça olmak, çok üzölmek. (BHD, 1/19)
ğamğa giriftâr bol- üzüntüye, tasaya tutulmuş olmak. (BHD, 30/2)
ğam-ı hicrânıda yaş tök- ayrılık üzüntüsünden yaş dökmek, ağlamak. (BD, 213)
ğamlarğa giriftâr ét- gam çektirmek, sürekli üzömek. (BHD, 52)
ğanimet tut- değerini bilmek. (BD, 103/2)
ğurbet birle cânğa yit- gurbet derdinden canına yetmek, usanmak. (BD, 7/1)
gül yüz güzel olan, sevgili. (BHD, 1/20)

h, ħ, ħ

ħaber bir- haber vermek, bildirmek. (BD, 159)
ħâk bol- toprak olmak, ölmek. (BHD, 1/19)
ħâk ol- toprak olmak, ölmek. (BHD, 27/7)
ħâme tili duygu ve düşüncelerini yazıya aktarma. (BD, 263)
ħancer-i firâk ayrılık hançeri, ayrılığın üzüntüsü. (BHD, 23/2)
ħârf-i vefâ yoy- vefa harfini silmek, vefa sözlerini etmemek. (BD, 257)
ħâr-ı ğam sançılma- (yüreğe) gam ateşi düşmemek, üzölmek. (BD, 63/3)
ħasretide köydür- çok özlem duymak, özlemin acısıyla içi yanmak. (BD, 506/2)
ħâtır saħla- hatırından çıkmamak, sürekli düşünmek. (BD, 106/2) (BD, 132/1)
ħâtırdın çıkar- aklından çıkarmak, düşünmemek. (BD, 129/45)
ħâtırğa yit- hatırlamak. (BD, 573/3)
ħâtırı kal- darılmak, gücenmek. (BD, 106/2)
ħayâlğa yitiş- hayaline ulaşmak, hayaline kavuşmak. (BD, 96/5)
ħayât tap- hayat bulmak, canlanmak, ferahlamak. (BHD, 23/3)

haz̄in köngül kederli gönül, incinmiş gönül. (BD, 265)

hecr-i deşti tayy kıl- ayrılık çölünü aşmak, kavuşmak. (BHD, 47/4)

hecri otı köydür- ayrılık acısının (birisinin) içini yakması, ayrılık acısı çekmek. (BHD, 33/2)

hecridin güdāz tap- ayrılık derdinden erimek, çok üzölmek. (BHD, 20/2)

hılāfın tut- yalan söylemekten kaçınma. (BD, 4/49)

hired ü şabr kil- akıl ve sabrın gelmesi, akıllanmak ve sabırlı olmak. (BD, 506/6)

Hızır suyu hayat suyu. (BD, 125/9) (BHD, 38/4)

Hızır suyun ağızla- hayat suyunu ağızına almak, hayat suyunu içmek. (BD, 14/2)

hicr çık- ayrılık acısı çekmek, özlem duymak. (BD, 398)

hicr ile köngülni buz- ayrılık ile gönlü hüsrana uğratmak, ayrılık acısıyla gönlü perişan etmek. (BD, 489)

hicr nāmesin tür- ayrılık mektubunu dürmek, kavuşmak, buluşmak. (BD, 302)

hicr otı ayrılık ateşi, ayrılık derdi. (BD, 34/2) (BD, 128/26) (BHD, 62)

hicr otığa örten- ayrılığın ateşiyle yanmak, ayrılık acısıyla perişan olmak. (BD, 444)

hicrān çık- ayrılık, ayrılık acısı çekmek. (BD, 241)

hicrān çöli ayrılık çölü, kalp (BD, 398)

hicrān hırāşı ayrılık tırmalayışı, ayrılık üzüntüsü. (BHD, 31/6)

hicrān kafesi ayrılık kafesi. (BD, 326)

hicrānda köydür- ayrılık acısıyla yakmak, ayrılık acısıyla eziyet çekertirmek. (BD, 438)

hicrānga koy- ayrılık acısını göstermek, ayrılık acısı içerisinde bırakmak. (BD, 46/5)

hicring ğamıdın āzād iyle- ayrılık üzüntüsünden azat etmek. (BD, 314)

hicrining tığı ayrılığın kılıcı, ayrılık acısı. (BD, 8/4)

himmet tut- gayret etmek, gayretli olmak. (BD, 103/3) (BD, 417)

hoş kal- hoşça kal. (BD, 223)

hubbı birle köngül tol- gönlün sevgi ile dolması, sevgi duymak. (BD, 4/163)

hün-ı ciger zāhir bol- ciger kanı akıtmak, çok üzölmek. (BHD, 13/3)

hüş kılma- akıl kalmamak, akli başından gitmek. (BHD, 62)

hüş u karar ayrıl- (birisinden) akıl ve kararlılığın ayrılması, akılsız ve kararsız olma durumu. (BD, 126/8)

hüşıdın ayrıl- akıldan ayrılmak, akılsızca hareket etmek. (BD, 373)

hüşn ösrüklükidin aylma- güzellik sarhoşluğundan ayılamamak, çok beğenmek. (BD, 84/2)

hüşn seriri pādīşāhı güzellik tahtının hükümdarı, en güzel sevgili (BD, 126/6)

hüş ile ‘aql tala- akli ve şuurı şaşırarak, kafası karışmak. (BD, 513)

I

‘ışk derdi çık- aşk acısı çekmek. (BD, 109/3)

‘ışk kil- aşık olmak. (BD, 74/1)

‘ışk otı aşk ateşi. (BHD, 16/10)

‘ışk tilberet- aşkından deli olmak, çok sevmek. (BD, 82/5)

‘ışkı kayğunı kiltür- aşkı, kaygıyı getirmek, aşık olmak, kaygılanmak. (BD, 19/3)

‘ışkı rāst kil- aşk ile karşılaşmak, aşık olmak. (BD, 82/5)

‘ışkıng ğamını yi- aşkın gamını yemek, aşk acısını çekmek. (BD, 248)

‘ışkıngğa giriftār ol- aşkına müptela olmak, çok aşık olmak. (BD, 173)

‘ıyş u neşāt leşkeri yaşama ve sevinç askeri, yaşama sevinci. (BD, 273)

‘ıyş[ga] yüzlen- yaşama dönmek, mutluluğu yakalamak, ferahlığa ulaşmak. (BD, 114/1)

‘ıyşnı sür- hayatın tadını çıkarmak, zevk ü sefa içinde yaşamak. (BD, 97/2)

i, i

içi kan tol- acı çekmek, çok üzölmek. (BD, 308)

içi köydür- (birisinin) içini yakmak, üzmek. (BD, 339)

içiğe ot tüş- içine ateş düşmek, sıkıntı, üzüntü çekmek. (BD, 491)

ikki cihānı şadağa [bol-] dünya ve ahiretini vermek, bağışlamak, kendisini bir yola adamak ve bu yolda ölmek. (BD, 142)

ikki köz içre ađ tüş- gözlerine ak düşmek, bir tür göz hastalığına yakalanmak, bulanık görme hastalığına yakalanmak. (BD, 126/14)

ikki köz tik- dikkatlice bakmak. (BD, 122/2)

ildin kit- elden kaçmak, gitmek. (BD, 89/2)

ilig ayağın savuğ çal- eli, ayağı donmak. (BD, 397)

ilig bir- kabul etmek. (BD, 131/11)

iligin bar- kaçmak, elinden kaçırmak. (BD, 108/8)

iligin kil- gücü yetmek. (BD, 78/1)

iltifât kör- iltifat görmek, iltifat duymak. (BD, 78/4) (BD, 119/2)
insâf bir- merhamet göstermek. (BD, 240)
intizâr bir- (birisine) beddua etmek. (BD, 219)
intizâr çik- gözü yollarda kalmak, beklemek. (BD, 114/4) (BD, 128/6) (BD, 128/34)
işikdin firâk sür- kapısından kovmak, yüz vermemek. (BD, 227)
işikîng âstânîğa yüz koy- saygı göstermek. (BD, 340)
işikînge baş koy- saygı göstermek. (BD, 474)
işikînge baş ur- saygı göstermek. (BD, 56/1)
işikke kil- eşiğine gelmek, ayağına gelmek. (BD, 106/5)
işikke yüz koy- saygı göstermek. (BD, 257)
i'tibâr koyma- itibar etmemek, saygı duymamak. (BHD, 18/8)
i'tibâr tap- itibar bulmak, saygı kazanmak. (BHD, 18/8)
i'timâd tapma- güven bulmamak, güvensiz bulmak. (BD, 119/4)
ittişâl tap- kavuşmak, ulaşmak. (BD, 4/93) (BHD, 47/4)

k, k

ķabu saħla- fırsat kollamak. (BD, 199)
ķabûl tûşme- kabul görmemek. (BD, 110/3)
ķad ü ağızdın tart- (birisinin) boyunun ve ağzının güzelliğine bakarak (ona) kavuşamamasından dolayı dert çekmesi. (BD, 105/2)
kâm sür- umut etmek, arzu ile beklemek. (BD, 333)
kâm tapma- isteğine ulaşmamak. (BHD, 16/1)
ķan revân kıl- kan içerisinde bırakmak. (BD, 37/2)
ķan tōker kōz kanlı gözyaşı dökmek, çok üzgün olmak. (BHD, 37/1)
ķan yaş tōk- kanlı yaş dökmek, çok ağlamak. (BHD, 21/5)
ķan yıĝla- kan ağlamak, büyük bir üzüntü içerisinde olmak. (BHD, 25/2)
ķan yut- acı çekmek. (BD, 127/9) (BHD, 31/4)
ķanlıĝ kōzde maķâm kıl- ağlamaktan kızarmış gözde yer edinmek, göze girmek. (BHD, 21/2)
ķara kōz kūyi sevgilinin bulunduğu yer. (BD, 94/4)
ķara kūn bol- düşkünlük ve felaket zamanı olması. (BD, 131/14)
ķarâr tap- karar bulmak, karar vermek. (BHD, 34/4)
ķarâr tapma- karar bulmamak, karar vermemek. (BHD, 34/4)

ķarasını kör- diğer yüzünü görmek, hayal kırıklığına uğramak. (BD, 548)
ķaş çit- kızmak, öfkelenmek. (BD, 107/2)
ķaşĝa cev-r-şifat kil- haksızlığa uğramak, haksızlık karşısında bulunmak. (BD, 126/31)
ķayĝu çik- kaygı çekmek, kaygılanmak. (BD, 164)
ķayĝu kil- kaygı gelmek, kaygılanmak. (BD, 69/2)
ķayĝu tûş- (birisinin içine) kaygı düşmek, kaygılanmak. (BHD, 50/2)
ķıyâmeti kopar- yeri yerinden oynatmak, bağırıp çağırarak. (BD, 107/1)
kōküs yarıp dāĝlar koy- acımamak, üzmek. (BD, 110/3)
kōngli birle di- gönülden konuşmak, içten konuşmak. (BD, 8/2)
kōngli çāk çāk ir- gönlü parça parça olmak. (BD, 114/3)
kōngli ķabil ol- gönlü makbul olmak. (BD, 4/147)
kōngli ķal- isteyip te elde edemediği şeyde gözü kalmak. (BD, 125/11)
kōngli ķan yut- çok acı çekmek, üzülmek. (BD, 349)
kōngli yan- gönlü yanmak, acı çekmek. (BD, 128/26)
kōnglidin yırak tûş- gönülden uzak düşmek, özlemek. (BD, 4/210)
kōnglini cem' it- gönlünü toplamak, toparlanmak. (BD, 4/40)
kōnglini cem' kıl- gönlünü toplamak, toparlanmak. (BD, 4/197)
kōnglini saħla- gönlünü saklamak, naz yapmak. (BD, 58/5)
kōnglūng ü baĝrīng taştur taş kalpli, acımasız. (BD, 233)
kōnglūnge al- gönlüne almak, kalbinde yer vermek. (BD, 4/46) (BD, 4/211)
kōnglūnge istilâ tap- gönlü ele geçirmek. (BD, 4/148)
kōngül açıl- ferahlamak. (BD, 10/4) (BD, 10/5) (BD, 487) (BD, 558/35) (BHD, 34/1)
kōngül açılma- ferahlamamak. (BD, 63/1) (BHD, 42/3)
kōngül 'adem yolĝa kir- ölme durumuna gelmek. (BD, 66/6)
kōngül al- (birisinin) gönlünü almak. (BD, 31/2), (BD, 31/2), (BD, 31/3) (BD, 58/1) (BD, 69/1) (BD, 124/4) (BD, 125/3) (BD, 125/11) (BD, 126/38) (BD, 127/5) (BD, 218) (BD, 223) (BD, 224) (BHD, 11/2) (BHD, 27/6), (BHD, 31/2)
kōngül bir/bér- gönül vermek, aşık olmak. (BD, 9/2) (BD, 218) (BD, 415) (BHD, 31/2)

köngül birme/bérme- gönül vermemek, aşık olmamak. (BD, 99/5), (BHD, 27/6)
köngül çal- kalp kırmak. (BD, 156)
köngül derdi aşk acısı. (BD, 11/3) (BD, 422)
köngül dardını bilme- aşk acısını çekmemek. (BD, 84/1)
köngül ğamda kalma- gönlün gamdan kurtulması, gam dardını çekmemek. (BD, 455)
köngül heveside çürü- (birşeye) sürekli arzu duymak ancak ona kavuşamamak. (BD, 132/12)
köngül içre asra- gönül içerisinde saklanmak, dert, sıkıntı. (BHD, 14/5)
köngül içre âteş i- gönlü ateş sarması, dert ve acı çekmek. (BD, 129/1)
köngül kām tap- gönlün lezzet bulması, mutlu olma. (BD, 558/14)
köngül kaşanesi gönül köşkü, kalp. (BD, 17/1)
köngül kişveride şah bol- gönül ülkesinde şah olmak, sevgili olmak, sevmek. (BD, 547)
köngül koy- darılmak, gücenmek. (BD, 79/5) (BD, 146)
köngül kuşu kalp, sevgi. (BD, 382)
köngül mübtelâ bol- acı çekmek. (BD, 6/3)
köngül mülki gönül mülkü, kalp. (BHD, 39/4)
köngül otu gönül ateşi, aşk. (BD, 57/4) (BD, 207)
köngül öyi gönül evi, kalp. (BD, 149)
köngül özige kilme- kendine gelememek, ayılamamak. (BD, 520)
köngül raşs ét- sevinmek. (BHD, 5/12)
köngül ravzası gönül bahçesi, kalp. (BD, 545)
köngül sal- vazgeçmek. (BD, 397) (BHD, 39/3)
köngül salma- gönül vermemek, vazgeçmemek. (BD, 85/3) (BHD, 39/9)
köngül savutma- gönlün (sevdiğinden) uzaklaşmaması. (BD, 438)
köngül tındur- dertten arınmak, rahatlamak. (BD, 551/8)
köngül tile- istemek. (BD, 237)
köngül tileki istek, arzu (BD, 137)
köngül üz- kalp kırmak. (BD, 534)
köngül üzül- gönlün kırılması, kalbi kırılmak. (BD, 83/1)
köngül yumşa- gönlün yumuşaması. (BD, 127/19)
köngülde menzil kıl- gönülde konaklamak, kalbe girmek. (BD, 19/1)
köngüldin dūr it- gönülden uzaklaştırmak, yüz vermemek. (BD, 4/107)
köngüldin tīrelık kit- gönlünü şüpheden arındırmak, şüphesiz olmak, inanmak. (BD, 3/9)
köngüldin tūş- gönülden düşmek, artık sevmemek. (BD, 4/209)

köngülge āzār yét- üzüntüye uğramak, üzüntü çekmek. (BHD, 26/1)
köngülge belâ bol- gönle bela olmak, sıkıntı duymak. (BD, 10/1)
köngülge cevır kıl- gönüle eziyet etmek, eziyet çektirmek. (BD, 127/6)
köngülge dağ-ı 'ışk koy- gönüle aşk yarası koymak, gönülden aşk yarası açmak, aşk acısı çektirmek. (BHD, 37/4)
köngülge kil- istemek. (BD, 128/30)
köngülge kilme- gönle gelmemek, istememek. (BD, 47/4)
köngülge ot sal- gönle ateş düşürmek, üzme. (BD, 327) (BD, 339)
köngülge ot ur- gönle ateş düşürmek, üzme. (BD, 69/4)
köngülge şübhe kiç- şüphelenmek. (BD, 573/4)
köngülge tūş- gönüle düşmek, gönüle girmek. (BD, 46/3)
köngülge yit- gönle ulaşmak, gönülden yer edinmek. (BD, 3/6)
köngüllerge āzār yitiş- (birilerini) azarlamak, çıkışmak. (BD, 310)
köngülni ağırt- gönlü ağırtmak, üzme. (BD, 76/1) (BD, 84/1) (BD, 509)
köngülni aldur- gönül aldırma. (BD, 67/6)
köngülni asra- gönlü gizlemek, aşkını gizlemek. (BD, 99/5)
köngülni bağla- gönlü bağlamak, gönlü kapatmak. (BD, 96/4)
köngülni giriftār tapma- gönlü düşkün bulmamak. (BD, 6/2)
köngülni hoş tut- (birisinin) gönlünü hoş tutmak, ona uymak. (BD, 31/6)
köngülni 'ışk buz- aşk acısı çekmek. (BD, 20/6)
köngülni 'ışk otu birle yarut- gönlü aşk ateşiyle parlatmak, aşık olmak. (BD, 79/2)
köngülni kayğudın āzād kıl- gönlü gamdan uzaklaştırmak, gam çektirmemek. (BHD, 42/1) (BHD, 43/6)
köngülni örte- gönlü yakmak, acı çektirmek. (BHD, 37/4)
köngülni päre päre (kıl)- gönlü paramparça etmek, (birisini) çok üzme. (BHD, 24/2)
köngülni savutma- gönlünü soğutmak, gönlü uzaklaştırmak. (BD, 275)
köngülni tıyma- gönlü alıkoyamamak, istemek. (BD, 87/5)
köngülning nārıdın örten- gönlün ateşinden yanmak, ıstırap çekmek. (BHD, 51/6)
köngülüngdin yırak it- gönlünden uzaklaştırmak, unutmak. (BD, 4/133)

köz ağız- gözyaşı akıtmak, ağlamak, çok üzölmek. (BD, 94/3)
köz aldur- göz alan, göz alıcı olmak. (BD, 146)
köz asra- göz saklamak, görmemek. (BD, 545)
köz cüybârı göz nehri, gözyaşı. (BD, 445)
köz fûrkatı sevgilinin ayrılığı, ayrılık acısı. (BD, 121/2)
köz ğamı sevgilinin acısı, aşk derdi. (BD, 121/1) (BHD, 6/1)
köz hicri sevgilinin yokluğu. (BD, 88/4)
köz içre yir tut- göz içerisinde yer edinmek, göz önünden gitmemek. (BD, 19/1)
köz öyi göz evi, kalp. (BD, 17/1)
köz sal- göz salmak, göz koymak. (BD, 61/2) (BD, 129/17) (BD, 347)
köz şem'ini yarut- gözünü parlatmak, görmekten zevk alınacak şeyleri görmek. (BD, 287)
köz tut- bakmamak, gözlerini kaçırmak. (BD, 9/3) (BD, 24/4) (BD, 209) (BD, 434)
köz tüş- göz atmak, bakmak. (BD, 266) (BHD, 5/12) (BHD, 22/5)
köz uç- gözün seğırtmesi. (BHD, 13/1), (BHD, 39/2)
köz ü könglige sürürî bir- göz ve gönlünü sevindirmek, görmekten zevk alınacak (kimseyi) görmek. (BD, 4/87)
köz yaşını deryâ kııl- çok ağlamak. (BD, 17/5)
köz yaşını tengiz kııl- çok ağlamak. (BD, 420)
közün kan tök- çok üzölmek, çok ağlamak. (BD, 98/5)
közün sal- gözden çıkarmak. (BD, 125/3)
közün tüş- daha önce (birisine) sevgi ve sayğı göstermek ancak şimdi göstermemek. (BD, 470)
közün uyku uç- uykusu gelmemek, uyuyamak. (BD, 30/4) (BD, 39/3) (BD, 329)
közge giriftâr it- (kendisine) aşık etmek, sevgiliye tutsak olmak. (BD, 294)
közge ilme- dikkate almamak. (BD, 84/5) (BD, 556/8) (BHD, 11/2)
közge kâdem bas- üzerine basıp geçmek, dikkate almamak. (BD, 128/29)
közge kir- (birisinin) sevgi ve güvenini kazanmak. (BD, 559/3)
közi toy- isteklerine ulaşarak artık fazlasını istememek. (BD, 419)
közi tört ol- dört gözle beklemek, heyecanlanmak. (BHD, 10/4)
közi yolda bol- gözü yollarda kalmak, beklemek. (BD, 127/33)
közlerge uyku kilme- uykusu gelmemek, uyuyamamak. (BD, 490)
közni kan yaş birle kıızıl éyle- ağlamaktan gözleri kızarmak, çok ağlamak. (BHD, 21/1)

közni yaruğ iyle- gözü parlatmak, sevindirmek. (BD, 282)
közüng uçmağı sevinç, neşe. (BD, 497)
küh-ı ğam gam dahı, çok fazla gam çeken gönöl. (BD, 417)
kıulağ sal- kulak vermek, dinlemek. (BD, 34/6) (BD, 166) (BD, 415)
kıulağ salma- kulak vermemek, dinlememek (BD, 42/5) (BHD, 46/1) (BHD, 46/3)
kıulağ tut- kulak vermek, dinlemek. (BD, 4/167) (BD, 62/2) (BD, 132/31)
kıulağını pür dür kııl- duymaktan zevk alınacak şeyleri söylemek. (BD, 282)
kıurb tapma- yakınlık bulamamak. (BD, 4/124)
kıurbân bol- kurban olmak, canını feda etmek. (BD, 122/1)
kıurbân kııl- kurban etmek, canını feda etmek. (BD, 48/6)
küşe tut- köşe tutmak, yer edinmek. (BD, 492)
künc-i 'uzletka rü kııl- uzlet köşesine yüz koymak, yalnızlığa çekilmek. (BD, 129/9)

I

lafz kıçme- sözü geçmemek, dinlenmemek. (BD, 75/3)
lezzâtını tap- aradığı lezzeti bulmak, aradığı tada kavuşmak. (BD, 4/110)

m

ma' düm yitiş- yokluğun yetişmesi, hiçlik hali. (4/170)
mağrem-i esrâr tapma- gizliliğı bulamamak, gizemli bulamamak. (BD, 6/1)
mağâm tap- mevki, makam edinmek. (BD, 14/7)
mağsüdka yitkür- isteğıne yetiştirmek, isteğıne ulaştırmak. (BD, 2/6)
ma' rifet birle köngöl yarut- ustalık ile gönlünü parlatma, ustalık ile gönlünü alma. (BD, 132/38)
ma' zür tut- mazur görmek, hoş karşılamak. (BD, 108/10) (BD, 124/5) (BD, 185) (BD, 290)
mecrûh köngöl yaralı gönöl, kalbi kırık. (BD, 20/6) (BD, 161)
mehcür köngöl ayrı düşmüş gönöl, yalnız gönöl. (BD, 177) (BD, 179) (BD, 286)
melâlî bér- üzüntü vermek, üzmek. (BHD, 5/13)
melâmet okı ayıplama, azar. (BD, 64/1)
mer'î tut- devamlılığını sağlamak, görünür etmek. (BD, 4/208)
mertebeğâ yit- bir dereceye gelmek, bir rütbeye erişmek. (BD, 4/142)

miḥnet ü ğam kör- zahmet ve üzüntü çekmek. (BD, 69/3)

miḥnet ü rencni celīs it- eziyet ve sıkıntıyı (birbirine) arkadaş etmek, eziyet ve sıkıntı çekmek. (BD, 129/21)

mihr giyāhını ḳonġar- sevgi bitkisini koparmak, sevgisiz davranmak. (BD, 222)

mihr körme- sevgi görmemek, sevilmemek. (BD, 217)

mihr körset- sevgi göstermek. (BHD, 27/8)

murād tap- isteğine ulaşmak. (BD, 283)

murād tapma- isteğine ulaşamamak. (BD, 119/1) (BHD, 9/2)

murādġa yit- isteğine erişmek. (BD, 129/18) (BD, 138)

murād-ı dilni tapma- gönlün isteğini bulamamak, gönlün istediğine ulaşamamak. (BD, 478)

muṭarrā kél- tazelik gelmek, tazelenmek. (BHD, 1/3)

müjde bir- haber vermek, (birisine) mutlu haberi bildirmek. (BD, 128/17) (BD, 159) (BHD, 39/8)

müsellem tut- hakkını vermek. (BD, 85/5)

müstaġraġ-ı baġr-ı kerem cömertlik denizinde batmak, cömertliğin karşılığını görememek. (BHD, 1/11)

n

naḫvet meyi kibir, gurur (BD, 165)

nāz tart- naz çekmek. (BD, 469)

nāz uyġusıdın ayıl- naz etmeyi bırakmak. (BD, 156)

naẓar sal- bakış atmak, bakmak. (BD, 126/38) (BHD, 51/4)

naẓar salma- bakış atmamak, bakmamak. (BD, 97/5)

naẓar-ı luḫf ‘ādetin terk éyle- lütufla bakma alışkanlığını terk etmek, lütufla bakmamak. (BHD, 43/7)

naẓarı tüş- bakışları düşmek, bakmak (BD, 4/31) (BHD, 15/4)

nāzı kem bolma- nazı eksik olmamak, sürekli nazlı davranmak. (BD, 127/13)

nāzını ḫoş tart- nazı mutlulukla çekmek, nazı hoş karşılamak. (BD, 51/5)

nefs buyruġı nefsin emri, nefisle hareket etmek. (BD, 132/34)

nefs ilgide zebūn bol- nefis elinde güçsüz olmak, nefisle baş edememek. (BD, 129/56)

nefs yaġısını maġlūb it- nefisini yenmek, nefislerinden kurtulmak. (BD, 132/35)

nefs-i tevsenni rām ḳıl- dikbaşlı nefsi kırmak, maġlup etmek, nefse uymamak. (BD, 129/55)

neṣīm-i luḫf yilme- iyilik rüzgarının esmemesi, iyilik yapmamak. (BD, 128/19)

neṣ’e tapma- neşeyi bulamamak, neşelenememek. (BD, 104/2)

nevā tapma- nasibini bulamamak, nasiplenememek. (BHD, 6/3)

nevḫa tüz- sürekli sesle ağlayıp, feryat etmek. (BD, 104/5)

nihān tut- gizli tutmak, gizlemek, saklamak. (BD, 556/13)

niṣyān ḳalemin sür- unutmak. (BD, 302)

nūrī bir- nur vermek, aydınlatmak, parıltı vermek. (BD, 4/87)

o

ot sal- ateşler salmak, hiddetlenmek. (BD, 55/6) (BD, 85/3)

ö

ölüm uyġusu ölüm, ölüm hali. (BD, 28/1)

‘ömr gülistāni ömür bahçesi, hayat. (BHD, 11/1)

‘ömr öt- ömrün geçmesi, yaşlanmak. (BD, 129/69)

‘ömr ötker- ömür geçirmek, yaşlanmak. (BD, 32/3)

‘ömr(i) ġaflette ötker- ömrü gaflet içerisinde geçirmek. (BD, 129/70) (BD, 132/34)

özdin dūr it- kendisinden uzakta tutmak. (BD, 4/14)

özdin yıraġ it- kendisinden uzakta tutmak. (BD, 4/13)

özige ġiriftār it- (kendisine) aşık etmek, kendisine bağlamak. (BD, 294)

özni ġamġa sal- (birisine) gam çektirmek, üzme. (BD, 542)

özni külgüdin asra- kendisini (birisinin) gülüşünden alıkoyamamak, çok beğenmek. (BD, 81/4)

özni miḫnette salma- kendisini üzüntüye teslim etmemek. (BD, 103/3)

özünġni ṣād tut- kendisini mutlu tutmak, mutlu olmak. (BD, 28/4)

p

pādişālarġa istiġnā sat- padişahlara tepeden bakmak, elinde olana kanaat ederek tokgözlü davranmak. (BHD, 27/2)

pend bér- öğüt vermek, nasihatte bulunmak. (BHD, 28/5)

perveriş tap- beslemek, yetiştirmek. (BHD, 67)

peyâm kiltür- haber getirmek, bildirmek. (BD, 202)

puhte bol- kendine gelmek, olgunlaşmak. (BHD, 16/10)

pülâd köngül çelik gibi sert gönül, sert mizaca sahip. (BD, 407)

r

rahm kilme- merhametli davranmamak, acımamak, bağışlamamak. (BD, 106/3)

rahm sal- merhamet ve esirgeme göstermek. (BD, 407)

rahmet nazarını sal- acıyarak bakmak. (BD, 218) (BD, 223)

râz aç- sırrını açmak, sırrını açıklamak. (BD, 176)

refîk u yâr u hem-demdin kiç- arkadaş, sevgili ve dosttan geçmek, vazgeçmek. (BD, 125/6)

renc çik- sıkıntı çekmek, eziyet çekmek. (BD, 42/4) (BD, 451)

rişte-i cândın ksil- can ipliğinin kesilmesi, ölmek. (BD, 81/3)

rûh tap- ruh bulmak, canlanmak. (BD, 50/4)

s, ş, ş

sa'âdet tap- mutluluğu bulmak, mutlu olmak. (BHD, 4/2)

şabr öyi sabır evi, gönül, kalp. (BD, 81/5) (BD, 287)

şabr u hüş u 'aql u dîni al- sabır, şuur, akıl ve dîni almak, aciz durumda bırakmak. (BD, 55/3)

şabr u selâmet vaţanın boz- sabır ve esenlikten yoksun bırakmak. (BHD, 17/6)

saçı sevdâsi çik- aşk duymak, sevgi hissetmek. (BD, 519)

şadka bol- sadaka olmak. (BHD, 7/2)

şafâ kiltür- hoşluk, huzur getirmek. (BD, 131/1)

saŋa giriftâr bol- (birisine) tutsak olmak, (birisine) tutkun olmak. (BHD, 14/2)

savuk yüzini kör- soğuğu hissetmek. (BD, 315)

sâye-i luţfunğı sal- lütuf göstermek, eli açık olmak. (BD, 18/3)

sâye-i rahmet sal- acımak, esirgemek. (BHD, 1/22)

secde kı-l- saygı göstermek. (BD, 459)

sezâ-vâr tapma- uygun bulmamak. (BD, 6/4)

şihhâtî bér- sağlık vermek, iyileştirmek, ferahlatmak. (BHD, 7/6)

sırr aç- (birisine) sırrını açmak, anlatmak, dertleşmek (BD, 44/1)

şoĥbet tutaş- sohbet etmek, sohbet tutmak. (BD, 101/1)

söz kıatma- söz eklememek, yeterince konuşmak. (BHD, 26/4)

söz uzatma- sözünü uzatmamak, çok konuşmamak. (BD, 125/13) (BHD, 5/13)

söz yaşur- sözünü gizlemek, söz etmemek. (BD, 125/10) (BD, 125/15)

sözge giriftâr it- (birisinin) konuşmasına veya sözlerine tutkun olmak, hayran olmak. (BD, 294)

sözi muĥtaşar bol- sözünü uzatmamak, açık ve öz konuşmak. (BHD, 13/5)

sözi yahşı tatlı sözlü. (BHD, 11/3)

sözige kir- (birisinin) sözüne uymak, (onu) dinlemek. (BD, 559/3) (BHD, 26/3)

sözige kirme- (birisinin) sözüne uymamak, dinlememek. (BD, 251)

sözni çıрмаştur- sözü dolaştırmak, sözü uzatmak. (BD, 129/61)

süd kilme- faydalanamamak, kazanç sağlayamamak. (BD, 110/4)

ş

şâd tapma- mutluluğu bulamamak. (BD, 119/1)

şehvet ü nefsi kıoy- şehvet ve nefsi bir kenara bırakmak, şehvet ve nefisten kurtulmak. (BD, 132/15)

şeker sözlük tatlı dilli. (BD, 57/2)

şer' ile ârâste kı-l- şeriat ile bezemek, şeriat ile süslemek. (BD, 4/22)

şeref tap- şeref bulmak, şereflenmek. (BHD, 4/5)

şeydâ bol- deli divane olmak, çıldırmak. (BHD, 1/4)

şifâ bir- şifa vermek, iyileştirmek. (BD, 558/6)

şikeste köngül kırık kalp. (BD, 10/1) (BD, 10/4)

t, t

tâblar sal- sıkıntı vermek, eziyet çektirmek. (BD, 20/2)

ţama' tutma- açgözlülük yolunu tutmamak, açgözlü olmamak. (BD, 275) (BD, 325)

ţama' üz- doymazlığı kesmek, açgözlü davranmayı bırakmak. (BD, 129/45) (BD, 553)

tapuğda âhı öt- huzurunda feryad, figanı geçmek, huzurunda feryat, figanı kabul olmak. (BD, 496)

tar ağzını bur- ağız buruşturmak, beğenmemek, iğrenmek. (BD, 107/2)

ţariķ-i mihr sevgi yolu. (BHD, 27/7)

tertîb bir- düzenlemek. (BD, 3/12)
teskîn tap- sükunet bulmak, rahatlık. (BD, 244)
tîğ çik- meydan okumak. (BD, 88/3)
tîğ-ı cefâ cefa kılıcı, eziyet, keder. (BD, 364)
tîre köngül karanlık gönül, içi kararmış gönül. (BD, 322)
tik tur- dik durmak, doğrularından şaşmamak. (BD, 132/30)
tılbe köngül deli gönül. (BD, 8/4) (BD, 40/1) (BD, 44/6) (BD, 56/4) (BD, 241) (BD, 356)
tılge tüş- dile düşmek, dedikodusu yapılmak. (BHD, 29/2)
tofrağ bol- ölmek. (BD, 568)
tofrağ kıl- öldürmek. (BD, 195)

ü

ülfet tut- dost tutmak, dost edinmek. (BD, 240)
ümîd asru tol- ümit dolmak, çok fazla ümitlenmek. (BD, 91/3)
üni bar- adı, sanı duyulmak. (BD, 530/4)

v

va 'de kıl- söz vermek. (BHD, 6/2)
vaşldın ayru tüş- kavuşmada ayrı düşmek, kavuşamamak. (BD, 81/2)
vaşlğa yit- vuslata ermek. (BD, 176) (BD, 185) (BD, 193) (BD, 264) (BD, 290)
vaşlğa yitişme- vuslata erememek. (BD, 292)
vefâ kiltür- sadakat getirmek, sadakatli davranmak. (BD, 131/1)
vefâ kör- vefa görmek, vefalı davranılmak. (BD, 25/1) (BD, 25/1)
vefâ körme- vefa görmemek, vefasız davranılmak. (BD, 76/4)
vefâ tap- vefa görmek. (BD, 274)
vefâ tarîkı vefa yolu, sadakat. (BHD, 19/6)
vefâ terk éyle- vefasızlık göstermek. (BHD, 29/4)
vefâ terki kıl- vefayı terk etmek, vefasızlık göstermek. (BHD, 35/5)
vefâ terkini tutma- vefasızlığı bırakmamak, vefa göstermemek. (BD, 468)
vehm yitme- kuruntulanmamak. (BD, 1/1)
vişâl tapma- kavuşmayı bulamamak, kavuşamamak. (BHD, 12/7)
vişâl-ı devletidin ayır- kavuşma mutluluğundan ayırmak, kavuşmanın mutluluğunu vermemek. (BHD, 19/2)
vişâlğa yit- kavuşmak, isteğine ulaşmak. (BD, 190) (BD, 427)
vişâling devletiğa yitme- kavuşmanın mutluluğuna erişmemek. (BD, 15/6)
vuşül tap- ulaşmak, erişmek. (BD, 4/94)

y

yâd bir- anmak, hatırlamak. (BD, 62/2) (BD, 94/1) (BD, 407) (BD, 556/12)
yâd tut- anmak, hatırlamak. (BD, 4/203)
yaşşı at çıkar- iyi bir isme sahip olmak, iyi bir üne sahip olmak. (BD, 342)
yaşşı kal- hoşça kal.
yaşşılığ kilme- iyilik görememek. (BD, 24/3)
yaşşılığ kör- iyilik görmek. (BD, 24/1) (24/6)
yaşşılığ körme- iyilik görmemek. (BD, 24/2)
yalğan kél- yalan gelmek, inanmamak. (BHD, 39/8)
yamanlık kil- kötülüğe uğramak, kötülük görmek. (BD, 24/3)
yamanlık kör- kötülüğe uğramak, kötülük görmek (BD, 24/4)
yıraç tüş- uzak düşmek, uzakta kalmak. (BD, 126/14)
ylge bir- yele vermek, savurmak, elden çıkarmak. (BD, 110/5)
yir öp- saygı göstermek. (BD, 112/5), (BD, 225)
yir yüzün tut- tüm dünyayı sarmak, dünya çapında. (BD, 44/4)
yirge baş çal- başını yere koymak, (birisinin) üstünlüğünü kabul etmek, saygı göstermek. (BD, 40/5) (BD, 85/4)
yirge baş koy- başını yere koymak, saygı göstermek. (BD, 128/3) (BD, 539)
yol bir- yol açmak. (BD, 153)
yol tut- (bir) yoldan gitmek, (bir) yola girmek. (BD, 25/2)
yupka köngül yufka yürekli. (BD, 4/95)
yürek şanıni yaşur- derdini gizlemek. (BD, 86/5)
yüreki yüz päre [bol-] kalbi yüz parça olmak, kalbi kırılmak. (BHD, 28/2)
yüz cefâ bile gurbetka sal- eziyetler içinde gurbete düşmek. (BD, 112/1)
yüz cefâ körsetme- zulüm etmemek. (BD, 92/4)
yüz qaralığ bol- utanılacak bir hale düşmek. (BD, 216)
yüz kiltür- yüz getirmek. (?) (BD, 78/5)
yüz öyür- yüz çevirmek, umursamamak. (BD, 120/3) (BD, 120/3)
yüz(i) qaralığ utunacak bir halde olan kimse. (BD, 129/67)
yüzge yüz koy- göz göze gelmek. (BD, 70/2)
yüzi kara utanacak bir durumda olma. (BD, 129/60) (BD, 195)
yüzni bosağanga sür- kapısına yüz sürmek, af dilemek. (BD, 97/2)

yüznî koyup ayâğing öp- yüzünü koyarak ayak öpmek, saygı göstermek. (BD, 126/18)

z, z̄, ż, z̈

zafer tap- zafer bulmak, zafer kazanmak. (BD, 558/29)

za'if cān sol- yıpranmak, düşkün duruma düşmek. (BD, 308)

zār cānnî tap- inleyen gönlü bulmak, dert çeken gönülü bilmek. (BD, 121/2)

zencîr-i ğam gam zinciri, sıkıntılar, kederler. (BD, 56/7)

zühd şahrāsığa tüş- takva çölüne düşmek, takva yoluna girme. (BD, 544)

zühd tavr u şivesini tut- takva yolunu ve gönül alan tavrı tutmak, benimsemek. (BD, 128/15)

zülâl-i hayatın nişâr kıl- hayat suyunu dağıtmak, can vermek, ferahlatmak. (BHD, 24/4)

Yordan Yovkov ve “Telgraf Telleri Boyunca” Öyküsü Üzerine Bir İnceleme* A Study on Yordan Yovkov and His Story “The White Swallow”

Sadık HACI**

ÖZ

Yordan Yovkov Bulgar Edebiyatının en önemli yazarları arasında yer almaktadır. İnsancıl yapısı ve ilgi uyandırıcı öyküleriyle sevilen ve çok okunan yazarlar arasındadır. Kitapları ve eserleri sadece Bulgaristan’da yayımlanmamış, farklı dillere çevrilmiş ve dünya edebiyatına katkı sağlamıştır. Türklere bakış açısı ve insancıl tasvirleriyle Türk okuyucusu tarafından da bilinmektedir. Türkiye’de en çok kitabı çevrilen Bulgar yazar olarak ikinci sırada yer almaktadır. 1927 yılında yayımladığı “Telgraf Telleri Boyunca” adlı öyküsü ise ilk günden günümüze kadar okuyucuları etkilemeye devam etmekte ve Bulgar millî eğitim müfredatında yer almaktadır. Bu sebeple öykü birçok edebiyatçı ve eleştirmenin dikkatini çekmekte ve halk arasında popüler olmaya devam etmektedir. Öyküde işlenen umut kavramı ve beyaz kırlangıç sembolü talihsiz ailenin kızı için aradığı iyileştirme umudunu ifade etmektedir. Bu çalışmanın amacı öykünün biçimsel özelliklerini incelemek ve Türkçeye yapılan çevirileriyle karşılaştırma yapmaktır.

Anahtar Kelimeler: *Yordan Yovkov, Telgraf Telleri Boyunca, Bulgar Edebiyatı*

ABSTRACT

Yordan Yovkov is one of the most important writers of the Bulgarian literature. He is amongst the most popular and widely read writers with his humane nature and interesting stories. He has contributed to not only Bulgarian but also world literature through the translation of his books and works into different languages. He is also known by Turkish readers for his perspective on Turkish people and humane descriptions. He is the second most translated Bulgarian writer in Turkey. Having been published in 1927, his story “The White Swallow” continues to fascinate its readers from the first day until today and is included in the curriculum of the Bulgarian national education. Therefore, the story has attracted the attention of many literary scholars and critics and continues to remain popular with the public. The concept of hope and the symbol of white swallow in the story represent the hope that is sought by an unfortunate family to heal their daughter. This study aims to analyze the stylistic features of the story and to make comparison with its translations into Turkish language.

Keywords: *Yordan Yovkov, White Swallow, Bulgarian Literature*

* Bu çalışma Bulgaristan Millî Eğitim Bakanlığının “Yurt Dışındaki Bulgarca Çalışmalarını Geliştirme ve Teşvik Etme” programı kapsamında hazırlanmıştır.

** Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Bulgar Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, shaci@ankara.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-2872-8151>).

Extended Summary

Yordan Yovkov is one of the most important writers of the Bulgarian literature. He is amongst the most popular and widely read writers with his humane nature and interesting stories. He has contributed to not only Bulgarian but also world literature through the translation of his books and works into different languages. He is also known by Turkish readers for his perspective on Turkish people and humane descriptions. He is the second most translated Bulgarian writer in Turkey. Having been published in 1927, his story “The White Swallow” continues to fascinate its readers from the first day until today and is included in the curriculum of the Bulgarian national education. Therefore, the story has attracted the attention of many literary scholars and critics and continues to remain popular with the public. The concept of hope and the symbol of white swallow in the story represent the hope that is sought by an unfortunate family to heal their daughter. This study aims to analyze the stylistic features of the story and to make comparison with its translations into Turkish language.

In his story “The White Swallow,” Yordan Yovkov has clearly shown that he is a humane writer. He has proved the sufferings of rural people and that they can hold onto the tiniest glimmer of hope and pursue it at all costs. The story is fascinating because Yovkov has known the rural people well and seen their sufferings closely. It is not a tragic situation that the poor family pursues their hope for the recovery of their last daughter. However, pursuing the dream of the white swallow carries a sense of hopelessness. Searching for it along the endless wires makes one think that this is how a lifetime can pass. The “white swallow” is not a myth; on the contrary, it has indeed been seen in Bulgaria. Anyone who reads this story asks themselves if there are any white swallows. People should have a branch they can hold onto and hope they can pursue regardless of what their sufferings are because hoping is connected with dreaming and makes us more tightly connected to the real life.

The way Yovkov has used the language, style, and imagery in this work is very harmonious with the context. Through the dialogues, the characters are introduced and presented in a flowing style without tiring the readers. In our analysis of the dialogues, it has been revealed that the accent used by two people indicates whether they are from the same region. The Turkish words they have used are also the evidence that Bulgarian has been still in the influence of Turkish at the time of these events.

“The White Swallow” is about pain, hope, and people’s never-ending faith in miracles. Yovkov has chosen the white swallow as the symbol that will lead to these miracles. It has been observed that the writer has shown the pain people suffer from through many details such as the clothing of the villagers, the way they walk, their faces, and most importantly the language of their eyes. Guncho reflects the sweetness, peacefulness, and delicacy of human beings while Moganina is the symbol for intelligence, tolerance, and compassion. This whole story is a difficult and dramatic play of different points of view. Moganina is capable of seeing even the most obscure aspects of pain and hardship while Guncho examines the life around him with sightless gazes. Quietly and with their gazes alone, they both join hands to fulfill Nonka’s dream. The story ends with Moganina’s statement of “My God, there is so much pain in this world, my God!” and this difficult event pushes the readers to once again contemplate about the hardships of life which will always continue.

Giriş

Yordan Yovkov Bulgaristan’ın Kotel kasabasındaki Jeravna köyünde 1880 yılında doğdu. Sofya’daki Birinci Erkek Lisesi’nden 1900 yılında mezun olduktan sonra ailesiyle birlikte Dobruca’nın Çiflik köyüne taşındı. Sofya’da askerliğini yaparken Öğretmenler Birliği’nin yayın organı olan “Siznanie” gazetesinde “Ağır Haç Altında” (*Под тежкия кръст*) adlı ilk şiirini yayınladı. 1904 yılında askerliğini bitirdikten sonra teğmen rütbesini aldı. Aynı yıl Sofya Üniversitesinin Hukuk Fakültesine kaydoldu. Ancak parasızlık nedeniyle üniversite yaşamına

başlamadan Çiflik köyüne geri dönmek zorunda kaldı.

Dobruca halkı hakkında hiçbir şey bilmeyen Yovkov, köye geri döndükten sonra orada yaşayan Türkleri yakından tanıma fırsatını bulmuştur. Zamanla yöredeki halka alışmış ve onları çok sevmiştir. Orada yaşayan farklı halklar genellikle tarımla uğraşmaktaydılar. Yovkov onları milliyetlerine, ırklarına göre değil kişilikleri ve çalışkanlıklarıyla değerlendirmiştir. Yazar Dobruca bölgesinde yaşadığı sekiz yılını şu sözlerle ifade etmiştir: “Düşünce yapım, bu süre içinde biçimlendi. Yaşama ve insanlara olan yaklaşımım bu süre içinde oluştu. Geçirdiğim en önemli ve en etkili olaylar bu döneme aittir. Bütün deneyimlerimi ve gözlemlerimi, yaşadığım dünyayı, o dönemde elde ettim.”¹

Yovkov, 1904-1912 yılları arasında Dobruca’da öğretmenlik yapmayı sürdürürken aynı zamanda edebiyat çalışmalarına da devam eder. 1912 yılında Bulgaristan, Osmanlı Devleti’ne karşı savaş ilan eder ve orduya astsubay olarak katılır. Yazar, Birinci ve İkinci Balkan Savaşları ile Birinci Dünya Savaşı’nda da görev alır. Aynı zamanda orada savaş muhabirliği yapar. Savaşlardan sonra Varna’da tekrar öğretmenlik yapar ve 1920 yılında Bükreş’teki Bulgar elçiliğinde yedi yıl çalışır.

1912-1937 yılları arasında Yovkov öykü, roman ve tiyatro senaryosu kaleme almış ve Bulgaristan’ın en önemli yazarlarından biri olmuştur. Kısa öykü alttüründe önemli bir başarı sağlayan yazarın eserleri birçok dile çevrilmiş ve büyük beğeni kazanmıştır. Bulgar edebiyat geleneğinden uzaklaşarak Türk karakterlerini ele aldığı tarzı nedeniyle özellikle ülkemizdeki çevirmen, eleştirmen ve bilim insanlarının taktirini kazanmıştır: “Yovkov 20. yüzyılın ilk yarısındaki Bulgar edebiyatında Türkleri ve Türk kültürünü ilk kez gerçekçi bir yaklaşımla ele almış ve romantik bir tutumla geçmiş dönemini anlatarak, çağdaşlarına bir yaşam modeli sunmaya çalışmıştır.”²

1. Edebî Yaraticılığı ve “Telgraf Telleri Boyunca” Öyküsü

Yovkov’un öyküleri ve romanlarındaki kahraman, yer ve konu açısından benzer bir bağlam ve biçim içerisinde verilmiştir. Bu yüzden onun kısa edebî eserlerini okuyanlar tek bir kitap okudukları izlenimine kapılırlar. İnsancıl bir yapıya sahip olan Yovkov’un, Türkleri sevdiğini, saydığını ve hayranlık duyduğunu öykülerindeki Türk kahramanları ele alış biçiminden anlayabiliriz. Yovkov hem romantik hem de gerçekçi bir yazardır. Bu nedenle yapıtlarına dayanarak o dönemde yaşayan Türklerin yaşam biçimlerini öğrenebiliriz. Yazar, Dobruca bölgesinde yaşarken Türkçe öğrenir ve orada tanıma fırsatı bulduğu Türk halkı ile yakın ilişkiler kurar.³ “Onun için “öteki”, uzak, anlaşılmayan, tehlikeli ve Bulgarlardan daha aşağıda olan bir insan değildir. Onun için “öteki”, yakın, tanıdık, güven veren ve Bulgarlarla aynı değerlere sahip bir bireydir.”⁴

Ünlü Bulgar sanatçı, modernizm akımının ortaya çıktığı dönemde yazarlığa başlamış ancak modernizmden etkilenmediği gibi buna karşı çıkmıştır. Eserlerini genellikle vatanseverlik, köy ve insan yaşamı, acılar ve ruhsal bağımsızlıklar temellerinde kurgulamıştır. Yordan Yovkov savaş hikâyelerinde savaşın getirdiği acıları yaşayan insanların duygu ve heyecanlarını, insanların yazgısını tasvir etmiştir.⁵ Yazar, insanları düşman olarak değerlendirmez. Bu düşüncesinden onun insancıl bir yapıya sahip olduğu ve olayları insani boyutu ile ele aldığı anlaşılmaktadır. İnsanların iç dünyalarını ve acılarını ifade ederken okuyucularda derin izler bırakmaktadır.

Bulgaristan’ın birçok eski ve çağdaş edebiyat tarihçisi ve eleştirmeni eserlerinde yer alan dil öğeleri, anlatım tarzı üzerinde durarak büyük bir ustalıkla kullandığı Bulgarcanın

¹ Спиридон Казанджиев. *Среци и разговори с Йордан Йовков*. (София: Български писател, 1980), 42.

² Leman Ergenç. *Bulgar Edebiyat Tarihi*. (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1996), 82.

³ Зейнеп Зафер. “Другият в творчеството на Йовков”, *Балканите: ние, съседите, другите* (2011): 74.

⁴ Zeynep Zafer. “Ötekiler”i Kucaklayan Bir Sanatçı Anlayışı”, *LITTERA – Edebiyat Yazıları*, C.29. (2011): 68-69.

⁵ Yovkov’un Balkan Savaşlarını öykülerinde nasıl yansıttığı ve Türklere bakış açısı konusunda daha detaylı bilgi için bkz.: Zeynep Zafer. “İki Bulgar Yazarın Eserlerinde Balkan Savaşları”. *Balkan Savaşları ve Edirne* (2020): 283.

imkânlarından nasıl yararlandığını dile getirmektedir. Örneğin Stefan Popvasilev’e göre, Yordan Yovkov’un tüm eserleri, anadilinin ifade gücünü, zenginliğini, esnekliğini ve melodisini aktaran, ayrıca düşünceyi anlaşılır ve görülür kılma yeteneğini ortaya koyan kapsamlı bir belgedir.⁶

Yukarıda sayılan tüm bu sebepler nedeniyle de Yordan Yovkov sadece Bulgaristan’da değil tüm dünyada okunan ve sevilen bir yazardır. Türklerle ilgili olumlu düşünceleri ve insancıl yapısı nedeniyle de Türkiye’de en çok bilinen Bulgar yazarlar arasında yer alır. Dilimize kazandırılan ilk hikâyeleri 1943 yılında Yücel dergisinde “Asiye”, Varlık dergisinde ise “Albena” ve “Serseri” eserleri yayımlanır.⁷ 1946 yılında ise Yordan Yovkov’un ‘Milyoner’ adlı güldürüsü, Sadık Balkan tarafından dilimize ‘Milyoner Damat’ adıyla çevrilerek İstanbul Şehir Tiyatrosunda oynanır.⁸ Günümüze kadar 8 kitabı Türkçeye çevrilir ve bu sayıyla kitapları Türkçeye en çok çevrilen Bulgar yazar olarak ikinci sıradadır.⁹ “Sınırdaki Çiftlik” romanını dilimize Tahir Alangu tarafından çevrilir ve 1966 yılında Nil Yayınevinde yayımlanır. Kitaplar haricinde ülkemizde Bulgar Edebiyatı ile ilgili yazılan antolojilerde ise çok sayıda öyküsü Türkçeye kazandırılır.¹⁰ Zeynep Zafer tarafından hazırlanan “Yordan Yovkov’un Öykülerinde Türkler” başlıklı yüksek lisans tezi yazarın sanatıyla ilgili Türkiye’de yapılan ilk bilimsel çalışmadır.¹¹

“Telgraf Telleri Boyunca” öyküsü ilk defa 26.6.1927 yılında “Zora” gazetesinde yer almıştır.¹² Bir sonraki yıl Yovkov bu öyküyü “Antimov Hanında Akşamlar” (*Вечери в Антимовския хан*) adlı kitabında hiçbir değişiklik yapmadan yerleştirmiştir. Yazar kaynağını, “Tatilden sonraki pazartesi günü evimden şehre doğru giderken aldığım gazeteyi yol boyunca okudum. Her zaman okuduğum vakayinamede sanırım Kazanlık bölgesinde beyaz bir kırlangıç görüldüğü halkın, hastaların kuşu gördüğü takdirde iyileşeceğine inandığı haberini gördüm. Köylüler onu aramaya çıkmış. Bu olay bilincime bir motif olarak yerleşti. Kendi kendime bundan güzel bir öykü çıkabilir..., dedim.” sözleriyle açıklamıştır.¹³ Sarandev’e göre 1965 yılında “Dobrucanska tribuna” gazetesinde “Beyaz kırlangıcın bir efsane” olmadığı yazılmış ve beyaz kırlangıç gören insanların Yovkov’un öyküsünü anımsadıkları aktarılmıştır.¹⁴ “Telgraf Telleri Boyunca”da tasvir edilen olayın öyküsü böyle başlamış ve yazıldığı günden beri Bulgar okuyucularını derinden etkilemeye devam etmiştir. Yazarın kendi sözlerinden anlaşıldığı gibi bu öyküyü gerçek bir olaya dayanarak oluşturmuştur. Bu nedenle sanatçının bazı eserleri hayattan aldığı ve gerçek hadiseler üzerinde kurguladığını söylemek mümkündür.¹⁵

Bulgaristan’da çok popüler olan “Telgraf Telleri Boyunca” öyküsü birçok eleştirmen ve edebiyat tarihçinin dikkatini çekmiştir. Öykünün olay örgüsü beş aşamalıdır. Bunlar; Petır Moganina’nın Gunço ile karşılaşması, Gunço’nun ailesi ile ilgili öyküsü ve Nonka’nın talihsizliği, Stoenitsa’nın Mancıları köyünde beyaz kırlangıcın görüldüğü haberi ve bunun sonucunda ailenin yolculuk etme nedeni, Moganina’nın hasta kızla karşılaşması, onları yolcu

⁶ Стефан Попвасилев. *Строители на родната реч*. (София: Български писател, 1971), 31.

⁷ Mutlu Yıldız. “Türkiye’de Bulgar Edebiyatı” (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, 2018), 58.

⁸ Mutlu Yıldız. “Türkiye’de Bulgar Edebiyatı”, 49.

⁹ Mutlu Yıldız. “Türkiye’de Bulgar Edebiyatı”, 139.

¹⁰ Bu konu hakkında en güncel çalışma Trakya Üniversitesi tarafından basılan “Balkan Edebiyatından Seçme Hikayeler – IV, Bulgar Edebiyatı” isimli bakişimli kitaptır. İçinde de Prof. Dr. Zeynep Zafer Yovkov’dan “Karasu Kıyısında”, “Eski Arap” ve “Kubadin’de” öykülerini çevirmiştir. Daha fazla bilgi için bkz.: Zafer, Zeynep vd. *Balkan Edebiyatından Seçme Hikayeler – IV, Bulgar Edebiyatı. İlhan Tekeli için Armağan Yazılar* (Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, 2022).

¹¹ Zeynep Zafer. “Yordan Yovkov’un Öykülerinde Türkler” (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, 1996). Yovkov’un Türklere bakış açısıyla ilgili ayrıca bkz.: Melahat Pars ve Yusuf Hüseyin Babekoğlu, “Sırp ve Bulgar Edebiyatında Türkleri Anlatan İki Önemli Yazar – Branislav Nuşiç ve Yordan Yovkov”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. C. 10. S. 54 (2017): 143-149.

¹² Иван Сарандев. *Българска Литературна класика*. (Пловдив: Хермес, 2009), 208.

¹³ Иван Сарандев. *Българска Литературна класика*, 208.

¹⁴ Иван Сарандев. *Българска Литературна класика*, 208.

¹⁵ 11 Eylül 2015 yılında BBC İngiltere Cirencester şehrinde nadir görülen beyaz kırlangıç hakkında bir haber yayımlamıştır. Daha fazla bilgi için bkz.: <https://www.bbc.com/news/uk-england-gloucestershire-34223915>, Erişim tarihi: 15 Nisan 2023.

etmesi ve Mokbanina'nın düşünceleridir. Bu olay örgülerinin her biri farklı bir edebî özellik taşımaktadır. Her biri bir sonrakini hazırlamakta ve aynı zamanda edebî anlamda yeni bir olgu ortaya koyarak edebî anlamını tamamlamaktadır.

Yovkov'un öykülerinde genellikle konu ilk başta yani girişte verilir ve “Telgraf Telleri Boyunca” öyküsünde de aynı kurgu modeliyle karşılaşırız. Konu eserde daha ilk ifadesinde açıklanmaktadır: “Daha onu koruduğu sırada, Petar Mokbanina, tanımadığı bu köylünün, yanına hemen öylece uğramadığı, onu kovalayan bir bela bulunduğunu anlamıştı”.¹⁶ Görüldüğü gibi ilk cümledeki “bela” sözcüğü bu öyküyü yazmasındaki amacını ortaya koymaktadır. Yani bu köylüyü kovalayan belanın ne olduğunu, kişinin mutsuzluğunu ve ailesinin uğradığı talihsizliği anlatacaktır. Yovkov, Gunço'yu tasvir ederken giysileri ve yoksul olmasıyla ilgili bilgi vermektedir ki bu da bir çıkmazda olduğu durumunu pekiştirmektedir. Ailenin yaşadığı dram ve çıkmaz durum Petir Mokbanina aracılığıyla okuyucuya aktarılmaktadır. Yovkov bazı mesajlarını kendine has olan üslubu ve yoksul bir ailenin konuştuğu yöresel şive (diyalekt) ile vermektedir. İnanırcılığını yükselten bu dil unsurlarıyla okuyucu, ailenin hayatına, aile fertlerinin iç dünyalarına daha kolay girebilmekte ve onların acılarını derinden hissedebilmektedir.

Öykü çok inişli çıkışlı olay zincirine sahip olmamasına rağmen bir merak uyandırmaktadır. Nonka'nın rahatsızlığı nedeniyle aile hayatta kalan son evlatlarının eriyip gitmesine dayanamarak bir umut peşine düşmektedir. Bu umut “beyaz kırlangıç” ile ifade edilmektedir. Beyaz kırlangıcın Mancılar köyünde görüldüğü haber, varlıklı bir aileye mensup olan Stoyan'ın karısı tarafından verilmektedir. Ancak Gunço “Varlıklı kimselerdir, şaka da yapmış olabilirler.” şeklinde düşünür. Buna rağmen yine de beyaz kırlangıcı hayatta kalan son kızının kurtuluşu olarak gördükleri için yollara düşüp telgraf tellerindeki yüzlerce kırlangıç arasından beyaz olanı bulmak için yola koyulurlar. Petir Mokbanina bu olay konusunda bir değerlendirme yaparak “Ama niye olmasın. dedi. olabilir”¹⁷ der ve kendisi beyaz kırlangıcı görmemiş olmasına rağmen genç kız olan Nonka'nın umudunu kaybetmesini istemez. Bu nedenle “Görürsünüz, kızım, görürsünüz. Ben gördüysem siz de görürsünüz. Ben kendi gözlerimle gördüm onu, öyle ak, öylesine apak ki... Sen de göreceksin ya.”¹⁸ der. Yoksul insanların hayata tutunmak için bazı umutları veya hayalleri vardır. Ancak burada umut bir hastalığı iyileştirecek olan beyaz kırlangıcı simgelemektedir. İmkânsızlıklar içinde aç ve perişan bir hâlde at arabasıyla yollara düşmüş olan bu ailenin acısı öyle ustaca işlenmiştir ki bu öyküden etkilenmemek mümkün değildir. Yovkov'un tüm eserlerinde insan olgusuna büyük önem vermesi, insan severliğinin sanatının ana merkezi oluşturması, edebiyat severlerini derinden etkiler. Öykülerine yüklediği derin anlamları günümüz okuyucularını heyecanlandırmaya devam eder.

2. Biçemsel İnceleme

Bulgarca'da öykünün asıl adı “Po jitsata” (*По жицама*), yani “Teller Boyunca” anlamına gelmektedir. “Telgraf Telleri Boyunca” öyküsünün başlığı çok dikkat çekici olmadığı gibi ilk bakışta içerik hakkında bir bilgi vermemekte, ancak çok derin bir anlam taşımaktadır. Öyküyü okuduktan sonra başlıkla uyumlu olduğu anlaşılmakta ve Nonka'nın sönmeyen umudu “telgraf telleri” ile simge hâline getirilmektedir. Başlıkta gizli bir eğretileme (metafor) vardır. O da insanların, yoksulların ve hüznü köylülerin bitmeyen acılarıdır.

İlk bakışta Yovkov'un basit, günlük bir dil kullandığı göze çarpar ve bağlamı anlatacak, kafamızda canlanacak sahne için özellikle bir çaba göstermemiş gibi görünmektedir. Doğal bir anlatımla, sıradan bir arkadaşına öykü anlatır gibi günlük dili tercih etmiştir. Yazar, köylünün yoksul hayatını tanımlamak ve okuyucuyu bağlam içine çekmek için “yelek, yama, kuşak, potur, yoksul, yıpranmış, eskimiş” gibi sözcüklere yer vermiştir. Öykünün yazıldığı dönemde, Bulgaristan artık Osmanlı'dan ayrılmış olmasına rağmen Türkçe sözcüklere de yer verilmiştir.

¹⁶ Yordan Yovkov. *Tekerleklerin Türküsü*, çev. Türker Acaroğlu (İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2014), 91.

¹⁷ Yordan Yovkov. *Tekerleklerin Türküsü*, çev. Türker Acaroğlu (İstanbul: Yazko Yayınevi, 1982), 158.

¹⁸ Yordan Yovkov. *Tekerleklerin Türküsü*, 159.

Bulgaristan’da günümüzde de bazı Türkçe sözcükler varlığını sürdürmektedir. Fakat zamanla yüklenmiş olumsuz anlamlarıyla daha sık argo ve günlük konuşmalarda kullanılmaktadır. Ancak Yovkov’un tercih ettiği ve büyük ustalıklarla yararlandığı Türkçe sözcüklerin işlevi, hem dönemin dil özelliğini yansıtmak hem yöresel konuşma tarzını vurgulamak hem de figürlerin iç dünyasını ve yaşanan çaresizliğin boyutunu ifade etmek açısından çok önemlidir. Sanatçı başka eserlerinde olduğu gibi bu öyküsünde de Bulgarcaya çevrilmiş Türkçe kökenli eski yer adlarını kullanmaktan da çekinmemektedir.

“Telgraf Telleri Boyunca” öyküsü için “beyaz” (бял/а) sözcüğü motif olarak kullanılmıştır. “Beyaz kırlangıç” (бяла лястовичка) ise talihsiz ailenin kızı için aradığı iyileştirme umudunu ifade etmektedir.¹⁹ Öyküde “beyaz” sözcüğüne 15 defa rastlanmaktadır. Genellikle “kırlangıç” ile birlikte kullanılmış ve “kar gibi beyaz” ifadesi ile pekiştirilmiştir. “Beyaz” sözcüğü saflığı, iyiliği, mutluluğu, güzel bir hayali, aydınlık bir umudu ve halkın hayal ettiği güzel olan her şeyi ifade etmektedir. Aynı zamanda beyaz kırlangıç, genç kızın güzel ve umutlu yüzünü de simgelemektedir. Yovkov’un betimlediği bağlam içinde beyaz dışında kırmızı, sarı ve siyah renkler de görülmektedir. Bu renkler biçem açısından öykünün arka planını oluşturmakta ve duygu akışını simgelemektedir. Siyah rengi hasta kızın sarılı battaniyesi için kullanılmakta ve onun ağır durumu, kederini, çaresizliğini belirtmektedir. Yazar bunun devamında kızın gözlerindeki umut için “gözleri henüz parlak, henüz taze ve güleçti” ifadelerini tercih etmektedir. Eserdeki karakterler Moganina’nın bakış açısıyla aktarılmaktadır.

Öyküde yazarın varlığı açıklayıcı anlatımı ile ortaya çıkmaktadır. “Telgraf Telleri Boyunca” eserinde bazı sözcükler, özellikle de fiiller tekrar edilmektedir. Kullanılan fiillerin sayısı, isim ve sıfatlardan daha fazladır. Fiillerin daha sık tercih edilmesi öykünün sürekli bir hareket içinde olduğunu göstermektedir. Tıpkı “beyaz kırlangıç” görme umudu ile yoksul ailenin sürekli bir hareket içinde olduğu gibi. Hareketlilik Moganina ve Gunço’nun ikili diyaloglarıyla da desteklenmektedir. Öykü iki kişinin konuşmasından ibaret olduğu için çok sayıda kullanılan hareket fiillerinin olması doğaldır. Konuşma dilinde sıkça rastlanan “neyse, bre, eh, tanrım” nidaları ve “be, e, hiç, ama” ilgeçleri de “Telgraf Telleri Boyunca” eserinde yer almaktadır. Yovkov’un bu öyküsünde zamanların çok iyi kullanıldığını görmekteyiz. Örneğin; genç kızının hastalığa yakalanmasındaki olayı miş’li rivayetle tanımlanmış olsa da geçmiş zaman imkânlarından da yararlanmıştı. Bu şekilde sanatçı bazı olayları daha net ve kesin olarak görmemizi sağlamıştır.

Hastalıkları iyileştirici özelliğe sahip “beyaz kırlangıç” imgesiyle birlikte yer alan “görmek” fiili farklı çekimleriyle dokuz yerde kullanılmaktadır. Bunun sebebi Moganina’nın genç kızı ümitlendirmek istemesinden kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda Moganina yoksul ailenin “kırlangıcı” görmesini içtenlikle istediği için bu ifade bu kadar tekrar edilmektedir. Bazı tekrarların metinsellik ölçütlerine göre etkileyici bir anlam katmaktadır. Metinde bunun en tipik örneği “Tanrım/Allah’ım” sözcüğüdür.

3. “Telgraf Telleri Boyunca” Öyküsünün Çeviri Bakımından İncelenmesi

“Telgraf Telleri Boyunca”²⁰ öyküsünün 3 farklı çevirisi bulunmaktadır. Birincisi 1982 yılında Türker Acaroğlu tarafından basılan “Tekereklerin Türküsü” adlı kitabında söz konusu başlıkla yayımlanmıştır. Aynı öykü 1999 yılında Kemal Pınarcı tarafından “Telgrafın Telleri”²¹ adıyla çevrilmiştir. Ancak Acaroğlu 2014 yılında tekrar bastıracağı aynı öyküyü farklı bir başlıkla yayınlamıştır. Çevirmenin “Telgrafın Tellerine Kuşlar mı Konar?”²² şeklindeki yeni başlığın

¹⁹ Yordan Yovkov. renklerin anlamlarına büyük ilgi duymuş ve eserlerinde yararlanmıştı. Bu konudaki en çarpıcı örneği “Son Sevinç” (Последна радост) öyküsüdür.

²⁰ Yordan Yovkov. *Tekerleklerin Türküsü*, 1982, 154.

²¹ Yordan Yovkov. *Tekerleklerin Şarkısı*, çev. Kemal Pınarcı (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999) 267.

²² Yordan Yovkov. *Tekerleklerin Türküsü*, çev. Türker Acaroğlu (İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2014).

kaynağı şüphesiz çok popüler olan aynı adlı bir türküdür²³. Büyük ihtimalle Türker Acaroğlu’nun amacı Türk okuyucusunun dikkatini çekmektir. “Telgraf Teller Boyunca” başlığının, “Telgraf Tellerine Kuşlar mı Konar” başlığından daha uygun olduğu çok açıktır.²⁴ Biçembilim açısından yazar, öykünün isminde vermek istediği anlam ve gizemi değiştirerek veya yanlış yönlendirerek okuyucuda oluşacak etki ve algıyı değiştirebilir. Bunun için orijinal adıyla birebir aynı olmasa da yakın bir anlamı verebilecek bir başlık verilmelidir.

Acaroğlu’nun çevirisi ilk bakışta biçemi uygun aktarmış olduğu gibi görünse de bazı ufak farklılıklar ile orijinal esere daha yakın bir çeviri yapmak mümkündür. Birçok çeviri bilimcilerine göre yanlış çeviri veya orijinal anlamdan uzaklaşan çeviri yazara yapılan bir haksızlıktır. Bir eser çevrilirken yazarın hataları düzeltmemeli ve aynı zamanda yazıldığı dilden daha güzel ifadelerle hedef dile aktarılmamalıdır. Biçem bakımından “ne” ve “nasıl” soruları çok önemlidir. Biçemi doğru aktarmak için sadece “ne” çevrildiğine değil “nasıl” çevrildiğine de bakılmalı. Acaroğlu’nun ufak bazı hatalar dışında “nasıl” çevirdiği sorusunun cevabı başarılı sayılabilir. Ancak bazı ifadelerde kaynak metne daha yakın olması için düzeltmeler yapılabilir. Öyküde söz konusu olan “beyaz kırlangıç” ifadesi için çevirmen ak sözcüğünü kullanmıştır. Öykünün devamındaki “ak” sözcüğünün pekiştirmesini “apak” olarak vermiştir. Bağlam olarak iki köylünün konuşmaları arasında geçen bir diyalog olsa da Bulgar dilindeki ifade herkes tarafından anlaşılmaktadır. Fakat Türkçede “apak” ifadesi herkes tarafından bilinmeyebilir. Öykünün imgesini oluşturan “beyaz kırlangıç” ifadesi için de “beyaz” ve “bembeyaz” sözcükleri tercih edilmiş olsaydı daha etkileyici olabileceği kanısındayız. Yapılan çeviri etkileyici olabilmesi için anlaşılır olmalı ve hitap ettiği kesimin anlayabileceği, zamana uygun bir dille ifade edilmelidir.

“Beyaz kırlangıcın” Mancılar köyünde görüldüğü haberi Türkçeye aktarılırken bir mantık hatasına rastlamaktayız. Çevirmen “Gunço, diye bağırır daha kapıdan, kısmetin varmış, Nonka’nın da kısmeti çıktı. Hadi hayırlısı olsun.”²⁵ şeklinde aktarmıştır. Türkçede “kısmeti çıktı”²⁶ deyimi bir evlilik talibi olması durumunda kullanılmaktadır. Bu ifade aslında şanslı olmasından bahsedilmektedir. Bunun gibi ifadeler dikkatli kullanılmalı ve anlamlar verebileceği düşünülmelidir. Öykünün devamında beyaz kırlangıçların da olabileceğine ikna etmek için Yovkov “camış, fare ve kargaların” da beyaz olabildiklerini Mekanina’nın²⁷ sözleriyle dile getirmektedir. Fakat Acaroğlu “camış” yerine “camus” ve “fare” yerine “sıçan” sözcüklerini tercih etmiştir. “Camus” diye bir hayvan olmadığına göre bu bir yazım hatası olarak kabul edilebilir. Başarılı bir çeviri yapılabilmesi için kaynak ve hedef diller çok iyi bilinmeli ve üstteki örneklerde olduğu gibi yanlış anlamlar yansıtmayacak ifadelerden kaçınılmalıdır. Çünkü dikkat edilmemesi durumunda “Telgraf Telleri Boyunca” gibi etkileyici bir öykünün dilimize aktarılmasında çok başarılı sonuçlar elde edemeyebiliriz. Bu durumda da çeviri eserlerin üzerindeki yorumlarımız yanlış olabilir ve gerçeği yansıtmayabilir.

Sonuç

Yordan Yovkov “Telgraf Telleri Boyunca” öyküsünde insancıl bir yazar olduğunu açık bir şekilde göstermiştir. Köylülerin çektikleri acıları sona erdirmek için en küçük bir umuda tutunabileceklerini, ne pahasına olursa olsun bu umudun peşinden koşabileceklerini kanıtlamıştır. Öykünün etkileyici olmasının sebebi Yovkov’un köy halkını çok iyi tanıması ve onların acılarına

²³ Bu eser çok popülerdir ve farklı sanatçılar tarafından seslendirilmiştir. Türkünün sözleri için bkz.: <https://www.repertukul.com/TELGRAFIN-TELLERINE-KUSLAR-MI-KONAR-2970>, Erişim tarihi: 15 Haziran 2023.

²⁴ Telgraf Telleri Boyunca öyküsü İngilizceye “The White Swallow” (Beyaz Kırlangıç) şeklinde çevrilmiştir. Daha fazla bilgi için bkz.: Yordan Yovkov, *Short Stories by Yordan Yovkov*, translators Marco Mincoff and Marguerite Alexieva (Sofia: Foreign Languages Press, 1965).

²⁵ Yordan Yovkov. *Tekerleklerin Türküsü*, çev. Türker Acaroğlu (İstanbul: Yazko Yayınevi, 1982), 157.

²⁶ Güncel Türkçe sözlüğü: “kısmet (veya kısmeti) çıkmak” deyiminin anlamı, “evlenme teklifi almak” şeklinde verilmektedir. <https://sozluk.gov.tr/> Erişim tarihi: 10 Mayıs 2023.

²⁷ Acaroğlu öyküyü çevirirken kaynak metinde “Mekanina (Моканина)” şeklinde geçen özel ismi “Mokanin” şeklinde vermeyi tercih etmiştir. bkz.: Yordan Yovkov. *Tekerleklerin Türküsü*, 1982, 154.

yakından tanıklık etmesidir. Yoksul bir ailenin, hayatta kalan son kızlarının iyileşebilmesi için umudun peşinde koşmaları acıklı bir durum değildir. Fakat beyaz kırlangıç hayalinin peşine gitme durumu bir umutsuzluk da taşımaktadır. Bitmeyen teller boyunca onu aramak bir ömrün böyle geçebileceğini düşündürmektedir. “Beyaz” kırlangıç bir efsane değildir, gerçekten de Bulgaristan’da görülmüştür. Bu öyküyü okuyan herkes, acaba beyaz kırlangıç var mıdır sorusunu kendine sormaktadır. İnsanların acıları ne olursa olsun tutunabilecekleri bir dalı, bir umudu olmalı ki onun peşinde koşsunlar, çünkü umut etmek hayal etmek ile irtibatlıdır ve bizim gerçek hayata daha da sıkı bağlanmamızı sağlar.

Yovkov’un bu eserinde dil, biçim ve imgeler bağlam ile çok uyumlu bir şekilde kullanılmıştır. Diyalog sayesinde kahramanlar tanıtılmış ve okuyucuyu yormadan akıcı bir biçimde verilmiştir. Konuşmalar arasındaki incelememizde iki kişinin kullanmış olduğu şive ile aynı yöreden oldukları anlaşılmaktadır. Kullandıkları Türkçe sözcükler de olayların yaşandığı zamanda Bulgarcanın hâlâ Türkçenin etkisinde kaldığının kanıtıdır.

“Telgraf Telleri Boyunca” hikâyesi, acıyı, umudu ve insanın mucizeye olan hiç bitmeyecek inancını konu alır. Yovkov için beyaz kırlangıç, insanı mucizeye götürebilecek sembollerdendir. Yazarın, insanların çektiği acıyı birçok ayrıntıyla; köylülerin kıyafetlerinin detayları, yürüyüşleri, yüz ifadeleri ve en önemlisi gözlerin dili ile gösterdiği görülmektedir. Gunço, tatlılığın, uysallığın ve narinliğin bir yansımasıysa, Moganina de aklın, hoşgörünün ve merhametin simgesidir. Bu hikâyenin tamamı farklı bakış açılarının zor ve dramatik bir oyundur. Gunço etrafındaki hayatı göremeyen bakışlarla incelerken, Moganina acının ve zorluğun en fark edilmez yanlarını bile görebilmektedir. Sessizce, sadece bakışlarıyla ikisi de Nonka’nın hayalini gerçekleştirmek için el ele verirler. Hikâye Moganina’nın “Tanrım, bu dünyada ne çok acı var, Tanrım!” ifadesiyle son bulmakta ve yaşanan bu zor olay, okuyucuyu her zaman sürececek olan hayatın güçlüklerini bir kez daha düşünmeye sevk etmektedir.

KAYNAKLAR

- Ergenç, Leman. *Bulgar Edebiyat Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1996.
- Yıldız, Mutlu. “Türkiye’de Bulgar Edebiyatı” (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi, 2018.
- Yovkov, Yordan, *Short Stories by Yordan Yovkov*. Translators Marco Mincoff and Marguerite Alexieva. Sofia: Foreign Languages Press, 1965.
- Yovkov, Yordan, *Tekerleklerin Şarkısı*. Çeviren Kemal Pınarcı. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999.
- Yovkov, Yordan, *Tekerleklerin Türküsü*, Çeviren Türker Acaroğlu. İstanbul: Yazko Yayınevi, 1982.
- Yovkov, Yordan, *Tekerleklerin Türküsü*. Çeviren Türker Acaroğlu. İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2014.
- Zafer, Zeynep vd. *Balkan Edebiyatından Seçme Hikayeler – IV, Bulgar Edebiyatı. İlhan Tekeli için Armağan Yazılar*. ed. Zeynep Zafer, Sadık Hacı. Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, 2022.
- Zafer, Zeynep. “İki Bulgar Yazarın Eserlerinde Balkan Savaşları”. *Balkan Savaşları*. ed. Prof. Dr. İlker Alp, Doç. Dr. İbrahim Kelağa. Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, 2020: 275-294.
- Zafer, Zeynep. “Yordan Yovkov’un Öykülerinde Türkler” (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi, 1996.

Zeynep Zafer, “Ötekiler”i Kucaklayan Bir Sanatçı Anlayışı”, *LITTERA – Edebiyat Yazıları*, C.29 (2011): 67-76.

Melahat Pars ve Yusuf Hüseyin Babekoğlu, “Sırp ve Bulgar Edebiyatında Türkleri Anlatan İki Önemli Yazar – Branislav Nuşiç ve Yordan Yovkov”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. C.10. S. 54 (2017): 143-149.

Зафер, Зейнеп, “Другият в творчеството на Йовков”, *Балканите: ние, съседите, другите*, Варна: Университетско издателство “Епископ Константин Преславски”, 2011: 71-80.

Казанджиев, Спиридон. *Среци и разговори с Йордан Йовков*. София: Български писател, 1980.

Попвасилев, Стефан. *Строители на родната реч*. София: Български писател, 1971.

Сарандев, Иван, *Българска Литературна класика*. Пловдив: Хермес, 2009.

<https://sozluk.gov.tr/>, Erişim tarihi: 10 Mayıs 2023.

<https://www.bbc.com/news/uk-england-gloucestershire-34223915>, Erişim tarihi: 15 Nisan 2023.

<https://www.repertukul.com/TELGRAFIN-TELLERINE-KUSLAR-MI-KONAR-2970>, Erişim tarihi: 15 Haziran 2023.

Eski Uygurca Budist Metinlerde Umay: Doğum Ve Kadının Temsili

Umay in Ancient Uyghur Buddhist Texts: Representation of Birth and Woman

Serap SEVİM*

ÖZ

Bu çalışmada Eski Uygurca Budist metinlerde dört doğum ve beş varlık şekli ele alınmıştır. Doğum kavramı kadımla ilişkili olduğu için doğum şekillerinden hareketle kadının konumu üzerine odaklanılmıştır. Kadın ile eski Türk inanç sisteminde kutsal kabul edilen Umay'ın eşleştirilmesi dikkat çekmekte ve Budizm'in kabulünden sonra bile eski inancın izlerinin devam ettiğini göstermektedir. Eski Türk inanç sistemindeki doğum kavramı ile Budizm'deki doğum kavramı temelde birbirinden oldukça farklıdır, ancak *Umay* aracılığıyla bir ortaklık kurulduğu görülmektedir. Anne karnında doğum için *umayta tugum* denilmesi ve kadına kutsallık atfedilmesi önemlidir. Budizm'de kadına olumsuz özellikler yüklendiği halde Budist Uygurlarda aksi durum görülmektedir. Türk toplumunda kadın, doğum kavramı aracılığıyla var oluşu ve hayatın devamlılığını sembolize etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Budist Metinler, Eski Uygurca, Umay, Kadın, Doğum*

ABSTRACT

In this study, four birth and five forms of existence in old Uyghur Buddhist texts are examined. The concept of birth is related to the woman and this study focuses on the position of the woman based on the birth patterns. It is noteworthy that the woman is paired with Umay, which is considered sacred in the old Turkish belief system. It shows that even after the adoption of Buddhism, the traces of the old belief continued. The concept of birth in the old Turk belief system and the concept of birth in Buddhism are different from each other in basis, but it seems a common point has been found through Umay. It is important that it is called *umayta tugum* for birth in the mother's womb and that holiness is attributed to the woman. Although in Buddhism, negative features are attributed to woman, the opposite is seen in Buddhist Uyghurs. In Turkish society, woman symbolizes existence and continuity of life through the concept of birth.

Keywords: *Buddhist Texts, Old Uyghur, Umay, Woman, Birth*

Extended Summary

In the old Turk belief system, monotheistic belief was accepted. Besides the only creator called *teğri*, Umay is also of great importance. Umay, who first appeared in the phrases *umay teg ögüm katun* (KT D 31) and *teğri umay idok yér suv basa bërti erinç* (T/2 B 3) in Köktürk Inscriptions, was initially conceived as the protective goddess of birth, fertility and children. The

* Doktora Programı Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Dili Bilim Dalı, serapsevimm@hotmail.com.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-7959-7345>).

concept of birth in the old Turk belief system and the concept of birth in Buddhism are different from each other in basis, but it seems a common point has been found through Umay.

According to the belief of rebirth in Buddhism, the soul of each person who dies, is reborn by entering a different body. In Buddhism, rebirths take place in four different ways, which will continue until they reach the ultimate goal, Nirvana: the four birth from the womb, egg, moisture, transformation. These births have various foundations: The basis of birth in the egg is four, the basis of birth in the womb is three, the basis of birth in moisture is two and the basis of birth in transformation is one. These births occur in the form of five existence. These forms of existence are as follows: God's form of existence, human form of existence, *preta* form of existence, animal form of existence and hell form of existence. When we look at the combination of birth and form of existence, we see the following result. It is possible to be born only by transformation in the form of God existence and form of hell existence. Birth, both in the womb and transformation in the form of *preta*; in the form of human existence and animal existence, all forms of birth occur.

At the same time, *ög karınta tugum* appears as *umayta tugum*. It is seen that the woman and the birth event are equated as a sacred being. This situation shows that holiness is attributed to women and that women have a high value. There is a negative point of view towards women in Buddhist belief, but this point of view has changed in Uyghur Buddhism. Because Buddhism has been adapted to every geography thus spread and fused with the culture of that society.

The infinity of the universe is symbolized by other beings and these beings are symbolized by women. Existence and continuity of life is related to the fertility of woman. The woman is at the center of the life cycle and symbolizes the reflection of the woman creator on earth. That is, the manifestation of the holy.

Giriş

Semavi dinler, yaratıcının emir ve yasaklarını kutsal kitaplar ve peygamberler aracılığıyla insanlara tebliğ ederken; semavi olmayan dinlerde toplumların kolektif bir bilinç ile yaratıcı kavramı geliştirdiği, yaratılış ve evrenin düzeni ile ilgili görüşler ortaya koyduğu, fiziki dünyanın dışında metafizik varlıklara karşı da bir inanç sistemi oluşturduğu görülmektedir. Eski Türk Dini, Geleneksel Türk Dini, Gök Tanrı gibi farklı isimlendirmeler ile karşımıza çıkan Türklerin en eski inanç sistemlerinde tek tanrı inancı hâkim olmakla birlikte, ulaşılması zor olan ya da gücüne karşı konulamayan gök, ay, yıldız, su, ateş, ulu dağlar ve ağaçlar gibi pek çok unsura da kutsallık atfedilmiştir. Bu inanç ile ilgili ilk başvuru kaynağı olan kitabelerde inancın temelinde var olan görüş şu şekilde belirtilmektedir: *üze kök teñri asra yagız yer kıluntokda êkin ara kişi oğlu kılınmış* (KT D 1) (Ölmez, 2015: 84). Bu ibareden önce göğün ve yerin, ardından da insanoğlunun yaratıldığı anlaşılmaktadır.

Bu inancın milli bir kimlik taşıdığı da yine kitabelerde belirtilmektedir. *üze türk teñrisi türk idok yeri suvu ança êtmış* (KT D 10-11) (Ölmez, 2015: 85). “Yukarıda Türk tanrısı, aşağıda Türk kutsal yer-su (ruhları) şöyle düzenlemişler” ibaresinden Türklerin milli inanç sisteminin gökte ikamet eden tanrı ile kutsallık atfedilen yeryüzünden oluştuğu anlaşılmaktadır. Gök, tanrının ikamet ettiği yer olarak yeryüzünü kapsamakta, yer de insanoğluna sunduklarıyla hayatın devamlılığını sağlamaktadır. Türklerin en eski inancının temelinde olan bu görüş farklı dinlerin benimsenmesinden sonra da sürdürülmüştür.

t(e)ñri umay idok yer suv basa bërti erinç (T 38) (Ölmez 2015: 185) “Tanrı Umay, kutsal yer-su (ruhları) belli ki (bize) yardım etti” ibaresinin tanıklığında eski Türk inanç sisteminde Umay ile yerin bir tutulduğu söylenebilir. Ayrıca her varlığın bir ruhu olduğu inancı dolayısıyla *yer-su* yani yeryüzü bir iye, koruyucu ruh olarak tasavvur edilmiştir.

İlk olarak Köktürk Kitabeleri'nde *umay teg ögüm katun* (KT D 31) (Ölmez, 2015: 88) ve *t(e)ñri umay idok yer suv basa bërti erinç* (T 38) (Ölmez, 2015: 38) ibarelerinde karşımıza çıkan Umay başlangıçta doğum, bereket ve çocukların koruyucu tanrıçası olarak tasavvur edilmiş; daha sonra farklı anlamlar kazanmıştır. Clauson, Umay için, 1. asıl olarak plasenta, doğumdan sonrası;

2. görevi kadın ve çocukları korumak olan Türk tanrıçasının adı; 3. “yuvasını havada kuran efsanevi kuş” anlamlarını vermekte, ancak son anlamı Farsça *humāy* sözcüğünün değişmesi olarak açıklamaktadır (Clauson, 1972:164-165). Wilkens de rahim, döl yatağı, lohusa hastalığı, döl yatağında doğan, rahimde doğum anlamlarını vermektedir (Wilkens, 2021: 798).

Türklerin eski inanç sisteminin tek tanrı inancı olduğu genel kabulüne karşılık yukarıdaki ibareden yola çıkarak Umay’ın yer tanrıçası olarak tasavvur edildiğini düşünmek mümkün olmakla birlikte Umay’ın sadece koruyucu bir ruh, bir iye olduğu; tanrıça olmadığı görüşü genel kabul görmekte, buna kanıt olarak da Kaşgarlı’nın *Divân-ı Lügati’t Türk*’teki açıklaması gösterilmektedir. Kaşgarlı, “Kadın doğurduktan sonra karnından çıkan ve hokkaya benzeyen şey. Bunun, karında çocuğun yoldaşı olduğu söylenir.” diyerek Umay’a herhangi bir kutsiyet atfetmezken açıklamasıyla çelişen bir örnek vermektedir: *Umayka tapınsa ogul bulur. Anlamı şudur: Ona hizmet eden erkek çocuğa sahip olur* (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2020: 61). Bu örnekte Umay, tapınılacak bir tanrıça izlenimi uyandırmaktadır. Yine Kaşgarlı, *Divan-ı Lügat’it Türk’te Kâfirler - yüce Tanrı onları yok etsin - göğe teñri derler. Aynı şekilde gördükleri her gözlerine büyük görünen büyük dağ, ağaç gibi şeylere de teñri adını verirler ve bu gibi şeylere secde ederler. Bunlar bilgin için de teñriken derler. Sapkınlıklarından Allah’a sığınırız.* (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2020: 501) ifadesine yer vermektedir. Koyu bir Müslüman olan Kaşgarlı’nın tek tanrı inancını sürdürenlere karşı sergilediği sert eleştirel tutum, Umay’ı da bilinçli olarak kutsallık dışı göstermiş olmasının muhtemel olabileceğini düşündürmektedir.

Yazılı metinlerde Umay ile ilgili sınırlı verinin olması araştırmacıları daha çok pratikteki uygulamalar üzerine yönlendirmektedir. Eski Türk inanç sisteminde tek tanrı inancının yanında önemli bir yer tutan kültler oldukça yaygındır ve Umay’ın da bir kült olduğu ifade edilmektedir. Türk kültüründe tabiatla canlı ve cansız bütün varlıkların içinde gizli güçlerin, iyi ve kötü ruhların olduğu inancı ile paralel olarak ortaya çıkan kült; belli ilahlara karşı sesli veya sessiz, hareketli veya hareketsiz, dua veya niyaz şeklinde yapılan âdet ve uygulamalar olarak tanımlanmaktadır. Ancak kültler tapınılacak bir varlık olarak değil, saygı duyulan bir varlık olarak kabul görmektedir (Duran, 2012:104-127). Kaşgarlı’nın yukarıda verdiği örnekte Umay’ın tapınılacak bir varlık olması onun iye vasfından ziyade bir tanrıça olduğu izlenimini kuvvetlendirmektedir. Müslüman Türkler arasında Umay’ın dini vasfından uzaklaştığı görülürken Budizm’i benimseyen Uygurlar arasında kutsallığını koruduğu görülmektedir.

Umay’ın bir iye yani koruyucu ruh mu yoksa yer tanrıçası mı olduğu ile ilgili farklı görüşler¹ olmakla birlikte Budizm’in temel dini kitabı kabul edilen Altun Yaruk’taki bazı ibarelerde *yer-su iyesi* ve Umay ile ilgili yukarıdaki görüşü destekleyen örnekler bulunmaktadır. *ol üdüin savlokadatu yertinçü yer suv iyesi mahabrahmı ulug ezrua t(e)ñri eki eligin kavşurup ağır ayamakın t(e)ñri burhanka şlök takşutın inçe tēp ötünti* (AY : 639₁₇₂₃₀₋₁₇₂₃₅) “O zaman Sabkälokadhātu (adlı) yeryüzünün₂ koruyucusu (olan) Mahābrahmā (adlı) büyük Brahma tanrı iki elini kavuşturup saygıyla tanrı Buddha’ya şiiri şöylece arz etti.” örneğinde *yer suv iyesi* ibaresinde yer alan iyenin tanrıyı işaret ettiği görülmektedir. *bodimata atl(i)g umay iyesi .. beş yüz ogları arasında* .. (AY : 504₁₃₂₆₉₋₁₃₂₇₁) “Bodimata tanrıça Umay .. beş yüz oğlu arasında” ibaresinin tanıklığında da Umay’ın Budizm’e giren Hint tanrıçalarını karşılayacak şekilde kullanıldığı aşikardır. Umay’ın başlangıçta bir iye vasfına sahip olsa bile zamanla tanrıça vasfını kazandığı anlaşılmaktadır.

¹ Daha geniş bilgi için bkz. Yaşar Çoruhlu. Türk Mitolojisinin Ana Hatları (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002), Remzi Duran. Mitoloji ve Din (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, 1493), Sadettin Yağmur Gömeç. Umay Meselesi (Tarih İncelemeleri Dergisi, 1990), İabdülkadir İnan. Makaleler ve İncelemeler: Umay İhalesi Hakkında. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1968), İsmail Taş. İslâm Öncesi Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji (Konya: Kömen Yayınları, 2002), Fatma Ahsen Turan. “Türk Mitolojisine Giriş”. Eski Türklerde Tek Tanrı İnancı. (2016), Büşra Yeşilyurt. “Türk Kültüründe Umay Kültü ve Yansımaları”. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, 2019).

Yerle gök arasında yaratılan her şey zıttı ile var olmaktadır, ancak birbirinin zıttı gibi görünen gerçekte ise birbirini bütünleyen bir yapı arz etmektedir. *bu yertinçüde üstün t(e)ñri yaruk tétir, altın yagız yer kararig tétir. kün t(e)ñri yaruk tétir, ay t(e)ñri kararig tétir. ot yaruk tétir, suv kararig tétir. er yaruk tétir, tişi kararig tétir. bu yerli t(e)ñrili tişili erkekli birgerü kavışıp kamağ tınlıgı tınsızlı iki törlüg ed togar belgüre* (TT VI₃₁₈₋₃₂₂) (Bang & Arat, 1934: 132) “Bu dünyada üstte gök aydınlıktır, altta yağız yer karanlıktır; Güneş aydınlıktır, Ay karanlıktır; ot aydınlıktır, su karanlıktır; erkek aydınlıktır, kadın karanlıktır; bu yer ve gök, kadın ve erkek birbirine kavuşunca bütün canlı ve cansız (varlıklar), iki türlü et (insan) doğar, belirir.” Bu örnek Budist Uygurlara aittir ve din değişikliğine rağmen Türklerin geleneksel inanç sistemi olan tek tanrı inancındaki temel dünya görüşünü terk etmeyip kendi kültürel özelliklerini koruduklarını ve yeni dinin kalıpları arasına yerleştiren iki farklı dini ve kültürü birleştirdiklerini göstermektedir.

Birçok toplumda gök eril, yer ise bereketin ve üretimin, doğal olarak da hayatın devamlılığının sembolü olarak dışıl kabul edilmektedir. Ural-Altay topluluklarının hiçbirinde herhangi bir hierogami² mitine rastlanmaz (Elliade 2022: 78, 88), ancak üretkenliği sebebiyle yerin dışı olarak temsil edildiği görülür (Köksel 2021: 337). Göğün bereketli yağmurlarıyla yeşererek ürün veren, hayatın devamlılığını sağlayan yeryüzü ile Umay arasında benzerlik ilişkisi kurulduğu açıkça görülebilmektedir. Bu benzerliğin temelinde ise doğum kavramı yer almaktadır.

Eski Türk inanç sistemindeki doğum kavramı ile Budizm’deki doğum kavramı temelde birbirinden oldukça farklı olsa da Umay üzerinden bir ortaklık kurulduğu görülmektedir. Hint felsefesinin ve ahlaki öğretilerinin temelinde var olan ve Budizm’i de şekillendiren yeniden doğum inancına göre, ölen her insanın ruhu farklı bir bedene girmek suretiyle tekrar doğmaktadır. Bu doğum-ölüm döngüsü Samsāra olarak adlandırılmakta ve her doğum önceki durumda yapılan eylemlerin sonucuna göre şekillenmektedir. İyi veya daha kötü bir bedene girerek devam eden ölüm ve yeniden doğum döngüsünün sürekliliği, yaşamın baştan aşağı ıstırap kaynağı olarak görülmesine sebep olmuştur. Budist metinlerde sık sık dile getirildiği gibi bu ıstıraptan tek kurtuluş yolu yeniden doğumlarla devam eden varlık şeklini terk etmekle mümkün olacaktır: *taki y(e)me kim tugmak ajunug tutsar alku emgek tutmuş bolur tugmak ajunug idalasar alku emgekig idalamışka sanur* (BT IX: 131_{V17-21}) “Ve yine kim doğum varlık şeklini tutsa bütün ıstırapları tutmuş olur, doğum varlık şeklini terk etse bütün ıstırapı da terk etmiş olur.” (Tokyürek, 2019: 28).

Buddha, Nirvāna ile bu ıstırapın sona ereceği görüşünü ortaya koymuş ve insanlara beklenen kurtuluş yolunu göstermiştir. Nirvāna aslında, bir nevi ölüm karşısında duyulan korku ve endişe sebebiyle insanların ulaşmak istediği ölümsüzlük formülü olmuştur. Samsāra’nın acılı döngüsünün sona ermesi ve bir varlığın özgürlüğüne kavuşabilmesi ancak Nirvāna’ya ulaşıncaya gerçekleşecektir: *sansardaki emgeklerig titip nirvantaki mengilerig bulmakları bolzun* (BT II: 49₁₁₅₄₋₁₁₅₆) “Samsāra’daki ıstırapları bırakıp Nirvāna’daki huzuru bulmaları olsun.”

Budizm’de nihai hedef olan Nirvāna’ya ulaşana kadar devam edecek yeniden doğumlar dört farklı şekilde gerçekleşmektedir. Totenbuch’ta bu doğumların neler olduğu belirtilmektedir. *monta ajunta tuṭmakı erser tört tugumlarta ög karınta tugmak, yumurtı’gata (tugmak) bügün kelgin tugm(a)k ol olte şıta tugm(a)k erür* (Zieme & Kara, 1978: 64₁₀₀₋₁₀₃) “Burada dünyaya gelmek ise dört doğumdan (meydana gelir): Anne karnında doğum, yumurtada doğum, değişim yoluyla doğum ve suda doğumdur.” Bu doğumlardan biri olan *ög karınta tugum* şeklinin eski Uygurca Budist metinlerde *umayta tugum* olarak kullanımı dikkat çekmektedir

Çalışmanın esasını oluşturan ve yukarıda verilen örneklerden yola çıkarak Umay’ın hem kutsal yeryüzünü hem de *ög karınta tugumu* karşılayacak şekilde rahim anlamında kullanılması ve doğum yapan bütün memeli canlıları kapsamı önemlidir. Bunlara ilave olarak *antada kén adasızın .. ög karınunta kirürler .. kaçan birök kirserler .. ög karınunta umayta* (AY : 537₁₄₂₅₈₋₁₄₂₆₁) “Ondan sonra tehlikesiz bir şekilde ana rahmine düşerler, ana rahmine₂ düştükleri zaman ...”

² Mitolojilerde, bolluk ve bereket için bir tanrı ile bir tanrıçanın ya da bunları temsil eden bir erkek ve bir dişi kavramın birleşmesi.

örneğinde olduğu gibi ikileme şeklinde kullanımı da tespit edilmiştir. Ayrıca *ög k(a)rın vaçirasan örgünüg* (Zieme & Kara 1978: 62) “anne karnı tahtını₂” örneğinde de bu doğumun çok değerli olduğu vurgulanmaktadır. Beş varlık şeklinden birinde meydana gelen dört doğumdan özellikle anne karnında doğumun en değerli doğum formu olduğu görülmektedir. Anne karnında doğum için *umayta tugum* ibaresinin yer alması ayrıca doğum hadisesine kutsallık atfetmektedir.

1. Dört Doğum (Skr. *catur-yoni*)

Budizm’e göre yaşam sonsuz bir döngü içinde devam etmekte ve bu döngü sadece Nirvāna’ya ulaşmakla sona ermektedir. Dolayısıyla ölüm, hayatın sonu değil yeni bir yaşamın başlangıcı olmaktadır. Yeni başlangıçlar da dört farklı doğum şekliyle meydana gelmektedir. Dört doğum ana rahminde, suda, yumurtada ve değişim yoluyla altı dünyadan birinde yani tanrılar, insanlar, asurlar, *pretalar*, hayvanlar ve cehennemler dünyasından birinde doğmayı ifade etmektedir (Tokyürek, 2019: 352). Ancak asura varlık şekli bu çalışmada ayrı bir başlık olarak ele alınmamış ve beş varlık şekli üzerinde durulmuştur. Bunun gerekçesi aşağıdaki alıntıda açıklanmaktadır:

bêş ajun erser bo ol. [tugum tört bolup ajun negül]üg bêş boltı têsêr tugumug [sözlemişte tugum]luglarıg katıp bir sözlep. [ajun sözlemişte adırıp] sözlemişke tugum tört bolup [ajun bêş bo]l[ti]. ajun [bêş] bolup yol negülük altı boltı têsêr. [a]junug sözlemişte ylık ajunı birle katıp bir sözlep. yolni sözlemişte ylık[tn asu]rêni adırıp sözlemişke ajun bêş bolup yol altı boltı. [ ]ç ajun tınl(ı)glar bo erser. bolar yene negününğ uğurınta [ ]/RL’R têsêr. az uğurınta tirig tururlar (Alagöz, 2020: 245-246₂₄₋₃₃). “Beş varlık şekli budur. Dört doğum olup varlık şekli niçin beş olmuştur de(nilir)se doğumu tarif etmek .... doğumluları katıp bir tarif etmek (gerekir). Varlık şeklini tarif etmek ..... ayırt edip tarif edildiğinde doğum dört olup varlık şekli beş oldu. Varlık şekli beş olup yol niçin altı oldu de(nilir)se, varlık şeklini tarif ederken hayvan varlık şekli ile birlikte söylemelidir. Yolu tarif ederken hayvan varlık şeklinden, asurelar ayırt edilip tarif edildiğinde varlık şekli beş olup yol altı olmuştur..... Varlık şekli canlılar bu ise bunlar yine nasıl özellikleri .....de(nilir)se az zamanda canlı dururlar.”

Metnin bağlamında kilit noktayı oluşturan birkaç kelime deformasyon dolayısıyla okunamıyor olsa da *asurelar* ile ilgili detay ilgi çekicidir. Çünkü bazen beş bazen de altı varlık şekli olduğu ifade edilirken beş varlık şekline *asurelar*ın dahil edilmediği görülmektedir. Bunun sebebinin hayvan varlık şekli içerisinde değişimle doğan varlıklar arasında *asurelar*ın da gösterilmesi olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmanın devamında hayvan varlık şeklinde bu konu ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Bir varlığın Samsāra’daki döngüsünün yapılan amellere göre şekillendiği bildirilirken hangi varlık şeklinde doğumların kaç şekilde ve nasıl olduğuna pek fazla yer verilmemektedir. Eski Uygurca Budist metinlerden tespit edilen örneklerde bu doğumların dayanakları açıklanmaktadır: Yumurtada doğumun dayanağı dört, ana rahminde doğumun dayanağı üç, suda doğumun dayanağı iki ve değişim yoluyla doğumun dayanağı bir şekilde meydana gelmektedir.

[yumur]t[ğata tugu]mn[u]η tayakı tört. [u]m[a]yta tugumnuη [taya]kı üç. [ölte şı]ta tugumnuη tayakı iki. büğü keligin tugumnuη tayakı bir (BT XXXVIII : 32₁₋₃)
 “Yumurtada doğumun dayanağı dört(tür). Ana rahminde doğumun dayanağı üç(tür). Suda doğumun dayanağı iki(dir). Değişim₂ yoluyla doğumun dayanağı bir(dir).”

1.1. Yumurtada Doğum (Skr. *andaja*)

Dört doğumdan ilki olan yumurtada doğumun üç formu biyolojik olarak açıklanabilmektedir: İlki memeli canlıların yumurtalığının döllemesi, ikincisi kabuklu yumurtada kanatlı hayvanların döllemesi ve üçüncüsü kabuktan daha ince bir zar içindeki su ile birlikte böcek, solucan gibi hayvanların döllemesi şeklindedir. Yumurtada doğumun dördüncü

formu ise Budizm’de her şeyin temeli olarak görülen bilincin ara varlık görünümünü ifade etmektedir.

[yumur]tga[ta tu]gumnuş tayakı tört tėtiş. ol kayu ol. ‘eş’ilki oruniş [tayanur] ikinti yumurtgaka tayanur. üçünç ölke şıka tayanur. törtünç biligke tayanur. ‘eş’ilki oruniş tayanmakı kayu ol. anasınış karınış ta[şyan]mak ol. ne üçün tayanur tésér. anasınış karını bolsar tnl(ı)g bolur. anasınış karını bolmasar tnl(ı)g bütmez. oruniş tayanmak erser bo ol ikinti yumurtgaka tayanmak kayu ol tésér. kasukış tayanmak ol. negülük tayanur tésér. yumurtganış kasukı bolsar tnl(ı)g bolur. kasukı bolmasar tnl(ı)g bütme[ez]. yumurtgaka tayanmak erser bo ol. üçünç ölke şıka tayanmak [kayu] ol tésér. anasınış karını bolup yumurtga [bo]lu[r]. içinde öl şı bolmasar tnl(ı)g bütmez. öl şı bolsar tnl(ı)g bütér. ölke ş[ı]ka tayanmak erser bo ol. törtünç biligke tayanmak kayu ol tésér antirabavka tayanmak ol. antirabavka negülük tayanur tésér antirabav bolsar tnl(ı)g bolur. antirabav bolmasar tnl(ı)g bütmez biligke tayanmak erser bo ol :: (Alagöz, 2020: 226-227₃₋₁₆₋₁₇). “Yumurtada doğumun dayanağı dört (şekilde) olur. O(nlar) hangileridir? İlki (bir) yere dayanır, ikincisi yumurtaya dayanır, üçüncüsü suya dayanır, dördüncüsü bilince dayanır. İlki yere dayanması hangisidir? Anasının karnına dayanmaktır. Niçin dayanır de(nilir)se anasının karnı olursa canlı olur, anasının karnı olmazsa canlı tamamlanmaz. Yere dayanmak ise budur. İkincisi yumurtaya dayanmak nasıldır de(nilir)se kabuğa dayanmaktır. Nasıl dayanır de(nilir)se yumurtanın kabuğu olursa canlı olur, kabuğu olmazsa canlı tamamlanmaz. Yumurtaya dayanmak ise budur. Üçüncüsü suya dayanmak nasıldır? Anasının karnı olup yumurta olur. İçinde su olmazsa canlı tamamlanmaz, su olursa canlı tamamlanır. Dördüncüsü bilince dayanmak nasıldır de(nilir)se ara varlık şekline dayanmaktır. Ara varlık şekline (dayanmak) nasıldır de(nilir)se, ara varlık şekli olursa canlı olur, ara varlık şekli olmazsa canlı tamamlanmaz. Bilince dayanmak ise budur.”

Anřirabav terimi, canlının ölümü ile yeniden doğumu arasındaki zamanı göstermek için kullanılır. Bu ara dünyada bulunma süresi en fazla 49 gün olup canlıların buradaki tek amacı yeniden doğmamak ve Nirvāna’ya ulaşabilmektir (Tokyürek, 2019: 413). Totenbuch’ta *anşirabavın* on beş çeşit olduğu yazmakta ve bunlardan üç *anşirabavın* neler olduğu açıklanmaktadır: *bilgülük kavırasınça beş y(è)g(i)rmi anşirab[av]lar erürler; üç anşirab(a)v üç etöz üç yaraşdurmak üç kaşışdurmak üç tanuklamak. üç anşirab(a)v erser tugmak ölmeklig anşirabav tülteki anşirabav ara bolmaklig anşirabav erür* (Zieme & Kara, 1978: 54₂₋₆) “Bilinmesi gereken on beş *anşirabav* vardır. (Bunlar:) üç *anşirabav*, üç beden, üç birleşim, üç karışım (ve) üç ispattır. Üç *anşirabav* ise; doğum-ölüm *anşirabavı*, rüyadaki *anşirabav* (ve) arada olan *anşirabavdır*.”

Bir canlının ara varlıktaki görünümünün nasıl olduğu Buddha’nın ara varlık görünümü üzerinden anlatılmaktadır. “(Arzu alemindeki ara varlığın) büyüklüğü beş-altı yaşındaki bir çocuk (bedeni) kadardır. Oysa duyu organları güçlüdür. (Şākyamuni Buddha’nın) Bodhisattva iken (ara varlığı) bir delikanlı (bedeni) kadardı, şekli tamamlanmıştı ve kusursuzluk işaretlerine sahipti. Bu nedenle Bodhisattva ara varlık bedeninde annesinin karnına girdiğinde yüz milyonlarca kıtayı aydınlattı.” (Nakamura, 2010: 42).

Buddha’nın beyaz bir fil şeklinde anne karnına girdiği efsanevi anlatıma göre de beyaz fil aslında onun Bodhisattva iken ara varlık görünümünü ifade etmektedir. “(Beyaz bir fil) bir ara varlık bedeninde (annesinin sağ) tarafını delip (annesinin rahmine) girmedi; o (karnı) doğum kanalından girdi.” (Nakamura 2010: 43). Buddha’nın annesinin karnına girdiği bu anlatı Budizm’de dört doğumdan biri olan *anne karnında doğumu* ifade edecek şekilde yaygınlaşmış görünmektedir.

1.2. Anne Karnında Doğum (Skr. *jarāyuja*)

Eski Uygurca metinlerde anne karnında doğum yani *ög karınta tugum* ifadesinin yanında rahimde doğum için *umayta tugum* kullanımının bulunması, eski ve yeni inanç sistemlerinin birbiriyle kaynaştığını göstermektedir. Hamile kadınların ve çocukların koruyucu ilahesi Umay, Budizm’de bir doğum şekli olarak karşımıza çıkmaktadır.

Budist inanca göre doğum, fiziki olarak meydana gelmeden önce başlamakta ve hem doğuma hazırlık sürecini hem de bu süreçteki mekânı karşılamaktadır. Anne karnı da bebeğin doğumuna kadar geçen sürede ikamet ettiği yer olarak bir hapishaneye benzetilmiş, rahim hapishanesi olarak ifade edilmiştir (SH, 312).

Anne karnında ya da ana rahminde doğumun dayanağının üç şekilde olduğu yukarıda belirtilmişti. BT XXXVIII’de tespit edilen bu dayanakların nasıl olduğu ile ilgili veriler metnin devamındaki deformasyon dolayısıyla okunamamaktadır. Eski Uygurca metinlerde bu konuyla ilgili başka bir veriye de ulaşılamamıştır. Ancak hayvan, insan ve *preta* varlık şekillerinde rahimde doğumun gerçekleştiği belirtilmektedir. Dolayısıyla üç dayanağın bu üç varlık şekli ile ilişkili olması muhtemel görünmektedir. Nitekim anne karnında doğum memeli canlılarda gerçekleşmekte ve bu üç varlık şeklinin tamamında dişi varlıklarda vuku bulmaktadır. Çalışmanın ilgili bölümlerinde yapılan açıklamalar bu konuyu daha anlaşılır kılacaktır.

1.3. Suda Doğum (Skr. *samsvedaja*)

Suda doğumun dayanağı BT XXXVIII’de belirtildiği üzere iki şekildedir. İnsan ve hayvan varlık şeklinde suda doğum formları gerçekleştiği için bu iki dayanağın bu iki varlık şekli ile ilişkili olması muhtemeldir. İnsan varlık şeklinde suda doğumu fiziki olarak doğum öncesi plasenta sureci olarak düşünmek mümkündür, çünkü doğum öncesinde bebek anne karnında bir suyun içinde bulunmakta ve bu suyun vücuttan atılmasıyla birlikte gerçek anlamda doğum sureci başlamaktadır. Bunun yanında mitolojik olarak da su ile kadın ve doğurganlık bir tutulmuştur. Çünkü su, evrenin potansiyelini ve tüm tohumlarını içinde barındığı rahimdir ve insan türünün ya da özel bir ırkın sudan çıktığını anlatan mitleri ve efsaneleri anlaşılır kılmaktadır (Elliade, 2022: 219-220). İnsan varlık şeklinde suda doğum için *Āmrapāli kız* örneği verilmiştir:

*ölte şıta tugguçılar kimler ol tēser. amrapali kız mandati kız hanta ulatılar erür
(BT XXXVIII : 38⁵³⁻⁵⁴) “Suda doğanlar kimlerdir de(nilir)se Amrapali kız, Mandati han ve benzerleridir.”*

Suda doğan *Āmrapālikā* ya da *Āmrapālī kız*, mango ağacında doğduğu ve erik bahçesini verdiği söylenen bir kadın olarak tanımlanmaktadır (SH, 920). Sözcüğün kökündeki mango anlamına gelen Skr. *āmra* ya da *amalā* ayrıca lekesiz, paslanmaz, saf, beyaz anlamlarına da gelmektedir (SH, 1212). Eski Uygurca Budist metinlerde Buddha’ya mango bahçesi bağışlayan Liccharili bir kadın (Edgerton, 1972: 101a) olarak karşımıza çıkan *Āmrapālī*, efsaneye göre Visali’de kraliyet bahçesindeki bir mango ağacının neminden kendiliğinden doğmuş ve bu nedenle ağacın adını almıştır (Kasai ,2017: 37).

Suda doğum, hayvan varlık şeklinde ise solucan ve balıklarda olduğu gibi nem veya su kaynaklı ortamlarda gerçekleşmektedir (SH, 178). Bu durumda suda doğumu hayvanlar aleminde iki şekilde düşünmek gerekmektedir. İlki yumurtada doğumun bir dayanağı olan, kabuktan daha ince bir zar içindeki sıvı içinde döllenmiş solucan ve böcek gibi hayvanların doğumudur. Bu hayvanlar zar içindeki oluşum süreçlerini tamamlayıp zarın dışına çıktıklarında oksijen alarak yaşamlarını sürdürmektedirler. Balık gibi suyun içinde yaşayan hayvanlar ise yaşamlarını solungaçlarıyla sürdürmektedirler. Deniz hayvanları özellikle balıklar ve deniz canavarları kutsallık amblemleridir ve suda yoğunlaşmış mutlak gerçekliği temsil ederler. Çünkü suda yaşam, güç ve sonsuzluk vardır (Elliade, 2022: 221).

1.4. Değişim Yoluyla Doğum (Skr. *aupapāduka*)

Değişim yoluyla doğumun dayanağı BT XXXVIII’de bir olarak belirtilmiştir. Ayrıca, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ele alınacağı gibi beş varlık şeklinde de değişim yoluyla doğumun gerçekleştiği belirtilmektedir. Aslında her doğum farklı bir varlık şeklinde yeniden bedenlenmeyi ifade ettiği için fiziki bir şekil değişikliği söz konusudur. Bununla birlikte istenilen bir doğum şekli olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü kurtuluşa yani Nirvāna’ya ulaşmak için insan bedeni ile doğmak Budizm’de bir zorunluluktur. Değişim yoluyla doğmanın ise kurtuluşa götürmediği anlaşılmaktadır:

ozgurgalı kutgaraglıg için [bügü keligin tugumta tugmadın umay]ta tugmakı kayu ol tēp tēser (BTXXXVIII 34₃₂₋₃₃) “Kurtuluş₂ için değişim yoluyla doğmadın, ana rahminde doğmak ....”

Değişim yoluyla doğmak bir çeşit şekil değiştirmedir. Fiziki olarak hayvanlar arasında bu değişimi yani metamorfozu açıkça görebilmekteyiz. Henüz olgunlaşmamışken larva formunda olan böcek, kurtçuk, tırtıl, iribaş gibi hayvanlar erginleşme döneminde başkalaşım geçirmektedir. Örnek olarak tırtılın kelebeğe, iribaşın kurbağaya, kurtçuğun sineğe dönüşmesi verilebilir (Campbell & Reece 2008: 634, 669). Doğal yaşamın bir parçası olarak meydana gelen bu şekil değiştirme olayı zamanla doğayı gözlemleyen insanların düşüncelerine ve inançlarına da yansımıştır. Bu yansımaları da edebi ürünlerde ve dini metinlerde görmek mümkündür.³

Fiziki değişimin yanında fizikötesi bir değişim de söz konusudur. Budizm’de değişim yoluyla doğum, ebeveynsiz ve tam olgunlukta gerçekleşmektedir. Dhyani Buddhalar ve Tuşita cennetinden gelen Bodhisattvalar böylesine mucizevi bir kökene sahiptir (SH, 196): *bo darni nomug tutar için uzatı burhanlar üdinte updi çeçek üze bugün k[eli]gin tuga[rm(e)n] neñ y(e)me ög karnında [etöz] tutmaz[m(e)n]* (BT L 56₀₀₆₃₋₀₀₆₅) “Bu Dhāraṇīsūtra’yı (elinde) tutup (okuyanlar) için daima Buddhalar zamanında su zambağı çiçeği ile değişim yoluyla doğarım, hiçbir surette anne karnında [beden] tutmam.” *ol tnl(i)glarnıñ etözlerinteki y(a)vlak ağır tsui érinçü ayıg kılınçları barça arıyur alkınur .. ol etözleri tegşilip adın yñaklardakı arıg burhanlar uluşinta upudi lénhwa çeçek içinte tugarlar .. umaydaki .. ölte şıdaki .. yumurtgadakı .. etözüg teginmezler ..* (BT L 94₀₃₈₀₋₀₃₈₄) “O canlıların bedenlerindeki kötü, ağır günahları₃ tamamen yok olur₂. O bedenleri değişip diğer yönlerdeki temiz Buddhalar yerinde (tanrı varlık şeklinde) su zambağı çiçeği içinde doğarlar. Ana rahminde, suda (ya da) yumurtada (yeni) bedeni (varlık şeklini) meydana getirmezler.”

Tanrı, cehennem ve *preta* varlık şekilleri fiziki olarak bilinemediği için bu varlık şekillerinde fizik ötesi bir değişim söz konusudur.

2. Beş Varlık Şekli (Skr. *pañca yānani*)

Dört doğum, beş varlık şeklinden birinde gerçekleşmektedir.

tört tugum bo erser beş ajuñ kaç ol. t(e)ñri. yalñok. yılki. prēt. tamu ol. (BT XXXVIII : 36₄₆₋₄₇) “Dört doğum bu(nlar) ise beş varlık şekli nedir? Tanrı varlık şekli, insan varlık şekli, hayvan varlık şekli, *preta* varlık şekli (ve) cehennem varlık şekli(dir).

2.1. Tanrı Varlık Şekli (Skr. *deva-yāna*)

Budizm’deki tanrı kavramı bir yaratıcıyı ifade etmez. Yani Tanrı yaratıcı değil, doğum ölüm döngüsü içinde yeniden yaratılan varlıkları karşılamaktadır (Tokyürek 2019: 381). Bu durum Budist metinlerde geçen *bo kopda kötrülmiş nom eligi atlıg nom erdinig tükel bitiyü teginig tengri ajunta tapıgçısı bolgay men* (AY 12₃₋₆) “Bu her yere götürülmüş dharmaraja adlı dharma

³Daha geniş bilgi için bkz. Elmalı, Murat. “Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Metamorfoz”. (2012).

cevherini tamamlamış² tanrı varlık şeklinde ibadetçi ve hizmetçi olacağım.” şeklindeki ifade açıkça görülmektedir. Ancak Hint inançlarında Dünya'nın yaratılış öyküsüne baktığımızda bir yaratıcı kavramıyla da karşılaşmaktayız. Her ne kadar farklı yorumlar arasında makbul olan ve suyu varoluş sırasında ilk sıraya yerleştiren bir versiyon bulunmasa da Dünya yaratılırken sular çoğalma arzusundadır ve *tapas* süreciyle altın bir yumurta üretir. Kökeni *tap* 'ısı'sözcüğüne dayanan terim, Hint sofu idaresinin yoğun fiziksel ısı üretme işlemine merkezine yerleştirdiğini göstermektedir. Bu yumurtadan bir yıl içinde konuşmaya başlayan Pracāpati doğar. Hint inançlarında önemli bir yer tutan Pracāpati'nin temel özelliği ise bir yaratıcı 'Yaratıkların Efendisi' olmasıdır ve buradaki yaratık her şeyi kapsar (Keith, 2021: 73).

Budizm'de tanrı varlık şeklinde doğumun sadece değişim yoluyla meydana geldiği belirtilmektedir.

t(e)ṅrite kaç tugum ol tēser. bir tugum ol. kayu tugum ol tēser. bugün keligin tugum ol (BT XXXVIII : 36₄₇₋₄₈) “Tanrı varlık şeklinde doğum kaç defadır de(nilir)se, bir kez doğumdur. Hangi doğum den(ilir)se değişim² yoluyla doğumdur.”

Tanrı varlık şeklinde değişim yoluyla doğan, yani değişime uğrayan varlıkların başında Bodhisattvalar ve Buddhalar gelmekte (SH 142a, 178b, 196a) ve tanrı varlık şeklinde ikamet edilen farklı cennetler bulunmaktadır. Bütün Bodhisattvaların Buddha olarak yeniden doğmadan önceki yerleri Tuşita cennetidir (SH 276a) ve bu cennette yaşayanların boyu 910 metre, yaşam süreleri ise beş yüz yetmiş altı milyon yıl olarak bildirilmektedir (Tokyürek 2019: 391). Buddha Amitābha'nın batıdaki cenneti olarak bilinen Sukhāvātī ülkesinde sadece erkeklerin ikamet ettiği, kadınlar olmadığı için anne karnında doğumun gerçekleşmediği belirtilmektedir.

yaşamakın titdükte sukavati uluşta odgurak adırtlıg tuggalı bolurlar, ol sukavati uluş ar[ıg] süzök erip, tişi kişiler yok erür, tişi kişiler yok için ög karında turmakta ulati turum a[ras]ı yme yok erür (Karaayak, 2017: 64₄₄₆₋₄₅₀) “Yaşamın sona erdiğinde Sukhāvātī ülkesinde/ cennetinde şüphesiz özel (bir şekilde) doğmuş olacaklar(dır). O Sukhāvātī ülkesi/ cenneti tertemiz olup dişi kişiler yoktur. Dişi kişiler olmadığı için anne karnında doğum, dahası durum arası bile yoktur.”

Bazı cennetlerde sadece erkekler ikamet etse de Totenbuch'tan alınan aşağıdaki örnekte aslında Buddha olabilmek için bir sonraki doğumda mutlaka ana rahminde doğumun gerçekleşmesi gerektiği belirtilmektedir.

alku tnl(i)glarını asıglığına burhan kuṭın bulayın sakınp; köjülüğ hung ujik sakınp, ög karında tugum tuṭgu ol. monṭag sakınsar, ög karında meñiligin ornanıp, kēnki ajunta ögretinmeksizin nom tudaçı bolur (Zieme & Kara, 1978: 76₂₂₂₋₂₂₆) “Bütün canlıların menfaatine Buddha şefaatinin bulayım (diye) düşünüp, gönlü hung hecesi (olarak) düşünüp, anne karnında dünyaya gelecektir. Bunun gibi düşünse, anne karnında mutlulukla yerleşip sonraki dünyada öğrenmeden öğretiye sahip olacaktır.”

2.2. İnsan Varlık Şekli (Skr. *manuṣya-yāñā*)

İnsan varlık şekli istenilen bir varlık şeklidir, çünkü kurtuluşa sadece bu yoldan ulaşmak mümkün olabilmektedir. İnsan varlık şeklinde doğum dört şekilde meydana gelmektedir.

yalhokta kaç tugum ol tēser. tört tugum ol. yalhokta yumurtgata tugum kayu ol tēser. şaili upaśailita ulatılar erür. yalhokta umayta tugguçılar erser. bo öz yalhoklar erür. ölte şita tugguçılar kimler ol tēser. amrapali kız mandati kız hanta ulatılar erür. yalhok((lar))ta bugün keligin tuggu[ç]ılar kimler ol tēser. kalp başlagımtaki yalhoklar erür (BT XXXVIII : 36, 38₄₈₋₅₄) “İnsan varlık şeklinde doğum kaç defadır de(nilir)se dört defadır. İnsan varlık şeklinden ve yumurtadan doğum hangisidir de(nilir)se şaili upaśailita (ve) dahasıdır. İnsan varlık şeklinden ve ana rahminden doğanlar ise, bunlar gerçek insanlardır. Suda doğanlar kimlerdir

de(nilir)se Amrapali kız, Mandati han ve benzerleridir (ve) insan varlık şeklinden değişimle₂ doğanlar kimlerdir de(nilir)se zamanın en başlangıcındaki insanlardır.”

İnsan varlık şeklinde ana rahminde doğanların gerçek insanlar olduğu nettir. Ancak diğer doğum şekillerinin açıklanabilmesi için yazılı metinlerin yanında mitolojik verilerden yararlanmak da bir zorunluluk haline gelmektedir.

Yumurtada doğanları ifade eden *śaili upaśailita*, Skr. *śailōpaśailau* yumurtadan doğan iki kişinin adı olarak bilinmektedir. Çince *Abhidharmakośa-bhāṣya*'da bir satıcının Ç. *shiluo* 'Büyük Dağ' ve Ç. *wuposhiluo* 'Küçük Dağ' olmak üzere iki çocuğu olduğu, doğum yerleri dağın yakınında olduğu için böyle adlandırıldıkları ve sonunda bu iki çocuğun keşiş olarak arhatlığa eriştikleri bildirilmektedir. Bu doğum formunun nereden geldiği belli olmamakla birlikte Çince metinde bunların dışında iki örnek daha varken eski Uygurca metninde sadece bu iki isim yer almaktadır (Kasai, 2017: 37). İnsan varlık şekli ve hayvan varlık şeklinde meydana gelen yumurtada doğumun dört formu bulunmaktadır. Memeli canlıların yumurtalığının döllmesi her iki varlık şeklinde de gerçekleşmektedir. Yumurtanın içinde oluşumunu tamamlayan kanatlı hayvanların ve yumurtadan daha ince bir zar içindeki suyla birlikte gelişimini tamamlayan solucan gibi canlıların da hayvan varlık şeklinde doğumu meydana gelmektedir. Yumurtada doğumun bir formu olan *antribavin* ise hangi varlık şeklinde meydana geldiği belirtilmemiştir. Ancak insan varlık şeklinde yumurtada doğumun ara varlık formu olması ihtimali kuvvetle muhtemeldir. Yumurtada doğum formu önceki bölümde detaylı bir şekilde açıklandığı için burada varlık şekilleri ve doğum formları arasındaki korelasyona dikkat çekmek uygun bulunmuştur.

Suda doğanlara Çince *Abhidharmakośa-bhāṣya*'da *Āmrapālī* kız ve *Mandati* Han dışında üç örnek daha verilmektedir, ancak eski Uygurca metninde sadece iki örnek yer almaktadır (Kasai, 2017: 37). Mucizevi bir şekilde doğduğu için annesi bilinmeyen, aynı zamanda çok güzel olduğu ifade edilen *Āmrapālī*'nin suda doğanlara örnek gösterilmesi ilginçtir. Hem sözcüğün kökündeki anlamdan dolayı ağaç kültürüne hem de suda doğum dolayısıyla su kültürüne burada değinmek gerekmektedir. Çünkü Türk kültüründeki ağaç kültürüne göre bir ağacın gövdesinden türeme anlatımlarıyla benzerlik göstermektedir. Yerin altına inen kökleri, göğe doğru yükselen gövdesi ve gökyüzüne uzanan dallarıyla ağaç yaşamın, varoluşun sembolü haline gelmiştir. Ayrıca ağaç kovuğunda türeyiş ile ilgili anlatılar kadının doğurganlığını sembolize etmektedir. Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz Kağan'ın kutsal yer-su tarafından gönderilen ve bir ağacın kovuğunda gördüğü bir kızla evlenip çocuklarının olması; Türeyiş Destan'ında kayın ağacının üzerine inen bir ışıktan sonra şişkinlik oluşması ve dokuz ay on gün sonra bu ağacın gövdesinden beş çocuğun doğması buna örnektir (Duran, 2012: 116). Ayrıca su kültürüne baktığımızda da suyun doğurganlık ile ilişkili olduğu görülmektedir. Su, evrenin tüm tohumlarını içinde barındıran evrensel bir rahim olarak tazelik ve doğurganlıkla bağdaştırılmıştır. Sular, yaşamın içindedir ve onu canlandırır. Ayrıca suyla yıkanmak hem eski yaşamdan yeni yaşama, ölümden doğuma bir dönüşü, hem de ruhun madde dünyasına dönüşünü temsil etmektedir (Eliade, 2003: 199; Akman, 2002: 1).

Değişimle doğanlar için 'en başlangıçtaki insanlardır' denilmiştir. Değişimle doğumda değişiminin fiziki bir şekil değiştirme olduğu düşünüldüğünde bu ibareden insanların başlangıçta fiziki olarak farklı bir görünüme sahip olduğu, daha sonradan evrim geçirerek bugünkü fiziki görünümü kazanmış olduğu anlaşılmaktadır.

2.3. Hayvan Varlık Şekli (Skr. *tiryagyoni/ tiryagyoni-gati*)

Hayvan varlık şeklinde doğumun dayanağı dört olarak belirtilmektedir.

alku kamag yilki yoluntaki tört tugumlug tnl(i)glar üçün ... (BT II : 39⁷⁷⁵⁻⁷⁷⁷)
“Bütün₂ hayvan (varlık şekli) yolundaki dört doğumluk canlılar için ...”

yilkıda kaç tugum ol tēser. 4 tugum ol. yilkıda yumurtgata tugguçı kimler ol tēser. uçar kuş kuzgunta ulatılar erür. yilkıda umayta tugguçı kimler ol tēser gau aśvata ulatılar erür. yilkıda ölte şıta tugguçı kimler ol tēser. [ku]rt koñuzta ulatılar erür:

yilkuta bögü keligin tugguçı[lar kimeler] ol tésér. huulr asurèlar erür (BT XXXVIII : 38⁵⁵⁻⁶⁰) “Hayvan varlık şeklinde doğum kaç şekildedir de(nilir)se dört doğumdur. Hayvan varlık şeklinde yumurtada doğanlar kimlerdir de(nilir)se uçan kuş, kuzgun ve dahasıdır. Hayvan varlık şeklinde ana rahminde doğanlar kimlerdir denilirse gau asva ve dahasıdır. Hayvan varlık şeklinde suda doğanlar kimlerdir de(nilir)se kurt, solucan ve dahasıdır. Hayvan varlık şeklinde değişim₂ yoluyla doğanlar kimlerdir de(nilir)se ejderhalar, asureler’dir.”

Örnekte ana rahminde, suda ve yumurtada doğanların hangileri olduğu açık bir biçimde anlaşılmaktadır. *Umayta tugum* hayvan varlık şeklinde bütün memelileri kapsamaktadır. Brahmi alfabesiyle yazılan *gau asva* hayvan varlık şeklinde plasentada doğumu ifade etmektedir. *Gau* ‘inek’, *asva* ise ‘at’ demektir (Kasai 2017: 38). Suda doğanlar kabuktan daha ince bir zar içerisindeki sıvı içinde doğan solucanlar ve böcekler, ayrıca deniz canlılarıdır. Yumurtada doğanlar ise kanatlı hayvanlardır. Değişim yoluyla doğumda ejderha örneği mitolojik olmakla birlikte başka bir hayvanın değişim geçirmiş şekli olarak tasavvur edildiği kabul edilebilir. Bunun yanında Türk mitolojisinde ve destanlarında da ejderha, “Yel Büke”, “Evren”, “Luu” olarak sıklıkla geçmektedir. Büyük yılan şeklinde, kulaklı-boynuzlu, kanatlı, pençeli, ağzından ateşler çıkaran, gövdesi pullu bir yaratık olarak su kaynaklarını ve yağmur bulutlarını temsil etmektedir. Eski Türk inançlarında bolluk, bereket, refah, güç, kuvvet ve iyilik verici olarak ortaya çıkmıştır (Duran, 2012: 119). Ayrıca bulutlarda ve göllerde yaşayan ejderhalar yıldırımın efendileridirler. Göğün sularını boşaltarak tarlalara ve kadınlara bereket dağıtırlar (Elliade, 2022: 235).

Asureler ise kin, kibir, övünme ve öfke gibi ihtiraslara bağlı olup, hayvan, *preta* ve cehennem varlık şeklinde doğabilen varlıklardır ve insanlardan yukarıda, tanrılardan aşağıda; tanrı olmayan çirkinler olarak gösterilmektedirler (Tokyürek, 2019: 376). Ancak net bir fiziki tanımlaması bulunmamakla birlikte, ifritler ve yılanlar olarak bilindiği ve yerin altında yaşadıkları ifade edilmektedir (Pattanaik, 2016: 63). Bu noktada ejderha ile *asurelerin* fiziki olarak ortak bir varlığa, bir yılanla benzetildiği dikkat çekmektedir. Bunun yanında yılanların kabuklarını değiştirerek yaşamlarını sürdürmekte olduklarını unutmamak gerekmektedir. Tabiatı gereği meydana gelen bu kabuk değiştirme olayı hayvan varlık şeklinde değişimle doğum olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.4. *Preta* Varlık Şekli (Skr. *preta-gati*)

Pretaların / aç ruhların da *umayta tugum* dolayısıyla memeli canlılar olduğu anlaşılmaktadır. Ancak gerçek *pretalar* değişim yoluyla doğanlar olarak belirtilmektedir.

prètta kaç [tugum ol tésér. iki] tugum ol. kayu [tugu]m ol tésér. umay [bügün keligin] tugum erür. prètta umayta tugguçı kimler ol tésér. bar erti bir prèt(a)nç. küntü[z]ine tugur[ur] bēş yüziğ küntüz ök yeyür erti. tünlesinte t[ugurur] b[ē]ş yüziğ tünle ök yeyür erti. a[nı] tugurmuşım [yè]mişim eyin bulmaz tutmaz kanmakım tēp : noml[atılmış] erser bo ol. [pr]ètta bügün keligin tugguçı kimler o[l tésér] bügün keligin tugguçı [prèt]lar öz erür (BT XXXVIII : 38,40⁶⁰⁻⁶⁷⁻⁶⁸) “*Preta* varlık şeklinde kaç doğum (vardır) de(nilir)se iki doğumdur. Hangi doğumdur de(nilir)se ana rahminde değişim₂ şekliyledir. *Preta* varlık şeklinde rahimde doğanlar kimler(dir) de(nilir)se bir *preta* vardır. Gündüzleri doğurur, beş yüzü gündüzleri de yer. Akşamları doğurur, beş yüzü akşamları da yer idi. Onu doğurmuşum, yemişim uygun bulmaz tutmaz tatmin olmam diye vaaz verdimiş ise budur. *Preta* varlık şeklinde değişimle doğanlar kimler(dir) denilirse değişimle₂ doğanlar *pretaların* aslıdır.”

Preta varlık şeklinin acılı bir varlık şekli olduğu nettir. *prèt ajanınnta tüstüklerinte ağızlarınta oot yalın ünüp isig özlerin tükel ilginü umazlar* (Rohrborn, 1971: 26²¹⁵⁻²¹⁹) “*Preta*(lar) dünyasına düstüklerinde ağızlarından ateş₂ yükselip canlarına tamamen yapışamazlar.” Bunun gerekçesi olarak da cenaze töreninin yapılamamış olması gösterilmektedir.

Budizm’de ölen kişinin arkasından *sraadhū* adında bir cenaze töreni yapılır. Eğer cenaze töreni yapılmazsa ölen kişinin sebepli bedeni Vaitarni nehrini geçmeden, hayalet yani *preta* biçiminde yaşayanların diyarında oyalanır. Kötü bir şekilde ölen ve öldüğü bilinmeyen, bu sebepten de cenaze töreni yapılmayan kişilerin nedensel bedenleri ise *pretaya* dönüşür. Aslında onlar *pitrd*irler yani birilerinin atalarıdır. Arkalarından cenaze töreni düzenlenmediği için ne ölümler diyarına ulaşabilmişler ne de yaşayanların diyarında kabul görmüşlerdir. Bir yeri hayaletlerin basması aslında dikkatleri üzerine çekmeye çalışan kaybolmuş bir ruhun haykırışı olarak değerlendirilmektedir ve bu ruhların kurtuluşu için *sraaadhu*n değiştirilmiş hali olan *atmasanti* merasiminin yapılması gerekmektedir (Pattanaik, 2016: 90-91). Ölümden sonra *pretaya* dönüşen ruhun değişim yoluyla doğumu gerçekleşmiş olmaktadır ve bunların asıl *pretalar* olduğu ifade edilmektedir.

Sogd. *pr’yt* < Skt. *preta* ‘aç ruh’, Sogd. *pretanç* < Skt. *preti* ise kelime itibariyle ‘dişi aç ruh’ anlamına gelmektedir (Wilkins, 2021: 562). Buradan *pretalar*ın erkek, *pretanç*ların ise dişi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Sogdça *-anç* isimlere gelen ve dişilik belirten bir ektir (Gershevitch, 1961: 158). *Pretanç*lar dişi varlıklar olarak doğum döngüsünü devam ettirmektedirler. Ancak ne *pretalar*ın ne de ana rahminde doğan *pretanç*ların fiziki görünüşleri ile ilgili net bir açıklama bulunmamaktadır. Sadece Uygurca *Maytrisimit*’te *pretalar* için *ulug bedük etözlüg prèt* (Tekin, 2019: 157¹⁰⁻¹¹) ‘büyük ve yüksek vücutlu aç ruhlar’ ibaresi geçmektedir.

2.5. Cehennem Varlık Şekli (Skr. *naraka-gati*)

Önceki varlık şeklindeki kötü eylemlerin sonucu olarak cehennem varlık şeklinde doğum meydana gelmektedir ve cehennem oldukça eziyetli bir yer olarak betimlenmektedir⁴:

tamuta kaç t[ugum] ol. bir tugum ol. kayu [tugu]m ol tésér. bugün keligin tugu[m erür] (BT XXXVIII : 40⁶⁸⁻⁶⁹) “Cehennem varlık şeklinde kaç doğum vardır. Bir doğum vardır. Hangi doğum de(nilir)se değişim yoluyla doğumdur.”

Değişim yoluyla doğumun mahiyeti örneklerde net olarak açıklanmamıştır ancak değişimin bir şekil değiştirme olduğunu unutmamak gerekmektedir. Halk arasında cehennem zebanisi olarak tasavvur edilen ve korkutucu bir görüntüye sahip olan bu varlıkları *Maytrisimit*’te cehennem tasvirlerinde görmekteyiz. *Maytrisimit*’te domuz başlı, geyik başlı, iri yapılı cehennemlik ruhlardan bahsedilmektedir: *tamudın ozup kurtulup amtı bu kiçig tamularda tugmuş erür biz .. munta tugup örtlüg temirliç torların yörgenmiş ulug bedük etözümüz erür yine yime tonguz başlıç sıgun başlıç tamulug özütler* (TekinMaitr, 145³⁴⁻⁴²) “Cehennemden kurtulup şimdi bu küçük cehennemlerde doğmuşuzdur. Burada doğup alevli demirlerden ağlarla çevrilmiş büyük yüksek vücutlarımız vardır. Ve yine domuz başlı, geyik başlı cehennemlik ruhlar çevremizde dolaşıp üç çatalı mızrak ile vururlar.” Ayrıca *Maytrisimit*’te cehennem zebanileri dışında cehennem varlık şeklinde doğan varlıkların da bedensel değişimi görülebilmektedir. Diğer bir örnekte de *tumşuklug tarmaklag bolgay kel-/// tolç etözümüzni sorarlar ... amarı inçe tēp tēyürler biz öñre kişi ajunıta erken adınamrakın amranmak ogrınta* (TekinMaitr, 177-178¹⁴⁻²⁰) “Gagalı, pençeli vücutlar (gelip) bütün vücudumuzu emerler. Bazıları şöyle derler: Biz vaktiyle insanlar aleminde iken başkasının sevgilisini sevmek sebebiyle (günah işledik)” denilmektedir. Örneklerden de görüldüğü üzere cehennemde doğanların fiziki görünüşleri çeşitli hayvan vücutları ile temsil edilmektedir (Uğur, 2019: 75-77). Önceki karmanın bir sonucu olarak cehennemde doğum meydana gelmektedir ve burada kalış süresi oldukça uzun olsa bile sonsuz değildir.

⁴Cehennem tasvirleri için bkz. Arat,Reşit Rahmeti. *Uygurlarda İstihlala Dair*. (1987): 364-389; Elmali, Murat. *Daşakarmapathāvadānamālā* (2016).; Tekin, Sinasi. *Uygurca Metinler II*, *Maytrisimit* Burkancılarının Mehdisi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidai Bir Dram. (2019).; Uğur, Fatih. “Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Cehennem Algısı ile İslami Dönem Eserlerindeki Cehennem Algısının Karşılaştırılması”. (2019).

3. Umay Üzerinden Türklerin Budizm’e Katkısı

Budizm öncelikli olarak yüksek zümrelerde ve erkekler arasında yayılmaya başlamış ve kadınların Budist örgüte kabulü başlangıçta dirençle karşılaşmıştır. Bizzat Buddha, “Eğer Budizm bin yıl yaşayacaksa bu kadınlar yüzünden yüz yıl yaşayacaktır.” (SH, 1937: 158b) diyerek evrensel olmaktan çok uzak bir dini görüş ortaya koymuştur. Bu tutum üvey annesi Mahāprajapati’nin Budist örgüte kabul edilmesiyle değişmeye başlamıştır. Mahāprajapati, kocasının ölümünden sonra Buddha’nın topluluğuna katılmak istediğini dört defa tekrarlamış ve reddedilmiştir. Aynı zamanda müridi, kuzeni, en büyük yardımcısı olan Ananda’nın da etkisiyle Buddha’nın aydınlanmasının altıncı yılında kadınlar örgüte alınmaya başlanmıştır (Güngören, 1981: 69-70). Ancak Mahaprajapati ve beraberindeki kadınlar *bhikkhuni*ler yani kız kardeşler olarak kabul edilmiş ve kadınlar örgütü erkekler örgütünün altına, Buddha’nın saptadığı “Sekiz Ağır Kural”^a <Skr. *attha garu dhamma* uymaları koşuluyla bağlanmışlardır (Şatır, 2005: 133).

Budist toplulukta kadınlar canlıları günaha sevk eden, arzu ve isteklerine gem vurulmaz varlıklar olarak kabul edilmektedir (SH, 1937: 345b). Nitekim Buddha aydınlanmaya erişmeden önce Māra’nın şehvetli kızlarına karşı büyük bir mücadele vermiştir. Mara, Buddha’yı son bir çabayla yolundan çevirmek için üç kızını Buda’nın yanına göndermiş, kızlar bütün güzellikleri ve çekicilikleriyle Buda’yı baştan çıkarmaya çalışmış, ancak Buddha derin meditasyonunu bozmayarak aydınlığa ulaşabilmiştir (Ruben, 1947:104).

Temelde Türk toplumunun kültürüne ve yaşam tarzına uygun olmayan bir inanç sistemi olan Budizm ile Türkler erken dönemlerde tanıştıkları halde bu inanç halk arasında çok sonraları yaygınlaşabilmiştir. Toplumsal yaşamda kadın ve erkeği eşit konumlandıran, savaşçı bir toplum olan Türklerin savaşmayı ve et yemeyi yasaklayan, sadece tapınaklarda ibadete izin veren bir dinin benimsemesi başlangıçta doğal olarak kabul görmemiştir.

Ataerkil bir toplum yapısına rağmen eski Türk toplumlarında kadın ile erkek eşit görülmüş, hatta hakan eşleri devlet yönetiminde görev alarak yüksek bir statüye de sahip olmuştur. Ancak farklı dinlerin benimsenmesiyle meydana gelen zihniyet değişimleri kadının statüsünü sarsmıştır. Kadına karşı olumsuz bir bakış açısına sahip olan Budizm⁵ her ne kadar bu olumsuzluğu toplum yaşamına yansıtmış olsa da diğer taraftan Türk toplumunun kadına verdiği yüksek değer de Uygur Budizm’ine yansımıştır denilebilir. Nitekim çalışmanın temelinde yer alan doğum kavramının kutsal bir varlık olan Umay ile eşleştirilmesi kadına da kutsallık atfetmektedir.

Türklerin en eski inançlarında tabiatta bazı gizli kuvvetlerin varlığına inandıkları görülmektedir. Bu gizil kuvvetler dağ, tepe, kaya, vadi, ırmak, su kaynağı, mağara, ağaç, orman, volkanik göl, deniz, demir, kılıç gibi çeşitli unsurlarda yer almaktadır (Kafesoğlu, 1997: 302). Evrende büyük ve güçlü olan varlıklara bir nevi kutsallık atfedilerek kolektif bir bilinç ile varoluşun açıklanmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu kavramların birçoğu evrenle ilişkili olmakla birlikte geniş anlamda kadın ve doğum ile özleştirilmektedir. Su ve toprak yani yeryüzünün en önemli iki unsuru evrenin temelini oluşturmaktadır ve arkaik inançlarda varoluşu açıklamaktadır. Kökü toprağın derinliklerinde olan ama yeryüzünde gelişen ve dallanıp budaklanan ağaç da yaşamın devamlılığını ve üretkenliği sembolize etmektedir. Çünkü ağaç simgesinin mitolojilerde ve dinlerdeki anlamı yenilenme, yeniden yaratılma, yaşamın ve gençliğin kaynağı, ölümsüzlük ve mutlak gerçekliğe dayalı fikirlerle bağlantılıdır (Eliade, 2020:18). Evrensel bir rahme benzetilen mağara da yaşamın sürekliliğini sembolize etmektedir. Bu süreklilik de doğurganlık ile devam edebilmektedir. Evrenin sonsuzluğu ve sürekliliği kadının varlığı ve doğurganlığı ile özleştirilerek kadın ve doğum hadisesi kutsal kabul edilmiştir.

⁵Daha geniş bilgi için bkz. Tokyürek, Hacer. “Eski Uygur Budist Metinlerinde Şeytan, Yılan, Kadın İlişkisi”, (2016) :301-310; Sevım, Serap. “Altun Yaruk’ta Kadın Bedeniyle Doğmak”. *Altun Yaruklug Ceval Beg Bitigi*. (2022): 217-230.

Türklerin doğaya duydukları saygı, aynı zamanda kadına duyulan saygı ve değeri de ifade etmektedir. Gerek toplumsal değişimler gerekse çeşitli faktörle bağlı olarak meydana gelen zihniyet değişimi her ne kadar kadına karşı olumsuz bir bakış açısına sahip olsa da kadının değerini yok edememiştir.

Sonuç

Budizm’de nihai hedef olan Nirvāna’ya ulaşana kadar devam eden doğum-ölüm döngüsü beş varlık şeklinde, dört farklı doğumla meydana gelmektedir. Eldeki verilere göre tanrı varlık şekli ile cehennem varlık şeklinde sadece değişim yoluyla doğmak söz konusudur. *Preta* varlık şeklinde hem rahimde hem de değişim yoluyla doğum; insan varlık şekli ve hayvan varlık şeklinde ise bütün doğum şekilleri meydana gelmektedir. Bu varlık şekillerindeki doğumların esas olarak görülen gerçekliğe göre değerlendirilmesi gerekirken bazı doğumları görülen gerçekliğe göre açıklamak mümkün olmadığı için mitolojik anlatımları da ele alma ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

Budizm yayıldığı her coğrafyaya uyum sağlamış ve o toplumun kültürüyle kaynaşmıştır. Bu yönüyle diğer bütün inanç sistemleriyle karşılaştırıldığında Budizm, esnek yapılı inanç sistemlerinden biridir. Nitekim Uygur Budizm’inde de eski ve yeni inancın bir sentezini görmek mümkündür. Budist inanca göre yeniden doğumlardan biri olan *ög karınta tugum* ‘anne karnında doğum’ Türk toplumunda kadınların ve çocukların koruyucu ilahı olan Umay ile eşleştirilmiş ve *umayta tugum* ‘rahimde doğum’ başlangıçta sadece kadınların doğurganlığını ifade ederken anlam genişlemesine uğrayarak bütün dişi canlıların doğurganlığını karşılamıştır.

Evren ve varoluş algısının kadın ve doğurganlık ile ilişkilendirildiği bir kompozisyon karşımıza çıkmaktadır. Evrenin sonsuzluğu bazı varlıklarla, bu varlıklar da kadın ile sembolize edilmiştir. Türklerin en eski inanç sisteminde yeryüzünü ve kadını sembolize eden Umay ilahesinin doğum ile eşleştirilmiş olması da kadına kutsallık atfetmektedir. Budizm’de olumsuz özellikler atfedilen kadının Türk kültüründe sahip olduğu yüksek değer inanç sistemine yansiyarak kadının lehine şekillendirmiştir. Yaşamın varlığı ve sürekliliği kadının doğurganlığı ilişkilidir. Kadın, hayat döngüsünün tam merkezinde konumlandırılmıştır ve yaratıcının yeryüzündeki yansımaları sembolize etmektedir. Yani kutsalın tezahürüdür.

Kısaltmalar

AY: Altun Yaruk

BT II: Berliner Turfan-Texte

Ç: Çince

SH: Soothill ‘A Dictionary of Chinese Buddhist Terms’

Sogd: Soğdça

Skt: Sanskritçe

TT: Türkische Turfan Texte

KT: Kül Tigin

T: Tonyukuk

KAYNAKLAR

Akman, E. (2002). Türk ve Dünya Kültüründe Su Kültü Üzerine Düşünceler. Kastamonu Eğitim Dergisi, 10 (: 1-10).

- Alagöz, N. (2020). Berlin Turfan Koleksiyonundaki Bir Yüzü Türkçe Diğer Yüzü Çince Olan Uygur Harfli Yazmalar (Giriş, Metinler, Tıpkıbasımlar). (Yayımlanmamış yüksek lisan tezi). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Arat, R.R. (1987). Uygurlarda İstılahlara Dair. Hazırlayan Osman Fikri Sertkaya. Makaleler Cilt I. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü. s.364-389.
- AY, Kaya, C. (2021). Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BT II, Röhrborn, K. (1971). Eine Uigurische Totenmesse. Berlin: Akademia Verlag. (Text Übersetzung Kommentar Raksimiles.) Berliner Turfan-Texte II.
- BT XXXVIII, Kasai, Y. (2007) *Die alturkischen Fragmente mit Brāhmī-Elementen*. Belgium: Brepols Publishers n.v. Turnhout. (unter Mitarbetit von Hirotohi Ogihara). Berliner Turfan-Texte XXXVIII.
- BTL Kara, G., Zieme, P., Tugusheva, L. (2022), Avalokiteśvara-Sūtras, (Edition altuigurischer Übersetzungen nach Fragmenten aus Turfan und Dunhuang) Berliner Turfantexte L, Belgium: Brepols Publishers n.v. Turnhout.
- Campbell, N. A., Reece, J.B. (2008). Biyoloji. Ed. Ertunç Gündüz, Ali Demirsoy ve İsmail Türkan. Ankara: Palme Yayıncılık.
- Clauson, G. (1972). An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. London: Oxford University Press, Ely House.
- Çoruhlu, Y. (2002). Türk Mitolojisinin Ana Hatları. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Duran, R. (2012). Mitoloji ve Din. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları: Vol. 1493.
- Elliade, M. (2022). Dinler Tarihine Giriş. 4.Baskı, Çev. Lale Arslan Özcan, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Elliade, M. (2020). Mitler, Rüyalara ve gizemler. 2.Baskı, Çev. Cem Soydemir, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Elmalı, M. (2012). Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Metamorfoz, Acta Turcica, Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, Yıl IV, Sayı 2-1, Temmuz 2012 “Kültürümüzde Tebdil-i Kıyafetler”, Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun.
- Elmalı, M. (2016). Daśakarmapathāvadānamālā Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-Tıpkıbası. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gershevitch, I. (1961). A Grammer of Manichean Sogdian, Publications of the Philological Society. Oxford: Basil Blackwell.
- Gömeç, S.Y. (190). Umay Meselesi. Tarih İncelemeleri Dergisi, 5(1) s. 277–282.
- Güngören, İ. (1981). Buda ve Öğretisi. İstanbul: Yol Yayınları.
- İnan, A. (1968). Makaleler ve İncelemeler: Umay İhalesi Hakkında. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kafesoğlu, İ. (1997). Türk Milli Kültürü. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Karaayak, T. (2017). Eski Uygurca Abitaki Metinlerinin Sözcük Varlığı. (Yayımlanmamış yüksek lisan tezi). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Keith, A.B. (2021). Hint Mitolojisi Efsaneler ve İnançlar Diyarı. Çev. İnönü Korkmaz, İstanbul: Maya Kitap.

- Köksel, B. (2011). WOMEN in ORHON LEGENDS. e-Journal of New World Sciences Academy: Humanities. 6(2), 331-341.
- Ercilasun, A.B., Akkoyunlu, Z. (2020) .Kâşgarlı Mahmud Divânu Lugât'it-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nakamura, H. (2010). Buddha. Çev. Zeynep Seyhan. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ölmez, M. (2015). Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Pattanaik, D. (2016). Hint Mitolojisine Giriş Mit ve Mitya. Cev. Cigdem Erkal. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Ruben, W. (1947). Budhizm Tarih. Çev. Abidin İtil, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi.
- Sevim, S. (2022). Altun Yaruk'ta Kadın Bedeniyle Doğmak. *Altun Yaruklug Ceval Beg Bitigi*. Ed. Murat Elmalı, Hacer Tokyürek. İstanbul: Asos Yayınları, 217-230.
- SH, Soothill, W. E., Hodous, L. (1937). A Dictionary of Chinese Buddhist Terms. London.
- Şatır, S. (2005). Buda-Suyun Üzerindeki Lotus. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Taş, İ. (2002). İslâm Öncesi Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji (1. baskı). Konya: Kömen Yayınları.
- Tokyürek, H. (2019). Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tokyürek, H. (2016). Eski Uygur Budist Metinlerinde Şeytan, Yılan, Kadın İlişkisi. *Türkiyat Mecmuası* c.26\1, s.301-310.
- Turan, F. A., Ozan, M. (2016). Eski Türklerde Tek Tanrı İnancı. *Türk Mitolojisine Giriş*. Ed. Fatma Turan, Meral Ozan. Ankara: Gazi Kitabevi.
- TT VI, Bang, W., Arat, R.R. (1934). Türkische Turfan Texte VI, Das buddhische Sūra Sekiz Yükmek. Berlin. (SPWA. Phil.-hist.KI. 1929, 1593-192).
- TT IX, Gabain, A., Winter, W. (1958). Turkische Turfan Texte IX, Ein Hymnus an den Vater Mani Auf "Toharische" B mit altttürkischer Übersetzung. Berlin. (ADAW. Klasse für Spachen, Literatur und Kuntst 1956, 2).
- Uğur, F. (2019). Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Cehennem Algısı ile İslami Dönem Eserlerindeki Cehennem Algısının Karşılaştırılması. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- U II, Tekin, Ş. (2019). Uygurca Metinler II, Maytrisimit Burkancıların Mehdisi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidai Bir Dram. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yeşilyurt, B. (2019). Türk Kültüründe Umay Kültü ve Yansımaları. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Zieme, P., Kara, G. (1978). Ein uigurisches Totenbuch, Nāropas lehre in uigrischer übersetzung. Budapest: Akademiai Kiado.
- Wilkins, J. (2021). Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch - Deutsch – Türkisch, Eski Uygurcanın El Sözlüğü, Eski Uygurca – Almanca – Türkçe. Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.

Vecdî'nin Şiir Dünyası*

Vecdî's Poetry World

İrem UĞURLU**

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, yaşadığı dönemde (17. asrın başları) belli bir etkiye ulaştığı günümüzde ilgili yazma nüshalardan ve kendisine yazılan nazirelerden anlaşılan Vecdî'nin eserlerindeki dünyaya nüfuz edebilmek; çevreyi, yaşadığı kültürel dünyayı ve toplumu eserlerine ne derece yansıttığını tespit etmektir. 3 Mayıs 1661 tarihinde bir iftira sonucu 2 arkadaşıyla birlikte asılarak idam edilen Vecdî'nin asıl adının Abdülbaki, lakabının ise Boğukzâde olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Döneminin önemli siyasi figürlerinin dikkatini çekmiş ve bu dikkat, yazın hayatının henüz baharında iken dünyadan ayrılmasına sebep olmuştur. Vecdî'nin bilinen tek eseri "Dîvânçe-i Vecdî" ismi ile anılmaktadır ve eserin önemli bir bölümünü gazeller oluşturmaktadır. "Dîvânçe-i Vecdî" dışında bir eseri var ise de henüz ele geçmiş değildir. Eserin çeşitli kütüphanelerde çok sayıda nüshasının olması, döneminde ve sonrasında beğenilen şairlerden olduğuna işaret etse de hayatına dair yeterli bilgi mevcut değildir. Eserlerinde Fehim-i Kadîm gibi isimlerin etkisi gözlenebilen şairin Sebk-i Hindî üslubunda şiirler kaleme aldığı bilinmektedir. Şairin eserlerinde uzun tamlamalara ve söz sanatlarına yer vermesi, gazellerindeki beyit sayısını genellikle 7 ile 9 arasında tutması ve kaside hüviyeti gösteren gazellerinin bulunması, bunların yanı sıra şiirlerindeki akıcılık eserlerinin dikkat çekici özelliklerindedir.

Anahtar Kelimeler: *Vecdî, Dîvânçe-i Vecdî, Abdülbaki Vecdî, Sebk-i Hindî, Klasik Dönem*

ABSTRACT

The aim of the study titled Vecdî's World of Poetry is to penetrate the world in Vecdî's works and to determine to what extent he reflects the environment, the cultural world, and society in his works, which can be understood from the manuscripts and the nazires written to him, who lived at the beginning of the 17th century and reached a certain effect in his period. It is stated in the sources that Vecdî's real name was Abdülbaki and his nickname was Boğukzâde, who was hanged together with his 2 friends as a result of a slander on May 3, 1661. It attracted the attention of important political figures of the period, and this attention caused him to leave the world while he was still in the prime of his summer life. The only known work of Vecdî is called Dîvânçe-i Vecdî and an important part of the work consists of ghazals. Although he has a work other than Dîvânçe-i Vecdî, it has not been found yet. Although he points out that he was one of the most admired poets during and after the period of having many copies of the work in various libraries, there is not enough information about his life. It is known that the poet, whose influence can be observed in his works such as Fehim-i Kadîm, wrote poems in the Sebk-i Hindi style. The poet's inclusion of long phrases and rhetoric in his works, keeping the number of couplets in his ghazals generally between 7 and 9, and the presence of ghazals showing the identity of the ode, as well

* Bu çalışma yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Bağımsız Araştırmacı, irembugurlu@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-7676-9583>).

as the fluency in his poems are the remarkable features of the work.

Keywords: *Vecdî, Dîvânçe-i Vecdî, Abdülbaki Vecdî, Sebki-i Hindî, Classical-era*

Extended Summary

Classical Turkish Literature has been accused of being a literature of praise, detached from society, culture, and real issues, primarily due to the influence of the cultural detachment and rejection of the past school. However, one of the fundamental elements that nourish art and artists in their own lives, is the society they live in, and their culture. Ultimately, art is the product of external stimuli filtered through the artist's imagination. In this context, monographic studies on classical period poets/writers can serve as building blocks contributing to the overall understanding of Classical Literature.

This study titled "Vecdi's Poetry World" aims to fulfill this purpose. In this study, the verses have been translated into prose initially. The elements and concepts constituting "Dîvânçe-i Vecdî" have been identified. The identified concepts have been examined under sixteen headings: "tool and object culture," "entertainment life," "clothing and adornment culture," "celestial bodies," "communication and transportation culture," "beliefs, traditions, and various practices," "non-Islamic elements," "financial culture," "professions," "royalty," "government officials," "beliefs and practices in medicine," "art," "war and military culture," "personalities and extraordinary beings," and "mystical and esoteric culture." The reflections of the obtained data have been determined, and the verses have been explained in the context of poetry and the external world. Where necessary, verse translations into prose have been included in the study. The doctoral thesis titled "XIIth Century Divan Poet Vecdi and His Divan" by Ahmet Mermer has been used as the main reference for this study.

Although the poet's real name is believed to be Abdülbaki and is presumed to have been born in the early 17th century, his exact birth date is still unknown. Detailed information about Vecdî's life is not available, but it is recorded in sources that his father was Mustafa Ağa, known by the nickname "Boğuk." Due to his father's nickname, Vecdî is also known by the epithet "Boğuk-zâde." Various hagiographies mention that the poet received a good education in his youth. It is conveyed that the poet received a good education in his youth and entered the Dîvân-ı Humâyûn circle, where he mastered the art of calligraphy, especially dîvânî script. Due to his success in calligraphy, before joining the main cadre, he received the epithet Vecdî, derived from the word "vecd," meaning "ecstasy" or "overwhelm," referring to the state of being overwhelmed by admiration or love for something. Afterward, he caught the attention of Re'isü'l-Küttâb Şâmî-zâde Mehmet Efendi and became a "Beylikçi." There is also a gazel in his Dîvânçe praising Mehmet Efendi. It is mentioned that during his time as a Beylikçi, he temporarily left Istanbul, and during this period, he drew the attention of Köprülü Mehmet Pasha. According to one of the sources, it is understood from a qasida in his Dîvânçe, which mentions Köprülü Mehmet Pasha's siege and conquest of Yanova Castle, that he was with the Pasha in Yanova Castle in 1658. However, Köprülü Mehmet Pasha's notice and favor towards the poet were not welcomed by his former patron, Re'isü'l-Küttâb Şâmî-zâde Mehmet Efendi. As a result, Şâmî-zâde Mehmet Efendi accused Vecdî, along with Sadreddîn-zâde Rûhullâh and Mehmet Ağa, of using astrology against the state and filed a complaint. Following defamation based on a fatwa obtained from Bursalı Esîrî Mehmet Efendi, the three friends were publicly executed. Based on various hagiographies and sources, it is known that their deaths occurred between 1071/1661-1073/1663. The only known and existing work of the poet is Dîvânçe-i Vecdî.

There are around forty known copies of this approximately 550-verse work, which confirms that the poet was recognized and admired during his time. The critical edition of the work was published by Ahmet Mermer in 2002. Dîvânçe-i Vecdî consists of 1 qasida, 72 gazels, 9 kıt'as, 6 ruba'is, 18 muamma, and 1 müfred. Considering the density in Dîvânçe-i Vecdî, Vecdî

can be described as a gazel poet. Although traces of Sebk-i Hindî influence can be found in his works, there is also a simplicity in both expression and meaning. It can be said that the majority of his gazels are written in the styles of rindâne and âşikâne. He is known to be influenced by Mezâkî and Fehim-i Kadîm, who progressed in the classical tradition. Despite dying at an early age and leaving a relatively small body of work, the multiplicity of copies of *Dîvân-ı Vecdî* and the praise mentioned about him in various hagiographies indicate that he was one of the beloved poets of his time and beyond.

Giriş

Asıl adı Abdülbaki ve ölüm tarihi 3 Mayıs 1661 olan Vecdî'nin hayatı hakkında eldeki bilgiler oldukça sınırlıdır. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber ölüm tarihi dolayısıyla 17. asrın başlarında yaşadığı bilinmektedir. Babasının “Boğuk” lakaplı Mustafa Ağa olduğu ve kendisinin de bu sebeple “Boğukzâde” lakabı ile anıldığı, çocukluğunda iyi bir eğitim gördüğü kaynaklarda yer alan bilgiler arasındadır. Gençliğinde *Dîvân-ı Hümâyûn* Kalemine girdiği ve burada özellikle *dîvânî* hatt üzerinde ustalaştı, kalemde gösterdiği başarıdan ötürü aslı kadroya geçmeden evvel “*bir şey karşısında duyulan hayranlık veya sevgiden dolayı kendinden geçme durumu, istiğrak hâli*”¹ anlamına gelen *vecd* kelimesinden türetilmiş Vecdî mahlasını aldığı bilinmektedir. Bir süre sonra Re'isü'l-Küttâb Şâmî-zâde Mehmet Efendi'nin dikkatini çekerek “Beylikçi” olmuştur. *Dîvân-ı Vecdî* içinde bilinen ilk hamisi Mehmet Efendi'yi övdüğü bir müzeyyel gazeli de vardır. Beylikçi olduğu zaman içerisinde bir dönem İstanbul'dan ayrıldığı ve bu zaman diliminde Köprülü Mehmet Paşa'nın da dikkatini çektiği aktarılmaktadır. Şair ile ilgili kaynaklardan birinde eserinin tek kasidesi olma hüviyetini gösteren ve Köprülü Mehmet Paşa'nın Yanova Kalesi'ni kuşatmasından ve fethinden bahseden kasideden, 1658 senesinde Yanova Kalesi'nde paşa ile bulunduğu anlaşıldığı ifade edilmektedir.

Ancak şairin Köprülü Mehmet Paşa tarafından fark edilerek lütfunu kazanması, eski hamisi Re'isü'l-Küttâb Şâmî-zâde Mehmet Efendi tarafından pek hoş karşılanmamıştır. Bu ihsan ve lütfun sonucunda Şâmî-zâde Mehmet Efendi, Vecdî'yi Sadreddîn-zâde Rûhullâh ve Mehmet Ağa ile bir olup nücum ilmini devlete karşı kullanmakla suçlamış ve şikâyette bulunmuştur. Bursalı Esîri Mehmet Efendi'den alınan fetva ile atılan iftira, üç arkadaşın alay önünde idam edilmeleri ile sonuçlanmıştır. Çeşitli tezkire ve kaynaklardan aktarıldığı üzere ölüm tarihlerinin 1071/1661-1073/1663 aralığında olduğu bilinmektedir. Şairin bilinen ve mevcut tek eseri *Dîvân-ı Vecdî*'dir. Yaklaşık 550 beyitlik eserin bilinen kırka yakın nüshası vardır. Bu da zamanının tanınan ve beğenilen şairlerinden olduğunu doğrular niteliktedir. Eserin tenkitli metni Ahmet Mermer tarafından 2002 senesinde yayımlanmıştır. *Dîvân-ı Vecdî*'de 1 kaside, 72 gazel, 9 kıt'a, 6 rubaî, 18 muamma ve 1 müfred vardır.²

1. Yöntem

Çalışmamız nitel araştırma yöntemlerinden tarama modeline göre yürütülmüş ve veriler belge incelemesi/belge tarama tekniği kullanılarak toplanmış, yorumlanmış ve rapor edilmiştir. Tarama modeli geçmişte ya da hâlen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır. Araştırmaya konu olan, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez. Bilinen şey vardır ve oradadır. Önemli olan onu en uygun bir şekilde tanımlamaktır.³

Belge tarama ise var olan kayıt ve belgelerin incelenerek verilerin toplanmasıdır.⁴ Çalışmamızda üç farklı konuda tarama yapılmıştır. İlk olarak Vecdî'nin hayatına dair bilgi olması muhtemel olan

¹ Web3: “Vecd”.

² Web1.

³ Niyazi Karasar. *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara: 2014, s.77.

⁴ Niyazi Karasar. age. s.183.

kaynaklar taranmış, elde edilen veriler fişlenerek toplanmıştır. İkinci olarak Vecdî'nin şiirleri taranarak veriler derlenmiştir. Üçüncü tarama alanı ise derlenen verilerin işlenmesi esnasında başvuru sözlük ve monografiler üzerinde olmuştur.

2. Temel Literatür

Çalışmada Ahmet Mermer'in 2002 senesinde basılan "XVII. Yüzyıl Dîvân Şâiri Vecdî ve Dîvânçesi" isimli eserindeki transkripsiyonlu metin esas alınmıştır. Çalışmamızdaki beyit ve gazel/kaside numaraları bu esere göre tayin edilmiş ancak bazı noktalarda farklı okuma tercihleri temel alınmıştır, bunlar dipnotlarda belirtilmiştir.

Çalışmamız bir tahlil çalışması olduğu için şablon olarak kullanılan başlıca kaynaklar Özlem Düzlü'nün *Seyyid Vehbî Dîvânına Göre 18. Asırda Osmanlılarda Sosyal Hayat* isimli doktora çalışması, Vildan Coşkun'un *Zâtî'nin Gazeliyatına Göre XIV. Yüzyılda Sosyal Hayat* isimli doktora çalışması ve Esmâ Şahin Öztaş'ın *Bâkî Dîvânı'nda Osmanlı Toplum Hayatı* isimli eseri olmuştur.

Beyitlerde geçen kelimelerin anlamlarını tespit için kullanılan başlıca sözlükler ise *Türk Dil Kurumu Güncel Sözlüğü*, *Kamus-i Türkî* ve *Kubbealtı Lügati*'dir. Ancak bazı durumlarda Arapça-Türkçe (Almaany), Farsça-Türkçe (Pamukkale Lügati) sözlüklere de başvurulmuştur.

Başvurduğumuz bir diğer kaynak grubu ise klasik şiiri açıklayan terminoloji kaynakları olmuştur. Bu kaynakların başında Ahmet Atilla Şentürk'ün *Osmanlı Şiiri Kulavuzu 1-5*, Ahmet Talat Onay'ın *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü: Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı* ve Agah Sırrı Levend'in *Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar* gelir ve bu eserlerden terminolojik sözlük olarak faydalanılmıştır.

Çalışmada faydalandığımız kaynakların son grubunu ise Klasik Türk Edebiyatı'nın yanı sıra çeşitli disiplinlerden hazırlanmış monografik çalışmalar ve müstakil eserler oluşturmaktadır.

3. Şiir Dünyası

Dîvânçeden elde edilen veriler on altı başlık altında incelenmiştir. Bu başlıklar sırası ile "alet ve eşya kültürü", "eğlence hayatı", "giyim ve süslenme kültürü", "gök cisimleri", "haberleşme ve ulaşım kültürü", "gelenek görenek ve çeşitli uygulamalar", "İslamiyet dışı unsurlar", "maliye kültürü", "meslek erbabı", "hükümdarlık", "devlet görevlileri", "tıp alanındaki inanış ve uygulamalar", "sanat", "savaş ve askerî kültür", "şahsiyetler ve olağanüstü varlıklar", "tasavvufî ve bâtinî kültür"dür.

Vecdî'nin eserinde yer verdiği aletler ise "âyîne", "çerağ", "erre", "kufl-kîlîd", "kalem-kilk-hâme", "micmer", "midâd", "şâne", "şem'-mum", "tîşe"dir. Âyîne, eserde akıl, ay, velî/mürşit, gönül, sevgilinin yanağı ve bir kez de kendisi olarak yer almaktadır. Özlük özelliklerinden ifadeyi güçlendirmek adına faydalandığı ve çoğunlukla bir benzetme unsuru olarak kullanıldığı görülmektedir. Çerağ ifadesinin dîvânçede dağ yarası/yanık, micmer/mum, gül/lale ile benzerlik ilişkisi içinde kullanıldığı görülmektedir. Erre eserde sadece özlük anlamında ve bir beyitte geçmektedir. Kufl ve kilid ifadeleri ise eserde aynı anlamda ve aynı beyitte birbirini tamamlayacak şekilde kullanılmaktadır. *Vecdî Dîvânçesinde* kalem-hâme öncelikle kendi hüviyeti ile kullanılmakta olup bunun yanı sıra dost/yoldaş/Allah olarak yer almaktadır. Micmer eserde bir beyitte geçmektedir ve gönle benzetilmektedir. Midâd-Mürekkap şair tarafından kırmızı mürekkep ve kamış kalem mürekkebi olarak özlük hâliyle iki beyitte kullanılmaktadır. Şâne ifadesinin eserde şekil temel alınarak iki kez kullanıldığı görülmektedir. Ancak bir beyitte şeklinden ötürü âşığın gönlü ile kıyaslanırken diğer beyitte sevgilinin saçı ile içli dışlı olması yönüyle ele alınmaktadır. Tîşe eserde üç kez kullanılmakta olup şair tüm kullanımlarında özlük anlamı olan külüngü tercih etmiştir. Şem' ifadesi şair tarafından parlaklığı/ışık kaynağı oluşu, ateş ile ilişkisi, yüz, yanak, sevgilinin yüzünün hayali, sevgili, âşık, parmak, yara ve sarhoşluk unsurları bağlamında kullanılmaktadır.

*Olur gubâr-ı gam-ı dehr-i dûndan 'ârî
Düşünce âyîne-i fikre 'aks-i rû-yı şarâb (G.3/4)*

Fikir aynasına şarabın çehresinin hayali düşünce, aşâğılık cihanın gam tozundan arınır.

Şair bu beytinde akıl ile ayna arasında bir bağlantı kurmuş ve şarabı bir insana benzeterek yansımalarının bu aynada gözükmelerini resmetmiştir. Tıpkı uzun zamandır kullanılmayan eşyaların üzerinde toz birikmesi gibi bu aynanın üzerinde de dünya tozu birikmiştir. Şarap gelip çehresinin aksini aynaya düşürdüğü vakit dünya tozu temizlenerek, ayna asıl hüviyetine tekrar kavuşur. Klasik Edebiyat şairlerinin Cem Kadehi ve İskender Aynası denilen iki efsanevi nesneyi, bazı kaynaklara göre iki farklı isimle anılan aynı nesneyi⁵, eserlerinde ayna ile bağlantılı kullandıkları bilinmektedir.⁶ Vecdî de bu beytinde dolaylı yoldan Cam-ı Cem'e yani fikir aynasına şarap konulduğunda hakikatten haber vermesi özelliğinden bahsetmektedir. Bunun yanı sıra tasavvufta şarap ilahi aşkı ayna ise gönlü temsil eder.⁷ Beyit bu anlamlarla okunduğunda gönle ilahi aşk düşüşünde dünya tozunun gönülden silineceği imajı ortaya çıkmaktadır. Gubâr-ı gam tamlaması ise hem dünya tozu, mâsivâ sevgisi hem de esrar anlamlarına gelmektedir. Şairlerin esrar/şarap karşılaştırmasında genellikle şarabı daha yüksek gördüğü bilinmektedir. Vecdî de beytinde fikir aynasının şarabın yansımaları ile dahi aşâğılık dünyanın esrarından temizlendiğini söyleyerek şarabı dünya üstü bir noktaya taşıırken esrarı yermiştir.

Rahne-i erre kanı şerha-i müjgân kanı

Dil-i sad-pâreme eylerse nola şâne hased (G.6/3)

Erre gediği nerede kirpik yarası nerede? Tarak yüz parçaya ayrılmış gönlüme haset etse şaşılır mı?

Beyitte tarak şekli itibari ile ele alınmış ve şairin parçalanmış yüreği ile kıyaslanmıştır. Tarağa şeklini veren erre yani keserdir, şairin gönlünü parçalayan ise sevgilinin kirpiğidir. Bu sebeple tarağın âşığın gönlüne haset etmesinde şaşırılacak bir durum yoktur. Beyitte gelenek içindeki sevgili etrafındaki cefa/lütuf motifinin yanı sıra bir gerçeklik de söz konusudur. Müjgan'ın gönülde açabileceği kesikler ancak bir iğne boyutunda olacaktır ancak erre yani keser hüviyeti gereği derin yarıklara sebep olacak bir alettir. Bu durumda şair sadece gelenek içinde kabul görmüş bir motiften değil gerçeklik içindeki bir tezat durumundan da faydalanmaktadır.

Eserde eğlence hayatına dair rastlanılan ifadeler av ve avcılık, bayramlar, esrar ve içki âlemine dair ifadelerdir. Bu bölümde en geniş yer tutan başlık içki âlemidir. Bu durumun temel sebeplerinden biri şarap-mey anlam dairesine yerleşmiş ifadelerin klasik edebiyatta da kendilerine geniş yer bulmuş olması olmalıdır. Şairin av ve avcılığa dair yürek/av, zülûf/avcı, ben/yem, gönül/av, avcı/ahu, av/aslan, müşteri/avcı arasında benzerlik kurularak çeşitli av sahnelerine yer verdiği görülmektedir.

Bend-i zülfinden kacup dil hâline cânlar virür

Görmedüm bir böyle murg dâm⁸ düşmen dâne dost (G.5/7)

Gönül zülûf bağından kaçıp benine canlar verir. Ben tuzak düşmanı, ben dostu böyle bir kuş (daha) görmedim.

İp ile bağlanmış bir sopa yardımı ve kurulan bir çeşit tuzak ile kuş yakalandığı bilinmektedir. Bu tuzağa kuşu çekmek için bir miktar yem de kullanılır. Şair beyitte böyle bir tuzağa çekilen gönlüne şaşırılmaktadır. Gönül sevgilinin saçı ile kurulmuş tuzağa düşman bir kuştur ancak tuzağın bir parçası olan benine yani yeme dosttur. Beyitte âşığın gönlünün sevgilinin

⁵ Tahsin Yazıcı. "Cam-ı Cem". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul: 1993, s.42.

⁶ Ahmet Atilla Şentürk. *Osmanlı Şiir Kılavuzu 1*. OSEDAM, İstanbul: 2018, s.485.

⁷ Cemal Kurnaz. "Gönül". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.14, İstanbul: 1996, s.155.

⁸ Neşredilen Metin: murg-ı dâm.

tuzaklarından asla kurtulamayacağı aslında kurtulmak için gerekli çabayı da göstermediği resmedilmektedir.

Şair eserinde bayram kültürüne dair hilal, sevgili ile görüşme, Nevruz, bahar, bereket, hoş koku ve felek ifadelerine yer vermiştir.

Nice dil-şâd olur ol mâh-rû ref'-i nikâb itmez

Felek isterse her gün 'âleme bayrâm gösterün (G.46/4)

Felek isterse âleme her gün bayram göstereyin, o ay yüzlü nikabını kaldırmadıkça gönüller nasıl şad olur?

Geçmişte Ramazan ayının bitişi ve bayramın gelişi gökte hilalin gözükmesi ile tayin edilirdi. Vecdî beytinde bu uygulamaya atıfta bulunmaktadır. Sevgilinin yüzü aya benzetilmiştir, âşık için ise feleklerin dönerek gökte hilali göstermeleri anlamsızdır. Âşığın bayramının gelmesi için sevgilinin örtüsünü kaldırıp ay yüzünü göstermesi gerekir.

Esrar dîvânçede 3 farklı beyitte kullanılmış, üçünde de şarap ile mukayese edilmiştir. Beyitlerden birinde şarabın önüne konulurken diğer ikisinde şaraptan aşağı görülmüştür. Beyitlerden ikisinde gubâr-ı gam tamlaması ile karşılanırken birinde esrar-mestî ilişkisi içerisinde kullanılmıştır.

Dil-i derd-âşinâ câm-ı neşâta eylemez minnet

Gubâr-ı gamla da bir lahza olmak şâd kâbildür (G.8/4)

Derde aşına gönül neşe kadehine minnet eylemez çünkü gam tozuyla da bir an sevinmek kabildir.

Gelenek içerisinde esrar/şarap karşılaşmasında şairler çoğu zaman şarabın tarafını seçmiş olsa da bunun tersi durumlar da görülmektedir. Vecdî'nin beytinde de gam tozu neşe kadehine tercih edilmiştir. Şair gönlünün dert ve cefa çekmeye alışkın olduğunu, bu yüzden neşe kadehi yani şaraba minnet etmeyeceğini söyler ve ekler, bir an için de olsa gam tozu ile sevinmek de mümkündür. Burada şarap ve esrar gerçek anlamlarından ziyade tasavvufî bir tablo içerisinde kullanılmıştır. Âşığın dert çekerek/çile doldurarak gerçek mutluluğa erişmesi söz konusudur. Beyitte yapılan karşılaştırma da esasen masiva/dünyanın neşesine dalarak kesrette kaybolmak yerine gamını çekerek asıl olana erişme arzudur.

Vecdî şiirlerinde, şarap ve etrafında şekillenen anlam dünyasına ait şarap, sevgilinin yan bakışı, yakıcılığı, rengi, sarhoş ediciliği, âşığın kanı, kuvvetli etkisi ve saflığı yer etmektedir. Cür'a yudum ve tortu anlamlarında kullanılmış ayrıca cür'anın toprağa dökülmesi âdetinden ve cür'aya kutsiyet atfedilmesinden yararlanılmıştır. Kadeh ifadesi geçtiği beyitlerde şarap, zevk vermek, sarhoş etmek, elden ele dolaşmak, kadeh sunmak ifadeleriyle birlikte kullanılmakta ve genellikle mutlu bir tablo içinde sunulmaktadır. Eserde içki zamanı olarak bahar ve gece, içki mekânı olaraksa gülistan ve meyhane yer almaktadır. Sâkî câm sunup sarhoş etmek, gamı kovmak, neşe getirmek özellikleri ile anılmaktadır.

Bizi öldürdi gam sâkî yetişün câm göstereyin

Keş-â-keşden halâs itsün biraz ârâm göstereyin (G.46/1)

Bizi gam öldürdü, saki yetişip kadeh göstereyin. Bizi bu keşmekeşten kurtarıp biraz rahat göstereyin.

İçki ehli için sâkî gam ve kederi kovan bir kurtarıcıdır adeta. Şairler ondan medet ummaktadır. Vecdî de sâkîye seslenerek ondan medet ummakta, gamdan öldüklerini, yetişip kadeh göstermesini ve böylece içinde buldukları keşmekeşi kovup huzur getirmesini dilemektedir.

Vecdî Dîvânçesinde giyim kültürüne dair tespit edilen temel unsurlar etek, hırka, kemer,

destar-külâh, örtü ve gömlektir. Bunlardan dâmen-etek hasret, saç bağı, keder ifadeleri ile peşmîne-hırka ve pîrehen-gömlek özlük anlamı ile kullanılmaktadır. Kemer, sevgilinin beline el uzatmış bir rakip, canına teşebbüs etmiş kötü niyetli bir kimse olarak tasvir edilmektedir. Eserde destâr âşıklık alameti, külâh ise dervişlik alameti olarak birer kez kullanılmaktadır. *Dîvânçe-i Vecdî'de* de 3 farklı beyitte nikâb yüzü örtmeye yönelik bir uygulama olarak geçmektedir. Osmanlı toplumunda kumaşın çeşitliliği, kıyafet renklerine atfedilen manalar, ayağa giyilen çarık-çizme türevi giyim malzemelerinin değişkenliği bilinmektedir. Vecdî eserinde giyime dair detayları kullanmamış, kumaş çeşitlerine ve renklerin toplumu oluşturan gruplara göre anlam kazanmasına hiç değinmemiştir.

Cism-i pür-zahm u figâre pîrehen bîgânedür

Küşte-i tîg-i gam-ı 'aşka kefen bîgânedür (G.11/1)

Aşk derdinin kılıcı ile öldürülmüş olana kefenin yabancı olması (gibi) bedeni yara ve bere dolu olana da gömlek yabancıdır.

Beyitte şehitlerin kefensiz gömülmeleri âdeti hatırlatılmaktadır. Bu âdetin üzerinden âşığa da gömlek gerekmeceği söylenmektedir. Çünkü bedeni yara bere içerisinde kalan âşık da aşk derdinin kılıcı ile öldürülmüş bir şehittir. Bunun yanı sıra geçmiş dönemlerde özellikle yaz ayları gibi sıcak zamanlarda yaraların üzerinin örtülmesinin, kumaşın yaraya yapışması gibi sonuçlar doğurduğu bilinmektedir. Bir diğer noktada ise âşıklığın göstergesi olarak bilinçli bir şekilde kendi vücudunda yaralar açan kimselerin, bu uygulamanın gereği olarak neredeyse üryan dolaştıkları aktarılmaktadır. Şair, âşığın durumunu şehit ile bir tutarak romantize etse de çizdiği tabloda tıbbi ve dini birtakım inançların zuhur ettiği de görülmektedir.

Vecdî *Dîvânçesi'*nde süslenmeye dair unsurlar başa çiçek takmak, yüze ben koymak, koku sürünmek ve küpe takmak şeklinde yer almaktadır. Eserde kullanılan süslenmeye ait unsurlar giyimden de azdır. Küpe dışında bir takıdan bahsedilmemesi, makyajın ise hiç konu edilmemesi dikkat çekicidir. Eserde kullanılan süslenmeye ait unsurlar giyimden de azdır. Küpe dışında bir takıdan bahsedilmemesi, makyajın ise hiç konu edilmemesi dikkat çekicidir. *Dîvânçede* yer verilen süslenme yöntemleri, dönemin hem kadınları hem erkekleri tarafından kullanılan yöntemlerdir. Ancak allık, düzgün kullanımı yahut dudakları renklendirmek gibi daha ziyade kadınlara has süslenme yöntemlerinden hiç bahsedilmemiş olması, şairin bazı beyitlerindeki yalnız olduğuna yönelik beyanının gerçekliğini düşündürmektedir.

Ey bülbül o gül zîb-i ser-i bü'l-heves oldı

Sen bî-haber efgân ile gülzârda kalduñ (G.34/4)

Ey bülbül! O gül, kararsız heveslerin baş süsü oldu, sen bundan habersiz feryat ile gül bahçesinde kaldın.

Gelenek içerisinde gül sevgili bülbül ise âşığı temsil eder. Bülbül bir divane gibi göğsünü parçalayarak sulaması sonucu kızıl rengine kavuşan gül ile hiçbir vakit vuslata erememiştir. Vecdî de beytini bu hikâye üzerine kurgulamış sadık bülbüle seslenmektedir. Sen gül bahçesinde hâlâ feryat edersin ama sevgilin hercailerin başına süs oldu diyerek gülün vefasızlığını haber vermekte bunu da başa çiçek takma âdetini kullanarak yapmaktadır.

Şairin eserinde yer verdiği gök cisimleri felek, Güneş, Ay, Jüpiter, Süreyya, yıldızlar ve Venüs olarak sıralanabilir. Vecdî eserinde gök cisimlerine son derece kısıtlı yer verirken felekten sık sık şikâyet etmektedir. Felekten şikâyetin şairler arasında yaygın bir kullanım ve kaderi suçlamanın bir çeşit kaçış yolu olmasının yanı sıra şairin arzularına kavuşma noktasında gerçek bir şikâyetinin olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Felek eserde gam dağıtıcı, köşk, âşığa cefa rakibe lütuf dağıtıcı, yaşlı, dünya, kâinat, buhurdan, bayramı getirmesi, kadere tesiri ile yer almaktadır. Güneş ve Ay şair tarafından özlük anlamları dışında güneşin aya tesiri, ay/ayna, güneş/yanak, hizmetkâr, uğur getirmek, nal izi, sevgi, tırnak, ay/lale, toprağa düşmek, utanç, alın ifadeleri ile kullanılmaktadır. Müşteri uğur getirmesi ve karakter üzerindeki iyi etkisi ile, Pervîn

perişan olma durumu ile, yıldızlar sevgilinin beni, iyi talih, kara talihle birlikte kullanılmaktadır. Zühre'den ise çalgıcı ve hânende olarak bahsedilmektedir.

Lutf-ı felek ki ellere âbı şarâb ider

Dil-teşne-i mahabbete bahri serâb ider (G.10/1)

Başkalarına gelince suyu şaraba dönüştüren feleğin lütfu muhabbete (aşka) susamış âşığa denizi serap eder.

Klasik Edebiyat içerisinde feleğin suretlerinden biri de rakiplere karşı yumuşak başlı ve lütfkar iken âşığa her zaman zulmetmesidir. Vecdî de beyitte feleğin bu özelliğinden yakınmaktadır. Ellere yani ağyara gelince suyu dahi şaraba çeviren felek, söz konusu âşık olunca koca denizleri seraba çevirmektedir.

Eserde haberleşme unsuruna bir kez peyk ifadesiyle yer verilmiş ve peyk, âşığın gönlünün ettiği ah olarak tasvir edilmiştir. Ulaşım çerçevesinde ise yine bir kez zevrâk ifadesi kullanılmıştır. Fakat kelime işret ifadesi ile terkibe sokulmuş bu sebeple hem zezem şişesi anlamında hem de işret kayığı manasında kendisine yer bulmuştur.

Giderüz zevrak-ı 'isretle çemenden çemene

Cûy-ı mey-hâne berendâz-ı ferâg oldı yine (G.62/2)

İşret kayığı ile çemenden çemene gideriz, meyhane deresi rahatlığı yok etti yine.

Şair eserinde halk arasında yaygın olduğu bilinen bazı uygulama ve inanışlara da yer vermiştir. Bunlardan dua, kuvvetli nefes ve Kâbe ile ilişkisi açısından yer almaktadır. Sihir/efsun/büyü/tılsım özlük anlamının yanı sıra hile, koruyucu, zincir, kendine bağlamak ve kan ile yapmak gibi özellikleri ile kurban layık olma hâli ile yer almaktadır.

Tılsım⁹-ı vefk-ı hurz-ı 'aklı erbâb-ı cünun olmaz

Benüm ta 'vîz-i bâzû-bendüme¹⁰ zencîr yazsunlar (G.24/3)

Cünun ehlinde akıl muskası olmaz benim pazıbendimdeki muskaya zincir yazsınlar.

Eski zaman uygulamalarından biri de delilerin ve azılı suçluların bileğinden zincire vurulmasıdır. Pazıbent ise geçmişte özellikle erkeklerin kollarında pazı adı verilen yere güç kuvvet vermesi yahut süs amacı ile taktıkları, içine muska yahut ayet koyulabilen bir çeşit takıdır. Beyitte akıl ve deliliği birer tılsıma benzeten şair, kendisinin cünun ehlinden olduğunu bu yüzden akıl muskası taşıyamayacağını söylemektedir. Bu sebeple pazıbendine zincir yazmalarını istemekte böylece delilere vurulan zincire bir göndermede bulunmaktadır.

*Vecdî Dîvânçesi'*nde ateşperest, putperest, put, sanem, brahman, kilise, kafırhane, zünnar İslamiyet dışı unsurlardır. Eserde İslamiyet dışı unsurların hemen hepsi sevgili ile ilintili yahut sevgiliden ötürü âşığın başına gelen durumlar olarak yer almaktadırlar. Bu durum çeşitli inanç ve milletten insanların bir arada yaşadığı bir coğrafyaya mensup olmasına karşın şairin yakın çevresinde bu çeşitliliğin olmadığını düşündürmektedir.

Ol büt-i 'âlî-cenâb u serkeşüñ bilmez miyüm

El irişmez vasluna ammâ ki âh ister göñül (G.35/6)

O âli cenap ve serkeş putun vuslatına el erişmediğini bilmez miyim ama heyhat ki gönül ister.

Büt yahut put tasavvufta Allah'tan gayrı tapılan her şey olarak kabul edilmiştir ancak put biçim olarak bir çeşit kutsallık atfedilen heykel olarak tanımlanabilir. Tapınılmak için yapılan bu

⁹ Neşredilen Metin: tılsım.

¹⁰ Neşredilen Metin: ta'vîz bâzû-bend.

heykeller klasik şiirde mutlak güzelliğin biçimi olarak görülmüştür. Sevgili bu yüzden sık sık puta benzetilir.¹¹ Vecdî de şiirinde sevgiliyi bir puta benzeterek ona kavuşmanın imkânsızlığından bahsetmektedir.

Şair tarafından esere yansıtılan ekonomi ve maliye ile ilgili kavramlardan biri Yanova Kalesi'nin fethi için yazılmış kasidede bulunur ve böylece resmî bir durum şiire yansımıştır. Diğer kavramlar ise sevgili ve âşık arasındaki alışveriş sahnelerinde kullanılmaktadır. Şairin, ticaretin kilit noktası olan İstanbul'da yaşamasına karşın eserinde maliye, ekonomi ve ticarete hiç yer vermemiş olması bu ortamlardan uzak olduğu ve hatta mensup olduğu aile itibarıyla ticaretin içinde olmadığını düşündürmektedir.

Yazdılar defter-i emlak-ı şehre târihin

Mülk-i pâk-i Yanova feth-i Mehmed Pâşâ (1068) (K.1/28)

Şahın mülkler defterine tarihini Mülk-i pâk-i Yanova feth-i Mehmed Pâşâ (diye) yazdılar.

Osmanlı Devleti'nde “*has, zeamet, tumar, mülk, vakıf gibi arazi türlerini tayin ve tescil eden ana defterlerin muhafaza edildiği ve bu defterlerle ilgili günlük işlemlerin yapıldığı*”¹² kuruma Defterhane-i Âmire adı verilirdi. Beyitte geçen defter-i emlak-ı şeh ifadeyi, bu dairenin tuttuğu kayıtlar için kullanılan bir ifade olmalıdır. Beyitten anlaşıldığı üzere yeni fethedilen toprakların kaydı düşülürken tarihle birlikte komutanın adı da belirtilmektedir.

Osmanlı Devleti gibi teşkilatlanma yönünden gelişmiş bir toplumda yaşamış ve eser vermiş Vecdî şiirlerinde bu mesleklerden cellat, dellal, dalgıç, kasap, kuyumcu, rehber ve tercümana ait kavramları kullanmıştır. Her ne kadar eserde geçen meslek grupları sınırlı beyitte ve çoğunlukla bir defaya mahsus olmak üzere kullanılmış olsa da özellikle gavvas, kasap, kuyumcu ve tercüman gibi büyük şehirlerde rastlanması daha olası meslek gruplarından seçilmiş olması, şairin İstanbul eşrafından oluşu ile ilintili olmalıdır.

Nükte-i sırr-ı şîve vü nâza

Tercemândur zebân-ı lâl-i niyâz (G.26/3)

İşve ve naz sırrının nüktesine (ancak) dilsiz duanın dili tercüman (olur).

Tercüman manevi bir bağlamda kullanılmaktadır. Şair eserinde sessiz edilmiş niyazı sevgilinin işve nüktesinin tercümanı olarak kullanmıştır. Burada tercümanın dilsiz olarak tasvir edilmesi bir tezat oluşturmakla birlikte Osmanlı Devleti içerisinde işitme ve konuşma engelli kimselerle iletişim kurabilmek adına görevlendirilmiş tercümanlar olup olmadığı sorusunu da akla getirmektedir.

Şiirlerde hükümdarlık ile ilgili ferman buyurmak, hutbe okutmak, ömrüne dua edilmesi, işaret ile emir vermek, elinin ve eteğinin öpülmesi, menşur hatt, taç, taht, tuğra, sultan, şah kavramları kullanılmıştır. Devlet görevlilerine dair ise sadrazam ve re'isü'l-küttâb ifadeleri geçmektedir. Dîvânçede bahsi geçen devlet görevlileri Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa ve Reisülküttap Mehmet Paşalardır. Şair eserinde devlet görevlilerinden bizzat hayatına girmiş ve hamiliğini yapmış iki kişiye yer vermiş olmakla birlikte devletin diğer kademelerinden motif olarak dahi bahsetmemiştir.

Kelle-i pür-dâga zülfî sâye-bahş olsa nola

Lâyık-ı tâc-ı şehen-şâhı serinden bellüdür (G.15/4)

Yara dolu başa zülfü gölge bahşetse bunda şaşılacak ne var; şahlar şahlığı tacına layık

¹¹ Yusuf Babür, “Klasik Türk Şiirinde Gayr-i İslami İnanç Unsurlarının Kullanımı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.30, S.2, Temmuz 2020, s.178.

¹² Erhan Afyoncu, “Defterhâne”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.9, İstanbul, 1994, s.100.

(olan) başından bellidir.

Tâc sözlükte, “hükümdarlık alâmeti olarak giyilen, genellikle kıymetli taşlarla süslü baş kisvesi” ifadeleri ile tanımlanmaktadır. Beyitte sevgilisinin gölgesi taca benzetilmiş ve âşığın sevgili uğrunda yaralar açılmış başına gölgenin düşmesine şaşırılmamak gerektiği şahlar şahlığı makamının tacına layık olanın başından belli olacağı söylenmektedir.

Şiirlerde tıbbi uygulamalar ile ilgili tespit edilen hususlar ağrı, delilik, yara ve tedavi uygulamalarıdır. Eserde özellikle delilik ve yara kullanılırken tedavi yöntemlerine ve hastalığa sebep olabilecek etmenlere çok kısıtlı yer verilmiştir. Delilik ve yara motifleri de âşıklığın bir gereği görülmüş ve romantize edilerek kullanılmıştır.

Hayâl-i rûy-ı aluñla nola her dem bahâr olsa

Derûn-ı dâg-ı sîne ey gül-gonca bâguñdur (G.23/3)

Al yanağının hayali ile her an bahar olsa ne olur? Ey gonca gül sinedeki dağlanmış yürek bağıdır.

Şairler dağlama yarası ile gül, lale, gonca gibi çiçekleri sık sık beraber kullanmayı tercih etmişlerdir. Bunun sebeplerinden biri bu çiçeklerin ve kan/yaranın renk itibari ile benzeşmesidir. Bir diğer sebep ise şekil benzerliği olmalıdır. Dağlama işlemi için dağlağı adı verilen L biçimli demirlerin kullanıldığı, bunların kızdırılan uç kısımlarının sivri, yuvarlak, yassı, tam daire, yassı yarım daire gibi şekillerde olabildiği aktarılmaktadır.¹³ Bu durumda dağ/yanık da şeklen daireyi andıracaktır.

Gazellerdeki fahriye beyitleri ayrı tutulduğunda bahsedilen iki sanat dalı söz konusudur. Bunlar musiki ve tasvire dayalı sanatlardır. Şairin sanatın farklı dallarından neredeyse hiç bahsetmemiş oluşu dikkat çekicidir. Özellikle döneminin en muteber sanat dallarından olan ve şiirde de zaman zaman konu edilen hatt sanatından, şairin kendisinin de dîvânî hatta ustalaştığı göz önüne alınırsa, bahsedilmemiş olması şairin şiir dışında kalan sanat dallarına karşı mesafeli bir duruş sergilediğini düşündürmektedir.

Dili ser-peñçe-i hüsnüñde gösterşün musavvirler¹⁴

Ol âhû-beççe-i merdüm-şikârı şîr yazsunlar (G.24/2)

Ressamlar; gönlü güzelliğinin pençesinde göstereşin, o insan avlayan ahu yavrusunu aslan çizsinler.

Beyitte bir av sahnesi çizilmektedir. Şair sevgiliyi insan avlayan bir ahu yavrusu, gönlünü ise onun pençesine düşmüş bir av olarak ifade etmektedir ve ressamlardan bu sahneyi çizerken o ahu yavrusunu aslan olarak tasvir etmelerini istemektedir.

Şairin askerî kültür ve savaşa dair kullandığı ifadelerin çoğu kendisinin de katıldığı düşünülen Yanova Kalesi'nin fethi için yazılmış kasidede toplanmaktadır ve ifadeler çoğunlukla özlük anlamları ile kullanılmıştır. Bunun dışında kullanılan az sayıda ifadenin sevgilinin güzellik unsurları ile ilgili olduğu görülmektedir. Meteris, kale, asker, otağ, burç, tîr, keç-tîr, kemândâr, nâvek, top, cephan, mühimmat, levâzım, serdâr, tığ ifadeleri bu bölümde anılan kavramlardır.

Cism-i pür-zahm u figâre pîrehen bîgânedür

Küşte-i tîg-i gam-ı 'aşka kefen bîgânedür (G.11/1)

Bedeni yara ve bere dolu olana gömlek yabancıdır; aşk derdinin kılıcı ile öldürülmüş olana kefen yabancıdır.

¹³ İlhami Durmuş. “Türk Kültür Çevresinde Dağlama Geleneği”. *Milli Folklor*, C.24, S.95, 2012, s.116-117.

¹⁴ Neşredilen Metin: musavverler.

Şehitler İslam inancında kefensiz gömülür, beyitte aşk derdinin kılıcı ile öldürülmüş olan birine de kefenin yabancı olacağı söylenmekte, bu durumda aşk derdi ile ölen kimse şehit sayılmaktadır.

Eserde İslam inancı etrafında şekillenen kültüre ait gerçek ve gerçeküstü şahsiyetlere de yer verilmiştir. Adı anılan şahıslar efsanelerde ve tarihî anlatılarda kendilerine yüklenen hüviyet ile anılmış yer yer şair kendisinde bu hüviyetin daha yoğun bulunduğunu iddia etmiş bazen ise bu şahıslar âşığa rehber olmuşlardır. Dîvânçede şairin çeşitli bağlamlarda andığı tarihi ve efsanevi şahsiyetler Bîstâm, Haydar, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Felâtûn, Cem, Dârâ, Hz. Eyyüp, Sultan Mahmûd ve Ayâz, Hz. İsâ, Ferhâd, Hz. Hızır, Mecnûn, Hz. Süleymân, Hz. Yâkûb ve Hz. Yûsuf, Kârûn'dur. Bunun yanı sıra çeşitli olağanüstü varlık ve olgular da şair tarafından motif olarak eserlerine yerleştirilmiştir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür; ejder, peri, melek, Hüma Kuşu, Cebrail, İrem Bağları ve hayat suyudur.

Toplar ağzın açup al'aya gúyâ oldı

Her biri âteş ile toptolu bir ejderhâ (K.1/19)

Toplar ağzını açınca sanki her biri kaleye ateş ile dolu bir ejderha gibi düştü.

Ejderha sözlükte, “milletlerin hayal gücüne göre değişik şekillerde tasarlanan, genellikle kanatlı, gövdesi aslana, kuyruğu yılanı benzeyen, ağzından ateş püsküren korkunç masal canavarı, büyük yılan,”¹⁵ ifadeleri ile tanımlanmıştır. Türk ve Çin mitolojilerinde önemli bir yeri olan ejderha figürü sürekli bir canlı olarak tasvir edilir. Suda yeterince kalan kılın yılanı, güneş altında yüz sene yaşayan yılanın ise kanat çıkartarak ejderhaya dönüşeceği aktarılmaktadır.¹⁶ Avrupa ejderlerinin aksine Asya ejderleri tipoloji olarak da yılan gibi ince ve uzun canlılardır. En belirgin ve bilinen özellikleri ise hazinelerin bekçisi olmaları ve ağızlarından alev püskürtmeleridir. Vecdî beytinde kaleyi almak için ateşledikleri topları ağızlarından alev püskürten ejderhalara benzetmiştir.

Tasavvuf, klasik anlayışta geniş bir yer tutar ancak Vecdî'nin eserinde bu minvalde oldukça sınırlı kullanım alanı bulmuştur. Tasavvufî ve batınî kültürün eserdeki yansımaları vücutta yaralar açmak, nâz u nîyâz, çile, ruh ve Kâbe'dir. Sayılan hususlar genellikle aşk ve sevgili çevresinde kullanılmıştır.

Pâye-i himmetüñ bülend eyle

Tâ ki nâz ola pây-mâl-i niyâz (G.26/4)

Ayaklar altındaki niyazın naz olması için himmet payesini yüksek eyle.

Tasavvufta naz ve niyaz birer makamdır. Bu mürşit ile şeyh arasında olabileceği gibi kul ile Yaratıcı arasında da olabilmektedir. Naz sevilenin, sevgilinin makamıdır. Sevildiğini bilen kendisini sevene karşı takındığı hâldir. Niyaz makamı ise sevenin makamıdır. Niyaz makamındaki kişi sevgiliye karşı sürekli isteme hâindedir. Kaynaklarda bazı Allah dostlarının zaman içinde niyaz makamından naz makamına geçtiği, Allah tarafından sevildiklerini bilerek senli benli bir hâle büründükleri aktarılmaktadır.¹⁷ Şatihyelerdeki üslup bu duruma örnek olabilir. Vecdî'nin beytinde şair henüz niyaz makamında olan bir âşığa seslenmekte, öğüt vermektedir. *Sevgiliye karşı niyazında kendini ayaklar altında gör çok emek ver ki naz makamına erişebilesin* beyti tasavvufî anlamda yorumlandığında şairin, Allah'ın sevgisini kazanmanın yolundan bahsettiği görülmektedir.

¹⁵ Web3: “Ejder”.

¹⁶ Ahmet Atilla Şentürk. *Osmanlı Şiiri Kılavuzu 4*. DBY Yayınları, İstanbul: 2020, s.63-71.

¹⁷ Necdet Tosun. “Ebu'l Hasan Harakâni'nin Naz Makâmındaki Sözleri ve Tasavvufta Naz”. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.4, 2017, s.1-7.

Sonuç

Bu çalışma ile yaşadığı dönem ve sonrasında eserleri okurları tarafından beğeni toplamış bir şair olan Vecdî'nin şiir dünyası incelenmiş, dış dünyadan sahne ve olguları eserlerine ne derece ve hangi yönleriyle dâhil ettiği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tespit edilen alet edevatın gelenek içindeki mazmun halini almış durumlarının ötesinde beyitler detaylı incelendiğinde aletlerin günlük hayattaki kullanım alanlarını da yansıtacak şekilde kullanıldıkları görülmektedir. Aynanın yüzeyinin temiz tutulması gerektiği yahut ışığı yansıtmak için kullanılması bu yansımalara örnektir. Eserde en çok kullanılan obje mumdur. Mumun bir aydınlatma aracı olarak insan hayatındaki yeri, gece malının kendisini tüketerek ışık vermesi beyitlerde çeşitli terkiplerle tekrarlanan bir motiftir. Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan avcılığa dair divançede sekiz beyit yer almaktadır. Beyitlerden kuş benzeri hayvanları yakalamak için darı/buğday kullanılarak bir çeşit kapan kurulduğu, daha büyük avlar için kement benzeri aletlere başvurulduğu anlaşılmaktadır. Bunların yanı sıra dönemin av kültüründe astronomiden faydalanarak uğurlu zaman tayin edildiği, astronominin avcılık gibi spor faaliyetlerinde dahi zaman zaman etkili olabildiği görülmektedir. Bayramın gelişinin tayin edilmesi ve bayramların toplumu bir araya getireci yönü, Nevruz'un coşkusu, hoş koku saçma âdeti gibi uygulamalara da beyitlerde değinilmiştir. İçki ve etrafında şekillenen anlam dünyasına dair kullanımlar eserde oldukça hacimli bir yer tutmaktadır. Bu kısımda, dönemin içki meclislerinin nasıl ve ne şartlarda kurulduğuna dair ipuçlarının yanı sıra şarabın kendisine dair de bilgilerden yararlandığı tespit edilmiştir. Giyime ve süslenmeye dair divançede; dâmen, peşmîne, kemer, destâr-külâh, nikap, pîrehan, başa çiçek takma, yüze ben koyma, koku sürme ve küpe takma gibi unsurlar geçmektedir. Bu bölümde geçen eteğinin ucunu saçına bağlamak ifadesi, dönemin güzellik algılarında uzun saçın makbul olmasının yanı sıra saçın toplanmasına yönelik uygulamaya dair de ipucu vermektedir. Vecdî'nin divançede en sık kullandığı göksel unsur felektir. Diğer gök cisimlerinden bir veya birkaç beyit ile bahsederken felekten diğerleri ile kıyas edilemeyecek kadar çok bahsetmiştir. Gök cisimlerinin geçtiği beyitlere bakıldığında ise dönemin insanları üzerindeki tesiri, günlük işlerinden insan karakterine pek çok konu ile ilintili verilmiştir.

Osmanlı toplumundaki çeşitli inanış, gelenek görenek ve uygulamalar da esere yansımıştır. Dua etmenin Müslüman toplumlardaki önemi, duanın kabul olması için gereken hâl ve kurban vermek ile ilgili inanışlar beyitlerde kendisine çeşitli şekillerde yer bulmuştur. Bunların yanı sıra İslam inancında katı bir şekilde yasaklanmış olmasına rağmen efsun, tılsım ve muska uygulamalarının toplum arasında kabul görmüş çözüm yolları olduğu ve günlük hayatta sıradan insanlar tarafından da kullanıldığı çeşitli terkipler yoluyla aktarılmıştır. Çok kültürlü ve dinli bir toplum yapısına sahip Osmanlı Devleti'nde yaşamış Vecdî'nin şiirlerinde İslamiyet dışı unsurlara da rastlanmaktadır. Zünnâr, put, kilise, putperest, brahman, Mecûsî eserde geçen temel İslam dışı unsurlardır. Bunlar içinden put-putperest-zünnâr kavramlarının geçtiği beyitler diğerlerine nazaran daha fazladır. Şairin gayrimüslim inançlarına dair kullandığı kavramların büyük çoğunluğu sevgili ile ilintili verilmiştir. Beyitlerden anlaşıldığı üzere Vecdî'nin döneminde sikkenin/kullanılan para biriminin değeri dirhemine/ağırlığına göre tayin edilmektedir. Ayrıca Yanova Kalesi'nin fethi ile alakalı kasideye ait bir beyitte bahsedilen emlak defteri fethedilen toprakların kaydının tutulduğunu ve komutanın isminin bu kayıtlarda yer aldığı işaret etmektedir. Divançede Osmanlı toplumunda bulunan ve günümüz toplumunda geçerliğini kaybetmiş mesleklerin yanı sıra gelişerek günümüz ihtiyaçlarına uyum sağlamış ve hâlâ icra edilen meslek gruplarından da bahsedilmiştir. Beyitlerdeki kullanılışlarından, bu mesleklerden cellâtlar ve dellâlların günümüzde faaliyet göstermemesine rağmen döneminin belirgin meslek gruplarından oldukları görülmüştür. Gavvas, kasap, kuyumcu, rehber, tercüman günümüzde hâlen varlığını sürdüren meslek gruplarıdır ancak beyitlerde bu mesleklerin günümüzden daha farklı şekillerde hizmet verdikleri anlaşılmaktadır. Tercümanlık ile ilgili beyitte geçen dilsiz bırakmak ifadesi Osmanlı toplumunda konuşma engeli olan insanları diğerlerine tercüme eden bir meslek grubunun varlığını düşündürmektedir. Ancak konu ile ilgili erişebildiğimiz kaynaklarda bu duruma ilişkin herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Şiirlerde hükümdarlık alametleri ve

görevlerine dair ferman vermek, bir yasağı duyurmak için menşur hatt yazdırmak, hutbe okutmak, yeni topraklar fethetmek, el-etek öptürmek, konuşmadan emir vermek, taç, taht, tuğra, sultan, şah kavramları kullanıldığı görülmüştür. Bu kavramların çoğu Köprülü Mehmet Paşa'nın Yanova Kalesi zaferi için yazılan kasidede geçmektedir. Şair kasidede normal şartlarda sadrazam değil sultan için kullanılacak ifadelerle Köprülü Paşa'yı övmüştür. Köprülü ailesi Osmanlı Devleti içerisinde birden çok vezir çıkartmış dönemin politik gücünü elinde tutmuş olan ailedir. Bir kasidede adeta sultanı övercesine Köprülü Mehmet Paşa'nın övülmesi de bu duruma bir işaret. Dönemin Resiülküttabı Mehmet Paşa'yı öven müzeyyel gazelde bu tarz ifadeler yer verilmemesi, hadisenin bir üslup meselesinden ziyade güç dengesi sonucu olduğunu göstermektedir. Divançede bahsedilen hastalık ve tedavi yöntemleri ağrı, delilik, dağ/yanık, şerha, zahm, göze sürme çekme ve yaraya tuz basma olup bunlardan en çok beyitte geçeni deliliktir. Şairin bahsi geçen hastalıkların sebebini aşka ve sevgiliye bağladığı görülmüştür. Özellikle deliliğe toplumun yaklaşımına dair izler verilmiştir. Divançedeki fahriye beyitleri bir kenara bırakıldığında musiki ve tasvir sanatları bahsi geçen yegâne sanat dallarıdır ve bunlarla ilgili de yeterli veri bulunmamaktadır. Şair musikiye dair en çok nağme ifadesini kullanmış ve bunu sevgili âşık denkleminde âşığın özellikleri ile ilintili vermiştir. Tasvir sanatlarında ise sevgilinin özellikleri ile ilintili bir kullanım söz konusudur.

Şair bizzat katıldığı düşünülen Yanova Kalesi fethi ile ilgili bir kaside kaleme almıştır ve dîvânçede askerî kültür ile ilgili beyitlerin çoğunluğu bu kasideye aittir. Savaşın kaybeden taraf üzerindeki dehşet verici etkisi bu beyitlerde tüm canlılığı ile verilmiştir. Cephane ve askerî durum savaşın seyirindeki önemi ve askerî mimariye dair temel noktaları da aynı şekilde bu beyitlerde verilmiştir. Vecdî eserinde yaklaşık on yedi tarihî ve efsanevi şahsiyetten bahsetmesine rağmen ağırlığı Ferhat, Mecnun ve Cem'e vermiştir. Cem'in geçtiği beyitlerde özellikle kadeh, şarap ve iştret ile ilintili bir kullanım söz konusudur. Ferhat ve Mecnun'un geçtiği beyitlerde ise âşıklığın esaslarından bahsedilmektedir. Ancak Ferhat'ın bahis konusu olduğu beyitlerde imkânsızlığa direnme durumu hâkimken Mecnun'da aşk için akıldan geçme söz konusudur. Şair yüzyıllar içinde topluma maceraları ile mâl olmuş bu kahramanları kendi hikâyeleri ile birlikte beyitlerinde yer vermiştir. Eserde kullanılan olağanüstü varlıklar ve nesnelere melek/melekler diğerlerine oranla daha fazla beyitte geçmektedir ancak genel olarak konu ile ilgili fazla beyit yer almamıştır. Tespit edilen olguların eserde işleniş okur/halk arasında varlıklarına bir şekilde inanıldığı, bu anlatıların eğlence yahut didaktik amaçlı insanların hayatlarında yer ettiğine işaret etmektedir. Divançede tasavvufi ve batını hayata dair bazı uygulamaların da yer aldığı görülmektedir. Bunlardan şairin en çok kullandığı naz u niyaz ifadesidir. Tasavvufi ve batını hayat unsurlarının geçtiği beyitlerde dönemin inanç ile şekillenen hayatında bazı durumlarda inananların uç noktalarda eylemlere başvurabildikleri görülmektedir.

Vecdî Dîvânçesi'nde döneminin spesifik olaylarından ziyade üyesi olduğu toplumun, dolayısıyla kendisinin, günlük hayat ve inanışlarından beslenmiştir. Belki de yüzyıllara dayanan ve kemikleşmiş kültürel olguları şiirine gelenek ile harmanlayarak yedirmiştir. Dîvânçede özellikle şehir ve ülkelere dair veri olmaması, şairin ömrünü belirli bir çevrede geçirdiğini ancak Yanova Kalesi'nin fethi üzerine yazılmış kasidedeki canlı savaş sahneleri ve detaylı anlatım sefere çıkıldığında Köprülü'nün mahiyetinde bulunmuş olabileceğini düşündürmektedir. Eserlerinde bulunan tasavvufi yön tarikat öğretisine uzak olmadığını hissettirse de mensubiyetinden emin olmak içinde bulunduğumuz durumda mümkün gözükmemektedir. Birden fazla gazelinde konu bütünlüğü sağlayacak şekilde bekârlıktan yakınmış olması belki de evlenmemiş olabileceği ihtimalini düşündürmektedir. Gazellerinin çoğunlukla alışılmıştan uzun, genellikle 7 beyit olması dikkat çekicidir. Reisülküttap Mehmet Paşa'ya övgü için kaleme aldığı şiirinin 28 beyitten oluşmuş hacimli bir gazel olması belki de ömrü vefa etseydi kaside türünde daha fazla eser verebileceğini akla getirmektedir.

Vecdî'nin gazelleri ekseriyetle âşıkane ve rindane tavırda gözükse de çoğunlukla tasavvufi okumalara izin verecek havayı muhafaza ettikleri söylenebilir. Özellikle Sebki-i Hindî tarzında kaleme alınmış bazı beyitlerinde anlamın görünüşün arka planına düştüğü sezilmektedir.

Ancak eserin geneline bakıldığında anlam duruluğunun ve akıcılığın korunduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKLAR

Açıkgöz, Cenk. “Klasik Türk Şiirinde Dalgıç”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, C.6, S.2, 2017 s.894-924.

Afyoncu, Erhan. “Defterhâne”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.9, İstanbul: 1994.

Akyıldız, Ali. “Sarrafılık”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.36, İstanbul: 2009.

Albayrak, Nurettin. “Cem”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul: 1993.

Aslan, Taliha. *Öküzini Mağarası Epi-Paleolitik Dönem Süs Objeleri*. (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: 2006.

Atay, Ender Ethem. “Osmanlıda Devlet Anlayışı ve Teşkilatı”. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, C.6, S.1, 2022, s.7.

Babacan, İsrail, “Ferhen-i Istılâhât-ı Nücûmî ve Divan Şiiri Araştırmaları Açısından Önemi”. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.1, Şubat 2019, s.109-124.

Babür, Yusuf. “Klasik Türk Şiirinde Gayr-i İslami İnanç Unsurlarının Kullanımı”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.30, S.2, Temmuz 2020, s.183.

BAHADIR, Savaşkan Cem. *16. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Şarap ve Şarapla İlgili Unsurlar*. (Doktora Tezi), İstanbul: 2012.

Baktır, Mustafa. “Hutbe”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.18, İstanbul: 1998.

Bardakoğlu, Ali. “Kurban”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.26, İstanbul: 2002.

Batıslam, Hanife Dilek. “Divan Şiirinde Mum ve Cem Sultan'ın Şem‘ (Mum) Gazeli”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S.24, İstanbul: 2020, s.108-136.

Batıslam, Hanife Dilek. “Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları: Hümâ Anka ve Simurg”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.1, İstanbul: 2002, s.187-188.

Berbercan, Mehmet Turgut. “Türk Dili ve Kültürü Açısından Babürname'de Avcılık”. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.42, Erzurum: 2010, s.15.

Bozkurt, Nebi. “İçki”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.21, İstanbul: 2000.

Bölükbaşı, Mehmet. “Cahiliye Devri Araplarında Din Anlayışı”. *Nüsha*, C.19, S.49, 2019, s.110.

Coşkun, Vildan. *Zâtî'nin Gazeliyâtına Göre 16. Yüzyılda Sosyal Hayat*. (Doktora Tezi), İstanbul: 2001.

Çakın, Mehmet Burak. “Hz. Mûsâ Kıssası'nın XVI. Yüzyıl Klasik Türk Şiiri'ne Yansıması”. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C.17, S.1, Kahramanmaraş: 2020, s.111.

Demiryürek, Mehmet. “İngiltere Tercümanları ve 1758 Tercüman Reformu”. *Belleten Dergisi*, C.85, S.288, Ankara: 2016, s.439-482.

Derman, M. Uğur. “Kalem”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.24, İstanbul: 2001.

Derman, M. Uğur. “Mürekkep”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.32, İstanbul: 2006.

DİA, “Haydar”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.17, İstanbul: 1998.

Durmuş, İlhami. “Türk Kültür Çevresinde Dağlama Geleneği”. *Milli Folklor*, C.24, S.95, 2012, s.116-117.

- Durmuş, İsmail. “Mecnun”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.28, Ankara: 2003.
- Düzlü, Özlem. *Seyyid Vehbî Divanına Göre 18. Asırda Osmanlılarda Sosyal Hayat*. (Doktora Tezi), Sakarya: 2018.
- Erdem, Sargon. “Buhurdan”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul: 1992.
- Erzen, Mehmet Halil. “Divan Şiirinde Mitolojik ve Efsanevi Şahısların Kullanımına İyi Bir Örnek Nevizade Atayi Divanı”. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S.8/4, Ankara: 2013, s.849.
- Esin, Emel. “Amuderya”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul: 1991.
- Farooqi, Naimur Rahman. “Dara Şüküh”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.8, İstanbul: 1993.
- Fayda, Mustafa. “Ebu Bekir”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.10, İstanbul: 1994.
- Gezer, Onur. *Hayaller Sancağının Kuru Sarhoşları Osmanlılarda Esrar ve Esrarkeşler*. 3.b., İletişim Yayınları, İstanbul: 2021.
- Gümüş, İbrahim. *Türk Masallarının Max Lüthi Yaklaşımıyla Çözümlemesi*. (Doktora Tezi), Ankara: 2015.
- Hallaçoğlu, Yusuf. “Dellâl”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.9, İstanbul: 1994.
- Harman, Ömer Faruk. “İrem”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.22, İstanbul: 2000.
- Harman, Ömer Faruk. “Süleyman”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.38, İstanbul: 2010.
- Hoşab, Ayşe Merve. “Sırrî Rahile Hanım Divanı’nda Dinî Kişilikler”. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.29, Kahramanmaraş: 2017, s.234-237.
- Işıkkhan, Dilek. “Dîvân Şairlerinde İlm-i Tencîm Etkisi”. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, S.16, İstanbul: 2014, s.113.
- İnalçık, Halil. *Has-bağçede ‘Ayş u Tarab Nedîmler Şâirler Mutribler*. 4.b., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 2018.
- Kaplan, Yunus. “Dîvân Şiirinde Kasaplık”. *Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, C.3, S.2, Temmuz 2011, s.89-99.
- Kartal & Şentürk, Ahmet, Ahmet Atilla. *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2017.
- Kaya & Yetkin, Aysel, Duygu. “Seyahatnamelerde Turist Rehberleri”. *Turizm Akademik Dergisi*, C.8, S.2, Eskişehir: 2021, s.37-55.
- Kıyçak, Özgür. “Bir Metafizik Estetik Söylemi Olarak Klasik Türk Şiirinde Ruh-ı Musavver”. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.25, 2020, s.98-101.
- Kurnaz, Cemal. “Ferhâd”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.12, İstanbul: 1995.
- Kurnaz, Cemal. “Gönül”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.14, İstanbul: 1996.
- Levend, Agah Sırrı. *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2015.
- Mahir, F. Banu. “Mînyatür”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.30, Ankara: 2020.
- Mermer, Ahmet. *XVIII. Yüzyıl Dîvân Şâiri Vecdî ve Dîvânçesi*, Devlet Kitapları Müdürlüğü, Ankara: 2002.
- Olguner, Fahrettin. “Eflâtun”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.10, İstanbul: 1994.
- Onay, Ahmet Talat. haz. Cemal Kurnaz, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü: Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. Birleşik Yayınevi, Ankara: 2007.

- Öğüt, Salim. “Harem”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.16, İstanbul: 1997.
- Özavarlı, M. Sait. “Melek”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.29, Ankara: 2004.
- Özkul, Ali Efdal. “Osmanlı İdaresi’nde Kıbrıs’ta Kasap Esnafı ve Faaliyetleri”. *Akademik Bakış*, C.11, S.23, Kış 2018, s.163-197.
- Öztaş Şahin, Esmâ. *Bâkî Divanı’nda Osmanlı Toplum Hayatı*. Yelkenli Yayınevi, İstanbul: 2022.
- Öztekin, Şenay. “Osmanlı Denizciliğinde Gemi Kazaları ve Dalışlar”. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C.19, S.19, Ankara: 2006, s.365 – 380.
- Öztoprak, Nihat. “Divan Şiirinde Giyim Kuşam Üzerine Bir Deneme”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S.4, İstanbul: 2010, s.142-143.
- Öztürk, Nermin. “Hindu Halk Dindarlığının Merkezindeki Yapılar: Yol Kenarı Tapınakları “. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.19, S.1, Adana: 2019, s.22.
- Pala, İskender. “La’l”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.27, İstanbul: 2003.
- Pınarbaşı, Mehmet. *Taşlıcalı Yahya Beyin Divanında Savaş Unsurları*. (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep: 2018.
- Şen, Ahmet Tunç. “Rasattan Takvime: XV/XVI. Yüzyıl Osmanlı Dünyasında Astrolojinin Yeri Üzerine Bazı Gözlemler”. *Osmanlı’da İlim ve Fikir Dünyası İstanbul’un Fethinden Süleymaniye Medreselerinin Kuruluşuna Kadar*, Klasik Yayınları, İstanbul: 2015.
- Şener, Mehmet. “Mültezem”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.31, Ankara: 2020.
- Şentürk, Ahmet Atilla. “Manzum Metinler Işığında Bir Kalender Dervişinin Profili”. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C.10, S.8 Bahar, Ankara: 2015.
- Şentürk, Ahmet Atilla. *Osmanlı Şiiri Kılavuzu 1*. OSEDAM Yayınları, İstanbul: 2016.
- Şentürk, Ahmet Atilla. *Osmanlı Şiiri Kılavuzu 2*. OSEDAM Yayınları, İstanbul: 2017.
- Şentürk, Ahmet Atilla. *Osmanlı Şiiri Kılavuzu 3*. DBY Yayınları, İstanbul: 2019.
- Şentürk, Ahmet Atilla. *Osmanlı Şiiri Kılavuzu 4*. DBY Yayınları, İstanbul: 2020.
- Şentürk, Ahmet Atilla. *Osmanlı Şiiri Kılavuzu 5*. DBY Yayıncılık, İstanbul: 2021.
- Tolasa, Harun. *Ahmet Paşa’nın Şiir Dünyası*. Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara: 1973.
- Tosun, Necdet. “Ebu’l Hasan Harakâni’nin Naz Makâmındaki Sözleri ve Tasavvufta Naz”. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.4, 2017, s.1-7.
- Uludağ, Süleyman. “Ayna”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul: 1991.
- Uludağ, Süleyman. “Bayezid-i Bistami”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.5, İstanbul: 1992.
- Uludağ, Süleyman. “Niyaz”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.33, İstanbul: 2007.
- Uzun, Mustafa İsmet. “Hz. İsa”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.22, İstanbul: 2000.
- Uzun, Mustafa İsmet. “Kabe”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.24, İstanbul: 2001.
- Yavuz & Ünal, Yusuf Şevki, Zeki. “Cebrail”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul: 1993.
- Yaylalı, Yasemin. “Klasik Fars ve Türk Şiirinde Şahnâme Karakterleri”, Nüsha, C.19, S.49, 2019, s.54-56.

Yazıcı, Tahsin. “Cam-ı Cem”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul: 1993.

Yeniterzi, Emine. “Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.3, S.15, s.315.

Yüksel, Ece. “Osmanlı Cellatları”, *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, C.1, S.1, İstanbul: 2017, s. 79-84.

Web1: Hakan Yekbaş, Vecdî Abdülbâki, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/vecdi-abdulgazi> (Erişim Tarihi: 05.06.2022).

Web2: *Güncel Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: Aralık 2021-Haziran 2022).

Web3: *Kubbealtı Lügati*. <http://www.lugatim.com/> (Erişim Tarihi: Aralık 2021-Haziran 2022).

Web4: Nejat Sefercioğlu, “Divan Şiirinde Tarak ve Ayna”. <http://www.geocities.com/msefercioglu/makaleler/divansiirindetarakveayna.htm> (Erişim Tarihi: 30.12.2021).

Web5: Ferruh Dinçkal, *Şarap Kültürü*. <http://cfg.org.au/e-kitap/sarapkulturu.asp>, (Erişim: 22.02.2022).

Web6: *Kamus-i Türkî*. “Meteris”, s.1276, <https://turki.cagdasozluk.com/osmanlica-sozluk-madde-24128.html> (Erişim Tarihi: 18.05.2022).

Report of the Erasmus+ KA171 Agreement's First-Period (2022-2026: KA171-HED-B772C2E9)

Betül ÖZBAY*

Introduction

From the end of the 18th and the beginning of the 19th century, the classical monarchy systems of the old era gradually ended, and national states were established. The administrative order of the states of today's world is mostly in the form of nation-states governed by representative democracy. However, especially since the second half of the 20th century, international partnerships and collaborative studies in different channels such as science, art, education, culture and trade have begun to be carried out with transnational agreements that have become increasingly important. Especially with education programs at different grades, individuals from a younger age can get to know various cultures by living in different societies. In this way, the opportunity to receive education at universities in other countries creates an important awareness for the individuals, the hosting institutions, and future generations. The increase in such cultural exchanges will contribute to the formation of more tolerant people and societies that understand each other more.

In this context, one of the issues worth investigating is what characteristics were inherited by later generations from old monarchies as societies transformed. This question has been the source of motivation for our KA171 project proposal. Certainly, the most important legacy we inherit from our ancestors is the language we speak. We learn the language of the society we were born in from our parents and then pass it on to new generations. Although it is almost impossible to draw the boundaries of this heritage; it is possible to identify some areas that it has particularly affected.

Moreover, language relations studies contribute to understanding languages' past, present, and probable future. For instance, borrowing words or grammatical changes are among the most important study areas of language contacts. Some words can live in society for so long without knowing which source language they loaned from; even if there are political disagreements between those societies over time, they continue to use the language of that society they have unwittingly borrowed from. This can sometimes occur in intellectual language, sometimes in folk songs, and sometimes in a recipe. Language is passed on from generation to generation, just like genetic codes.

With the positive result of the application made in February 2022, the support of the Erasmus+ KA171 project was gained for the first time at Istanbul Medeniyet University. The proposal in the project application made within the Department of Turkish Language and Literature at the Faculty of Arts & Humanities was to follow the influence and traces of Turkish on the languages living today in different parts of the world under the Ottoman Empire's rule. In line with this issue, a mobility agreement was signed with universities in Southwest Asia, the Caucasus, and the Balkans, where the Ottoman Empire dominated more than other regions.

Erasmus+ KA171 project included learning and teaching mobility. During the mobility, the management of the student and academic staff exchange process has been transferred to the

---

* Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul/Türkiye, betul.ozbay@medeniyet.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-1513-0994>).

Istanbul Medeniyet University’s International Office Unit. The International Office is responsible for this mobility action as it is responsible for other mobility agreements. Still, the thesis and research questions of the project, which were briefly discussed above, are carried out by us. At this point, in the project’s first period, online seminars were organized to listen to the researchers who discussed the project from various aspects. In addition to the Erasmus+ KA171 project partner countries, the Shumen University of Bulgaria, which is an EU member in the geography above and with which we have an Erasmus+ KA131 agreement partnership, was included in the project topic. A researcher from Shumen University took part as an invited speaker in the online seminar series on the “Traces of Turkish in Different Geographies”. This report provides information about the online seminars and the main work of the invited speakers on the project proposal.

During the project’s first period, three online seminars were held with the partners from Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia; Yarmouk University, Jordan and Konstantin Preslavsky University of Shumen, Bulgaria. A brief summary of the seminars is reported below.

Online Seminar # 1

Erasmus+ KA171

Partners: İstanbul Medeniyet University, Türkiye & Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

Speaker: Ketevan LORTKIPANIDZE (TSU)

Moderator: Betül ÖZBAY (IMU)

Topic: “Turkish Loanwords in Medieval Literary Georgian”

April 17, 2023

According to Prof. Lortkipanidze, the relations between Turkish and Georgian began in the 11th century, and there are many Turkish names in the work “Knight in Tiger Skin”, one of the important Georgian ethical poems. In this text, 27 individual and 15 compound words are considered to be taken from Turkish. Due to the strong Ottoman-Georgian relations in these centuries, the number of loan words is high. There are also changes in the field of borrowed words in the heroic epics in Turkish Georgian literature. Many words have entered Georgian via Turkish as loan words. For this reason, even if the origin of such loans is unknown, these words are called Turkish origin or Turkism in Georgia.

Cultural traces are also found in the relations between the Turkish and Georgian languages. For example, the word “armağan” in Kaşgarlı’s dictionary means “a gift taken from travel”; this word is found in Georgian with the same meaning. However, in Turkish “armağan” means just “gift” in general. Therefore, it is interesting that a very old Turkish word lives in Georgian with the same meaning as the Turkic languages’ first dictionary written in the 11th century.

Prof. Lortkipanidze adds that “bağa” is also found in the studied Georgian texts. This word means “toad” or “tortoise” in many Turkic languages; on the other hand, it has a different meaning in the Kazakh language as “short, dwarf”. In the Georgian text “Knight in Tiger Skin”, the meaning of “short, dwarf” is more appropriate instead of “tortoiseshell” considering to context. This suggestion was made based on the Kazakh language. In previous translations, it was translated as “tortoise, tortoiseshell” with a meaning far from the context.

In addition to these examples, according to Lortkipanidze, mixed-structured words are derived from Georgian affixes, although they have Turkish origins in literary texts. For instance, *si+alp+e* “heroic”; the origin of this word is the Turkish word “alp” meaning “brave”, and it has an abstract derivational suffix. She notes that the Turkish origin of this word could not be understood due to its different structure, and this explanation was not included in etymological dictionaries. However, comparative language relations studies have made it possible to explain these kinds of words etymologically.

After the presentation of Prof. Lortkipanidze, the seminar ended with a Q&A session.

Erasmus+ İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ

**ERASMUS+ KA171 & KA131 AGREEMENTS
ONLINE SEMINARS SERIES 1**

**ERASMUS+ KA171 ve KA131 ANLAŞMALARI
ÇEVİRİMİÇİ SEMİNERLER DİZİSİ**

17 Nisan 2023
Pazartesi SAAT: 15.30-16.30

**TRACES OF TURKISH IN DIFFERENT
GEOGRAPHIES: CAUCASUS (ERASMUS+
KA171 PROJECT)**

**“TÜRKÇENİN FARKLI COĞRAFYALARDA
İZLERİ: KAFKASLAR”
(ERASMUS+ KA171 PROJESİ)**

Speaker/Konuşmacı:
Ketevan LORTKIPANIDZE (TSU)

Moderator:
Betül ÖZBAY (İMÜ)

Subject/Konu: “Turkish Loanwords
in Medieval Literary Georgian” /
“Orta Çağ Edebî Gürcücede
Saptanan Türkçe Alıntı Kelimeler”

Zoom Meeting ID: 985 7805 1648
Zoom Password: 733556

Figure 1: Traces of Turkish in Different Geographies: Caucasus¹

¹ All designs by Funda Songür unless otherwise stated in the Image Credits.

Online Seminar # 2

Erasmus+ KA171

Partners: Istanbul Medeniyet University, Türkiye & Yarmouk University, Jordan

Speaker: Hassan ZYOUT (YU)

Moderator: A. Emin SARAÇ (IMU)

Topic: “The Status of Turkish in Jordan”

May 3, 2023

Dr. H. Zyout started by giving information about Jordanian and the Ottoman Empire historical relations. Afterward, he talked about the influence of Turkish on Arabic. Briefly, he explained the characteristics of the grammatical structures and borrowed words that were transferred from Turkish or through Turkish into the Jordanian Arabic dialect. He also talked about Turkish words in Jordanian proverbs and idioms.

Moreover, he mentioned some loan phrases and verbs in Jordanian. In this section, he explained the situation of the Turkish profession name suffix “+cI” in Jordanian Arabic with examples. He stated that this suffix’s feminine and plural forms also developed in Arabic. This linguistic development is quite remarkable for language relations studies; as it is known, there is no gender discrimination in Turkish, yet in Jordanian Arabic, this suffix has both feminine and plural forms.

Then, he gave examples of the term re-borrowing in language relations by mentioning striking examples of some proper nouns in the Jordanian. These words were originally Arabic but later loaned back to the Jordanian dialect through Turkish. For example, Arabic *Bahça*, Turkish *Behçet*; Arabic *İzze*, Turkish *İzzet* etc. He stated that this situation is frequently encountered in words that end with a silent “t” in Arabic. Moreover, he added that Turkish proper nouns are seen as family names in some examples; for example, the Turkish word *kaplan* “tiger” is *gapan* as a family name in the Jordanian dialect.

Later, Dr. Zyout said it is possible to come across Turkish names on the signs of various stores and shops in Jordan. He stated that some Turkish names that he identified, such as “Lale Sofrası” and “Arkadaş Köfte”, were written in both Arabic and Latin letters, especially in restaurants and cafes.

After the presentation, the seminar ended with a Q&A session.

Erasmus+

İSTANBUL MEDENİYET
ÜNİVERSİTESİ

ERASMUS+ KA171 & KA131 AGREEMENTS ONLINE SEMINAR SERIES 2

ERASMUS+ KA171 ve KA131 ANLAŞMALARI
ÇEVİRİMİÇİ SEMİNERLER DİZİSİ 2

03 Mayıs 2023

Çarşamba SAAT: 15.30-16.30

**TRACES OF TURKISH IN DIFFERENT
GEOGRAPHIES: SOUTHWEST ASIA
(ERASMUS+ KA171 PROJECT)**

**“TÜRKÇENİN FARKLI COĞRAFYALARDA
İZLERİ: GÜNEYBATI ASYA”
(ERASMUS+ KA171 PROJESİ)**

Speaker/Konuşmacı:
Hassan ZYOUT (YU)

Moderator:
Ahmet Emin SARAÇ (İMÜ)

Subject/Konu: “The Status of
Turkish in Jordan”/ “Türkçenin
Ürdün’deki Yeri”

Zoom Meeting ID: 921 4000 5095
Zoom Password: 232296

Figure 2: Traces of Turkish in Different Geographies: Southwest Asia

Online Seminar # 3

Erasmus+ KA131

Partners: Istanbul Medeniyet University, Türkiye & Konstantin Preslavsky University of Shumen, Bulgaria

Speaker: Menent SHUKRIYEVA (ShU)

Moderator: Abidin KARASU (IMU)

Topic: “Studies at the Department of Turkish Language and Literature, University of Shumen”
May 17, 2023

Prof. Shukriyeva started her speech by giving general information about Turcology studies in Balkan countries. Later, she shared statistical data on the current Turkish population in Bulgaria and the opportunities for education in Turkish. Afterward, she spoke briefly about the political approach in Bulgaria in the 1950s and how the Turkish community was affected by this rigid policy.

She also noted that although the Turkish philology departments were first established in Bulgarian universities in the 1960s, these departments were closed due to various difficulties and reopened in 1992. Moreover, she added that today there are Turcology departments in three cities in Bulgaria: Sofia, Plovdiv, and Shumen. Later, she talked about the dictionary studies carried out in the Department of Turkish Language and Literature and the individual studies of the department’s members at Shumen University. Finally, the seminar was completed after the question-and-answer session.

Erasmus+

ERASMUS+ KA171 & KA131 AGREEMENTS ONLINE SEMINAR SERIES 3

ERASMUS+ KA171 ve KA131 ANLAŞMALARI
ÇEVİRİMİÇİ SEMİNERLER DİZİSİ 3

17 Mayıs 2023

Çarşamba SAAT: 15.00-16.00

**TRACES OF TURKISH IN DIFFERENT
GEOGRAPHIES: BALKANS
(ERASMUS+ KA131)**

**“TÜRKÇENİN FARKLI COĞRAFYALARDA
İZLERİ: BALKANLAR”**

Speaker/Konuşmacı:

Menent SHUKRIYEVA (ShU)

Moderator:

Abidin KARASU (İMÜ)

Subject/Konu: “Studies at the
Department of Turkish Language
and Literature, University of
Shumen” / “Şumen Üniversitesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Çalışmaları”

Zoom Meeting ID: 910 2756 8774
Zoom Password: 802788

Figure 3: Traces of Turkish in Different Geographies: Balkans

Conclusion

Consequently, in the online seminars held in April and May 2023, the current effect of Turkish in the mentioned regions was discussed by the participation of invited faculty members from Jordan, Georgia and Bulgaria. The seminars attracted the attention of both our students and guest participants. With these online seminars, it has been understood that the effects of Turkish on the regional languages, especially the spoken language, are apparent in the findings and discoveries of the expert researchers we have met. Although over 100 years have passed since the end of the Ottoman Empire’s rule in these regions, Turkish borrowed words, proverbs and idioms, proper nouns, adjectives, and derivational suffixes still exist today. Moreover, it has been understood that Turkish is used increasingly in the names of shops, restaurants, and cafés as an effect of the ease of transportation and increased international trade in recent years.

Thanks to this agreement, up-to-date information on the current situation of Turkish in different geographies was discussed; the guest speakers from partner countries were listened to, and questions that the participants wondered were included in the Q&A sections. New studies to be carried out, on-site visits will expand the scope of the studies and pave the way for new findings.

Abidin Karasu. *Bulgaristan Türkolojisi*. RumeliYA Yayıncılık. 2022. 179 sayfa. ISBN: 9786057296559

Abidin Karasu. *The Turcology of Bulgaria*. RumeliYA Publications. 2022. 179 pages. ISBN: 9786057296559

Mehmet YEŞİLKAYA*

Giriş

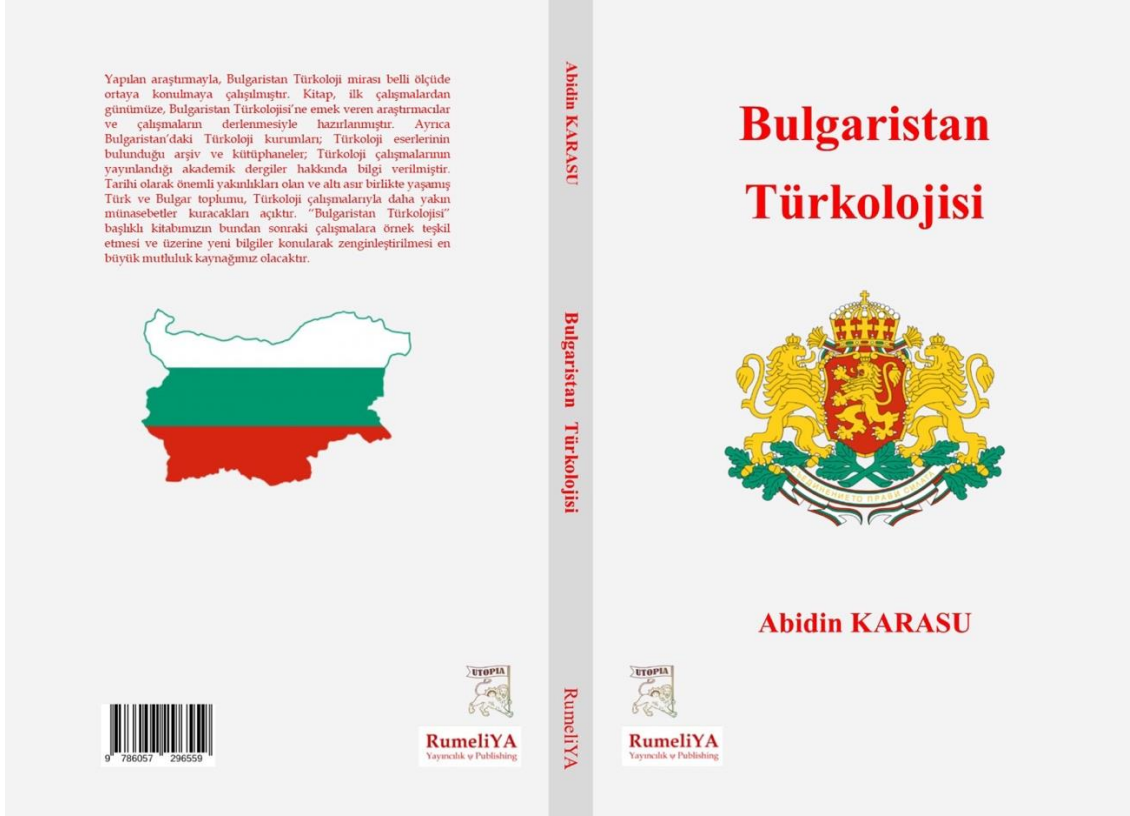
Çok dilli toplulukların hüküm sürdüğü yerlerden biri şüphesiz Balkan topraklarıdır. Doğu Avrupa olarak da adlandırılan Balkan bölgesi ülkelerinde, Türkler ve ana dillerinden biri Türkçe olan iki dilli topluluklar da varlığını sürdürmektedirler. Uluslararası çerçeve sözleşmelerle, yaşadığı ülkenin resmî dili dışında ana diliyle eğitim-öğretim hakkına sahip olan azınlıklar, zaman zaman milliyetçi politikalar nedeniyle zorluklar yaşamaktadırlar. Azınlıkların ana dili öğrenimi ve kullanımı ile ilgili haklar ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir (Yavuz ve Açık 2020, 2). Çeşitli dünya devletlerinin ulusçu/milliyetçi politikalarından, azınlık statüsünde bulunan Türkler de nasibini almaktadır. Yurt dışında Türkolojinin durumu, anadili öğreniminde ve öğretiminde Türklerin yaşadığı zorluklar veya başarılar akademik çalışmalara konu olmaktadır. *Balkanlarda Türkoloji* gibi genel çalışmaların yanında *Polonya'da Türkoloji*, *Almanya'da Türkoloji* gibi çeşitli ülkelerdeki Türkolojinin durumunu, gelişimini izah eden birbirinden değerli eserler bulunmaktadır.

Bulgaristan anayasasının 36. maddesinin 2. fıkrasında azınlıkların dil haklarına sahip olduğu kabul edilmiştir (Gökdağ 2012, 76). Buna rağmen zaman zaman (ulusal kanallarda Türkçe yayın yapılamayacağı gibi) baskı politikalarının uygulandığı (Süleymanova 2010), çeşitli akademik kaynaklarda ifade edilmiştir. Türklerin azınlık olarak yaşadığı komşu ülke Bulgaristan'da Türkolojinin ve Türklerin durumunu kapsamlı olarak ele alan çalışma sayısı ne yazık ki azdır. Bu çalışmalar, çoğunlukla makale türünden belirli bir durumu anlatan eserlerdir. Bulgaristan'daki Türkolojinin durumunu anlayabilmek için kapsamlı bir esere olan ihtiyaç Dr. Öğr. Üyesi Abidin Karasu'nun konuyu ayrıntılarıyla ele aldığı *Bulgaristan Türkolojisi* isimli eseri ile giderilmiştir.

1. Kitabın Görünümü

Bulgaristan'da Türkoloji üzerine yapılan son ve kapsamlı çalışma Dr. Öğr. Üyesi Abidin Karasu'nun *Bulgaristan Türkolojisi* adlı eseridir. RumeliYA yayıncılık tarafında 2022 yılında yayımlanmış olan kitapta; Bulgaristan'daki Türkolojinin tarihçesi, Bulgaristan'da çalışan Türkologlar ve Bulgaristan'da Türkoloji üzerine yayımlanmış makale, kitap, süreli yayınlar hakkında detaylı bilgiler verilmektedir. Kitabın görünümü aşağıda yer almaktadır. Kitap 85 farklı kaynaktan yararlanılarak hazırlanmıştır. Bulgarca kaynakların da dikkatle analiz edildiği gözden kaçmamaktadır. Ön söz ve içindekilerle birlikte XII+180 sayfadan oluşan eserde, *Giriş ve Sonuç* bölümleri dışında 5 ana bölüm bulunmaktadır. Eserde çeşitli mekânların (üniversiteler vd.) ve şahısların (Türkolojiye hizmet etmiş bilim insanları) resimleri ve bu resimlerin altında resim açıklamaları da bulunmaktadır.

* Dr., MEB, mehmetyes34@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-8905-3306>).

Resim 1: Kitabın Görünümü

2. Kitabın İçeriği

“Ön Söz” bölümünde, Bulgaristan’da Türkoloji çalışmaları hakkında kapsamlı bilginin herhangi bir kaynaktan temin edilemediği, bu konudaki çalışmaların kısa tanıtım yazıları olduğu ifade edilmiş, bu kitabın alandaki önemli bir ihtiyacı giderdiğinden söz edilmiştir. Bulgaristan Türkolojisinin tarihsel süreç içindeki gelişimi ve Türkolojiye hizmet etmiş Türkologların tanıtıldığından bahsedilmiştir. Bu bölümde ayrıca kitabın hazırlanmasında emeği geçenlere teşekkür edilmiştir.

Birinci bölüm (s. 1-17), *Bulgaristan’da Türkolojinin Tarihi Gelişimini* anlatmaktadır. Bu bölümde, Bulgaristan Türkolojisinin 19. yüzyılda başladığı ifade edilmiş, 1827 yılından günümüze kadarki gelişmeler sırasıyla açıklanmıştır. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünün ders isimleri listelenmiş, bu bölüm mezunlarının Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni olarak liselerde çalışma imkânı bulduğu belirtilmiştir. Radyo, televizyon, çevirmenlik, turist rehberliği, gazetecilik gibi çeşitli iş alanlarında da bölüm mezunlarının çalışabileceği vurgulanmıştır. Bölümde lisans eğitiminin yanında master ve doktora eğitimi de verilmektedir (Karasu 2022, 7).

İkinci bölüm (s. 19-26), “Bulgaristan Türk Pedagoji Mektepleri” hakkındadır. Bu bölümde Bulgaristan’da bulunan 8 Türk Okulu sırasıyla tanıtılmıştır. Bu okulların kuruluş ayrıntıları, öğrenci sayıları, bulunduğu yer, bu okullarda okuyan öğrencilerin barınma alanları, okullarda emeği geçen öğretmen ve yöneticiler hakkında bilgi verilmiştir.

Üçüncü bölümde (s. 27-32), “Bulgaristan’da Türkoloji Kaynaklarının Bulunduğu Arşivler ve Kütüphaneler” sıralanmıştır. Bulgaristan’daki 4 önemli kütüphanede bulunan tahrir defterleri, el yazması eserler, eski harfli metinler, görsel kaynaklar gruplandırılmıştır. Hangi eserlerin hangi kütüphanede bulunduğu açıklanmış, Türkoloji üzerine araştırma yapmak isteyenler için büyük bir emek ve özveri sarf edilerek kolaylık sağlanmıştır. Bu bölüm ve sonraki iki bölüm, araştırmacılar için geniş bir kaynak niteliğindedir.

Dördüncü bölüm (s. 33-36), “Şarkiyat ve Türkoloji Konularının Yer Aldığı Süreli Yayınlar”dır. Bu bölümde 14 süreli yayın hakkında bilgi verilmiş, bu süreli yayınlara kolay erişim için web adresleri yazılmıştır. Bu yayınlar, 1940 ile 1970 yılları arasında yayın hayatına başlayan ve günümüzde devam eden akademik/bilimsel dergilerdir.

Beşinci bölüm (s. 37-172), “Bulgaristanlı Türkologlar: Biyografileri ve Bibliyografyaları” başlığını taşımaktadır. Kitabın büyük kısmını oluşturan bu bölümde, 36 Türkolog hakkında bilgi verilmiş, eserleri kaynakça şeklinde sıralanmıştır. Eserde adı geçen Türkologların hayat hikâyeleri, çektikleri zorluklar, bazılarının çeşitli alanlarda ilkleri oluşturması dikkat çekmektedir. Türkologlar listesindeki ilk sırada adı geçen Stoyan Tilkov, Sofya Üniversitesinde Türkçe dersleri veren ilk okutmandır (Karasu 2022, 37).

Bu bölümde dikkat çeken diğer isimlerin özellikleri şöyledir: Prof. Dr. Gılib Gılibov ve Dr. Rıza Mollov Türk Filolojisi anabilim dalının kurucularıdır. Prof. Dr. Blagoy Konstaniov Mavrov 1954 yılında yayımlanan Türkçe ders kitabının yazarıdır. Dr. Rıza Mollov’un uzun bir süre işsiz kalması, eserlerini Bulgaristan’da yayımlatamaması yine dikkat çeken bir diğer durumdur. Bununla birlikte Mehmet Salih Baklacı ve isimlerini burada zikredemeyeceğimiz kadar çok sayıda Türkolog, yine kitapta bahsedildiği kadarıyla (Karasu 2022, bkz. 50-172 arası) çeşitli zorluklar yaşamış, işten atılmış, kitaplarına el konulmuştur. Tüm bu Türkologlar arasında şüphesiz en dikkat çekici olanı ve üzerine çeşitli makaleler yazılanı Dr. Mefkûre Mollova’dır. Mefkûre Mollova’nın işsiz kaldıktan sonra hayatının geri kalanını ev hanımı olarak geçirmesi, bu süre boyunca 150’den fazla makale, kitap gibi akademik çalışmalarının bulunması oldukça etkileyicidir. Onun baskı ve zorluklara rağmen yılmadan yazması, *bugün bile aşılması zor bir seviye* şeklinde ifade edilmiştir (Karasu 2022, 57). Kitapta adı geçen 36 Türkologun elbette her biri ayrı ayrı kıymetlidir. Ancak burada hepsinden söz etmek mümkün olmadığından bu bölümü burada noktalamak gerekir.

“Sonuç” bölümünde (s.: 173-174) Bulgaristan’daki Türkolojiyi anlamak, Türkolojiye katkıda bulunmak için çeşitli tavsiyelerde bulunulmuştur.

3. Kitabın Yazarı Hakkında

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı alanında Dr. Öğretim Üyesi olarak görev yapan Abidin KARASU, Bulgaristan’ın Gotse Delchev şehrinde dünyaya geldi. İlk ve orta öğrenimini Bulgaristan’da tamamladı. Lise çağından beri Türkiye’de bulunan Karasu, master ve doktora eğitimini Türkiye’de tamamladı. Ayrıca 2013 yılında Polonya’da Yunus Emre Enstitüsü Türkoloji alanında çalışmalarda bulundu. Türkçenin Slav dillerine etkisi üzerine çeşitli eserleri ve araştırmaları bulunmaktadır. Balkan/Bulgar-Türk dil ilişkileri, Bulgarca-Türkçe söz varlığı üzerine araştırmalarına devam etmektedir. Bulgarca’yı iyi bilmekte, Bulgaristan Türkolojisini yakından takip etmektedir. Doktora programı öğrencisi olduğum dönemde *Bulgar Ağız Atlası*’nı birlikte inceleme ve değerlendirme imkânı bulduğum değerli hocam Karasu, öğrencilerinin dikkatini *Balkan ağızları*, *Balkanlarda Türkçe/Türkoloji* üzerine çekmektedir. Ayrıca *Türkiye ağızları*, *ağız atlası*, *ağız tasnifi* üzerine de çalışmalar yapmaktadır. Bulgaristan Türkolojisi üzerine yazdığı bu eser vasıtasıyla sadece öğrencilerine değil, daha geniş kitlelere bu alandan istifade imkânı sunmuş olduğu için kendisine ne kadar teşekkür etsek azdır.

Sonuç

Türkolojinin dünyadaki durumu, ilgili ülkelerde yaşayanlar dışında bilinmemektedir. Bu da verilen mücadelenin, yaşanan zorlukların veya elde edilen başarıların gölgede kalmasına sebep olmaktadır. Bunu aşmanın yolu, her ülkede Türkolojinin durumunun ilgilileri tarafından ayrıntılı bir şekilde ifade edilmesidir. *Bulgaristan Türkolojisi* isimli bu eser, hem alandaki önemli bir eksiği gidermiş, hem de Türkoloji üzerine bir eserin nasıl yazılması gerektiği yönünde bir rehber olmuştur.

KAYNAKLAR

- Gökdağ, Bilgehan Atsız. (2012). «Balkan Ülkelerinin Anayasalarında Dil Kullanımı ile İlgili Düzenlemeler.» *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, s. 69-97.
- Karasu, Abidin. (2022). *Bulgaristan Türkolojisi*. Kırklareli: RumeliYA Yayıncılık & Publishing.
- Süleymanova, Aylin. (2010). «Bulgaristan Hak Ve Özgürlükler Hareketi'nin Üye Profilindeki Değişimi Ve Azınlıklar Üzerindeki Etkisi.» Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Yavuz & Açık, Rahime İrem, Fatma. (2020). «Balkan Türklerinin Türkçeye Dair Farkındalıkları.» *Türklük Bilimi Araştırmaları* (48), s. 39-54.